

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерство освіти і науки України

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

МЕДВІДЬ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 342.951: 316.61

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВА ПОЛІТИКА
У СФЕРІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

Спеціальність 081 «Право»

галузь знань – 08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ О.О. Медвідь

Науковий керівник:
Берч Вероніка Вікторівна
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Ужгород - 2021

АНОТАЦІЯ

Медвідь О.О. Правова політика у сфері гендерної ідентичності в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2021.

У дисертації здійснено комплексний аналіз правової політики у сфері гендерної ідентичності, функціонування механізму правового регулювання та повноважень суб'єктів, розкрито проблеми гендерної дискримінації, правового регулювання зміни (корекції) статі та гендерної політики у публічно-владній сфері, а також на основі позитивної міжнародної та закордонної практики сформульовано пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення норм чинного законодавства.

У роботі запропоновано авторське визначення права на гендерну ідентичність як природного права людини, котре ґрунтується на постулаті пріоритету людської гідності, що полягає у можливості індивідуального врегулювання співвідношення між статтю та гендером шляхом вирішення до якої статі себе зараховувати, можливості поводитися як представник вибраної статі і, за потреби, здійснювати медичні та юридичні дії для врівноваження обраної самоідентичності.

Правова політика у сфері гендерної ідентичності розуміється як системні, концептуальні, тактико-правові засади впливу публічної влади на правову реальність з метою забезпечення природного права людини на гендерну ідентичність та упорядкування відносин рівності чоловічої і жіночої статі, гендерної соціалізації, правового статусу трансгендерних осіб, протидії дискримінації за ознакою гендеру і статі та формування ефективного державного механізму правового регулювання у цій сфері.

Правове регулювання у сфері гендерної ідентичності позиціоновано як основний чинник забезпечення належної правової політики, що полягає у

процесі упорядкування суспільних відносин у цій сфері, їх юридичного закріплення, охорони і розвитку. Розроблено засадничі принципи правової політики у сфері гендерної ідентичності: принцип рівності статей; визнання відмінності між статтю і гендером; приватності рішення кожної особи у сфері гендерної ідентичності, що ґрунтується на цінності людської гідності та автономії людини; принцип виваженої гендерної соціалізації; наявність юридичного механізму реалізації права на гендерну ідентичність.

Наведено авторське розуміння механізму правого регулювання у сфері гендерної ідентичності, який позиціоновано як сукупність усіх правових засобів, організованих послідовно задля досягнення таких суспільних відносин, коли кожна людина може оптимально прийнятно для себе формувати і виражати свою гендерну ідентичність.

Виокремлено стадії механізму правого регулювання у сфері гендерної ідентичності: правова регламентація суспільних відносин у сфері забезпечення гендерної ідентичності, що полягає у створенні цілого комплексу правових норм, які вміщені у формах джерел права задля створення правил поведінки в державі; виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; реалізація правових норм, що полягає у втіленні в життя правових приписів.

Використовуючи метод порівняння й аналізу, виділено два основні підходи, що існують у доктрині права щодо складових елементів механізму правового регулювання: вузькоструктурний та розширений. Відтак подано авторський підхід до структури правового механізму правового регулювання у сфері гендерної ідентичності, що охоплює такі аспекти: 1) правові норми виступають центральними елементами, оскільки метою норм у сфері гендерної ідентичності є закріплення схеми обов'язкової, забороненої чи дозволеної поведінки суб'єктів права, унормування суспільних відносин відповідно до принципів правової держави, охорона відносин гендерного характеру так, щоб збалансувати інтерес окремих суб'єктів права та норми суспільної моралі, державні інтереси; 2) відносини у сфері гендерної

ідентичності, що можуть мати регулятивний та правоохоронний характер, їх умовно поділено на два типи: відносини, які вже піддані унормуванню, тобто ті, які визначені в чинних джерелах права, та відносини, які не унормовані, проте об'єктивно потребують такого регулювання (норми гендерної нейтральності, подолання дискримінації суб'єктів з нетрадиційною гендерною визначеністю, подальша соціалізація осіб, що змінили гендер, освіта у сфері толерантності в гендерних питаннях тощо); 3) акти тлумачення норм права виступають наслідком інтелектуальної діяльності певного суб'єкта тлумачення, спрямовані на розуміння сутності, змісту норми права; 4) акти реалізації права виступають засобом переведення суб'єктивних прав у фактичну правомірну поведінку людей, на підставі цих актів здійснюється казуальне правове регулювання суспільних відносин, суб'єкти наділяються правами або на них покладаються обов'язки у сфері гендерної ідентичності.

Суб'єкти формування і реалізації правової політики у сфері гендерної ідентичності є учасниками правових відносин, які вирішують завдання і здійснюють функції публічної влади, координують розпорядницькі та контрольно-наглядові повноваження в галузі публічного управління, розглядають справи про правопорушення, що вчинюються фізичними і юридичними особами в гендерній та пов'язаній з нею сферах.

Запропоновано таку структуру суб'єктів формування і реалізації правової політики у сфері гендерної ідентичності: суб'єкти законодавчої влади і тісно пов'язані з нею органи, які загалом формують державну політику в гендерній сфері; суб'єкти виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, Урядовий уповноважений з питань гендерної політики, Міністерство юстиції України, Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони); органи місцевого самоврядування; суб'єкти судової влади; суб'єкти громадського управління.

Транссексуалізм трактовано як прояв порушення гендерної ідентичності, вроджену необоротну аномалію особистості, суть якої полягає

в полярній розбіжності і грубій альтернативній відмінності біологічної і соціальної статі з тими, що формуються у людини психологічно. Виокремлено найпоширеніші дискримінаційні чинники, з якими стикаються особи з порушенням гендерної ідентичності: ставлення як до людей з порушеним психічним здоров'ям; позбавлення можливості особи визначати стать у ранньому віці, що часто спричиняє незворотні наслідки; правові, організаційні та медичні перепони щодо зміни статі; легалізація виключно бінарності статі у правових відносинах; вимога примусового розірвання сімейних відносин.

В антидискримінаційному законодавстві України тільки стать як природний об'єктивний критерій визначено в ознаках дискримінації, тому запропоновано внести до переліку ознак дискримінації також «гендер». Законодавство, наголошено в дисертації, має мати уніфіковану форму, тому важливо стандартизувати ознаки дискримінації у всіх нормативних актах, зокрема в Конституції, з обов'язковим внесенням ознаки гендера не як іншого критерію, а як основного, що зазначений в переліку.

Зазначено, що відсутність в КУпАП норми про відповідальність за дискримінацію призводить до прогалин вимог законодавства, незахищеності осіб, неієвості всієї системи органів державної влади у сфері протидії дискримінації. Адже наявність відповідальності є вагомим інструментом механізму забезпечення прав і свобод громадян. Відтак доведено необхідність виокремити в КУпАП ст. 188⁵⁸ «Порушення законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації». А також обґрунтовано, що вирішенню проблем у сфері гендерної ідентичності сприятиме прийняття спеціального законодавчого акту. Тож в дисертації виокремлено його структуру та комплекс проблем, які він повинен врегульовувати.

У результаті дослідження авторкою виокремлено складники системи гендерно-орієнтованого підходу в діяльності органів публічного управління. Доведено, що розвиток гендерної політики у сфері публічного управління повинен відбуватися в таких напрямках: впровадження системи гендерного

інтегрування, під яким розуміють оцінку впливів на жінок і чоловіків будь-яких запланованих дій, разом із законодавством, політикою чи програмами в усіх сферах на всіх рівнях; розробка методичних рекомендацій щодо діяльності органів виконавчої влади; підвищення рівня обізнаності, поінформованості та фаховості державних службовців у питаннях гендерної ідентичності.

Запропоновано можливі способи впровадження гендерної політики в публічно-владній сфері: гендерне квотування, як дієвий превентивний засіб (доведено на досвіді Австрії, Великобританії, Аргентини, Бразилії); гендерна експертиза нормативних актів, що передбачає аналіз відповідності як чинного, так і особливо важливого проекту нормативно-правового акту на предмет відповідності гендерним міжнародним та національним стандартам, а його результати входять до структури програмного планування; інституційні способи (запровадження спеціального органу виконавчої влади, що займається гендерними питаннями, проблемами рівності); залучення фахівців з гендерних питань до органів публічного управління (при цьому важливим є належний рівень методичної підготовки, відсутність безпосередньої підлеглих та усунення другорядності виконуваних функцій).

Ключові слова: гендер, гендерна ідентичність, правова політика, правова політика у сфері гендерної ідентичності, правове регулювання у сфері гендерної ідентичності, правовий механізм, трансгендерність, дискримінація за ознакою гендеру.

**Список публікацій здобувача наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – Право за спеціальністю 081 – Право
Медвідь Олександрі Олександрівни**

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження

1. Медвідь О.О. Основні принципи правової політики у сфері гендерної ідентичності. *Журнал східноєвропейського права.* 2020. № 78. С. 125-132.

URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/07/Medvid_78.pdf

(Фахове видання);

2. Медвідь О.О. Виконавча влада як суб'єкт формування та реалізації правової політики у сфері гендерної ідентичності. *Право.UA*. 2020. №2. С. 19-25.

URL:http://pravo.unesco-socio.in.ua/wpcontent/uploads/2020/10/Pravo_ua_2020_2-8-1.pdf **(Фахове**

видання);

3. Ідентичність як комплексна правова категорія. *Наше право*. 2020. №4. С.16-20.

URL:<http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/16- Medvid.pdf> **(Фахове видання);**

4. Constitutional interpretation of legal norms and law implementation activities in the field of gender identity. *Visegrad journal on human rights*. 2021.

№2. 2021. P. 225-230. URL: [http://vjhr-journal.sk/wp-](http://vjhr-journal.sk/wp-content/uploads/2021/06/VJNR_2_2021.pdf)

[content/uploads/2021/06/VJNR_2_2021.pdf](http://vjhr-journal.sk/wp-content/uploads/2021/06/VJNR_2_2021.pdf) **(Міжнародне фахове видання).**

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати

1. Медвідь О.О. Правові відносини у сфері гендерної ідентичності: на прикладі міжнародного досвіду *Актуальні дослідження правової та історичної науки: міжнар. наук.-прак. інтернет-конф.* (07 лютого 2019 року).

Вип.9 URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3000

2. Медвідь О.О. Гендерна ідентичність: методологічні питання. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: міжнар. наук.-прак. інтернет-конф.* (15 жовтня 2019 року). Випуск 16. URL:[http://www.lex-](http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3001)

[line.com.ua/?go=full_article&id=3001](http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3001)

3. Медвідь О.О. Небінарні гендерні маркери: дискусійні аспекти. *Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні: міжнародна науково-практична конференція м. Харків, 17-18 липня 2020 року*. Харків. ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 11-14.

4. Медвідь О.О. Identitas: contradictio in adjecto: матеріали за XVI міжнародна научна практична конференція, Бъдещето въпроси от света на

науката - 2020, 17 - 25 декември, 2020: София. «Бял ГРАД-БГ». С. 71-73.

URL: https://www.blz.by/files/346/216/h_e23e2594f073e47fe09e6611322cc59d

SUMMARY

Medvid O. Legal policy in the field of gender identity in Ukraine. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 - "Law". - State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University", Uzhhorod, 2021.

The dissertation provides a comprehensive analysis of legal policy in the field of gender identity, the functioning of the mechanism of legal regulation and powers of subjects, reveals the problems of gender discrimination, legal regulation of gender reassignment (correction) and gender policy in the public sphere, as well as on the basis of positive international and foreign practice formulated proposals and recommendations for improving the current legislation.

Legal regulation in the field of gender identity is positioned as a key factor in ensuring proper legal policy, which consists in the process of regulating public relations in this area, their legal consolidation, protection and development. The basic principles of legal policy in the field of gender identity have been developed: the principle of equality of the sexes; recognition of the difference between sex and gender; the privacy of each person's decision in the field of gender identity, based on the values of human dignity and human autonomy; the principle of balanced gender socialization; the existence of a legal mechanism for exercising the right to gender identity.

The paper proposes the author's definition of the right to gender identity as a natural human right, which is based on the postulate of the priority of human dignity, which is the ability to individually regulate the relationship between sex and gender by deciding which sex to belong to, the ability to behave as a representative of the chosen sex and, if necessary, to carry out medical and legal actions to balance the chosen self-identity.

Legal policy in the field of gender identity is understood as a systemic, conceptual, tactical and legal basis for the influence of public authorities on legal

reality in order to ensure the natural human right to gender identity and regulate equality between men and women, gender socialization, legal status of transgender people, combating discrimination on the grounds of gender and sex and forming an effective state mechanism of legal regulation in this area.

The author's definition of legal regulation in the field of gender identity as a process of regulating public relations in this area, their legal consolidation, protection and development is formed.

The author's understanding of the mechanism of legal regulation in the field of gender identity is given, which is positioned as a set of all legal means organized consistently to achieve such social relations, when each person can optimally form and express their gender identity.

The stages of the mechanism of legal regulation of gender identity are singled out: legal regulation of public relations in the field of gender identity, which is to create a set of legal norms that are contained in the forms of sources of law to create rules of conduct in the state; the emergence of subjective rights and legal obligations; realization of legal norms, which consists in the implementation of legal requirements.

Using the method of comparison and analysis, there are two main approaches that exist in the doctrine of law on the constituent elements of the mechanism of legal regulation: narrowly structured and extended. Therefore, the author's approach to the structure of the legal mechanism of legal regulation in the field of gender identity is presented, covering the following aspects: 1) legal norms are central elements, as the purpose of norms in the field of gender identity is to establish mandatory, prohibited or permitted behavior of legal entities, normalization of public relations in accordance with the principles of the rule of law, protection of gender relations so as to balance the interests of individual subjects of law and norms of public morality, state interests; 2) relations in the field of gender identity, which may have a regulatory and law enforcement nature, are conditionally divided into two types: relations that are already subject to normalization, i.e. those defined in the current sources of law, and relations that are

not standardized, but about effectively need such regulation (norms of gender neutrality, overcoming discrimination against subjects with non-traditional gender identity, further socialization of persons who have changed gender, education in the field of gender tolerance, etc.); 3) acts of interpretation of legal norms are a consequence of intellectual activity of a certain subject of interpretation, aimed at understanding the essence, content of legal norms; 4) acts of realization of the right act as a means of translation of subjective rights into actual lawful behavior of people, on the basis of these acts sub-normative legal regulation of public relations is carried out, subjects are endowed with rights or responsibilities in the field of gender identity.

Subjects of formation and implementation of legal policy in the field of gender identity are participants in legal relations, which solve tasks and perform the functions of public authority, coordinate administrative and supervisory powers in the field of public administration, consider cases of offenses committed by individuals and legal entities in gender and related areas.

The following structure of subjects of formation and implementation of legal policy in the field of gender identity is proposed: subjects of legislative power and closely related bodies that generally form state policy in the field of gender; subjects of executive power (Cabinet of Ministers of Ukraine, Government Commissioner for Gender Policy, Ministry of Justice of Ukraine, Ministry of Social Policy, Ministry of Health, Ministry of Internal Affairs, Ministry of Defense); local governments; subjects of judicial power; public administration entities.

Transsexualism is interpreted as a manifestation of gender identity violation, a congenital anomaly of personality, the essence of which is a polar divergence and a gross alternative difference between biological and social sex with those formed in gender psychologically. The most common discriminatory factors faced by people with gender identity disorders are identified: treatment as people with mental health disorders; deprivation of the ability of a person to determine sex at an early age, which often causes irreversible consequences; legal, organizational and

medical barriers to gender reassignment; exclusive binary of sex in civil law relations; the requirement of forced termination of family relations.

In the anti-discrimination legislation of Ukraine, only gender as a natural objective criterion is defined in the signs of discrimination, so it is proposed to include "gender" in the list of signs of discrimination. Legislation, emphasized in the dissertation, should have a unified form, so it is important to standardize the signs of discrimination in all regulations, including the Constitution, with the mandatory introduction of gender not as another criterion, but as the main one listed.

It is noted that the absence of a provision on liability for discrimination in the Code of Administrative Offenses leads to a conflict of law requirements, insecurity of persons, inefficiency of the entire system of public authorities in the field of combating discrimination. After all, the presence of responsibility is an important tool in the mechanism of ensuring the rights and freedoms of citizens. Therefore, the need to separate in the Code of Administrative Offenses Art. 188⁵⁸ «Violation of legislation in the field of preventing and combating discrimination». It is also substantiated that the adoption of a special legislative act will help solve the problems in the field of gender identity. Therefore, the dissertation highlights its structure and the set of problems that it must solve.

As a result of the research, the author singled out the components of the system of gender-oriented approach in the activities of public administration bodies. It is proved that the development of gender policy in the field of public administration should take place in the following areas: implementation of a gender integration system, which means assessing the impact on women and men of any planned actions, together with legislation, policies or programs in all areas; development of methodical recommendations on the activity of executive bodies; raising the level of understanding, awareness and professionalism of civil servants in matters of gender identity.

Possible ways of implementing gender policy in the public sphere are proposed: gender quotas as an effective preventive tool (proven in the experience

of Austria, Great Britain, Argentina, Brazil); gender expertise of normative acts, which provides for the analysis of compliance of both current and especially important draft regulations for compliance with international and national gender standards, and its results are included in the structure of program planning; institutional means (introduction of a special executive body dealing with gender issues, women's issues and equality); involvement of gender specialists in public administration bodies (the appropriate level of methodological training is important, lack of direct subordination and secondary functions).

Keywords: gender, gender identity, legal policy, legal policy in the field of gender identity, legal regulation in the field of gender identity, legal mechanism, transgenderism, discrimination on the grounds of gender.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	
ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	27
1.1 Методологія дослідження та огляд джерельної бази	27
1.2 Правова політика у сфері гендерної ідентичності як юридична категорія	49
Висновки до розділу 1	63
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ГЕНДЕРНОЇ	
ІДЕНТИЧНОСТІ.....	68
2.1 Правове регулювання суспільних відносин у сфері гендерної ідентичності та принципи її правової політики	68
2.2 Комплексний механізм правового регулювання гендерної ідентичності як фактор реалізації правової політики	82
2.3 Суб'єкти формування та реалізації правової політики у сфері гендерної ідентичності	106
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ	
ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ	131
3.1 Позитивні стандарти правової політики запобігання дискримінації осіб з трансгендерною ідентичністю та їх імплементація в Україні	131
3.2 Правове регулювання корекції статі як чинник правової політики у сфері гендерної ідентичності	147
3.3 Удосконалення політики гендерної ідентичності в публічно-владній сфері.....	154
Висновки до розділу 3	171
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187
ДОДАТКИ.....	224

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВООЗ	–	Всесвітня організація охорони здоров'я
ЗУ	–	Закон України
КМУ	–	Кабінет Міністрів України
КСУ	–	Конституційний Суд України
КУпАП	–	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
Мін'юст	–	Міністерство юстиції України
Мінсоцполітики	–	Міністерство соціальної політики
МКХ	–	Міжнародна класифікація хвороб
МОЗ	–	Міністерство охорони здоров'я
МОПМБ	–	міжнародні організації з підтримання миру та безпеки
ПАРЄ	–	Парламентська асамблея Ради Європи

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність теми зумовлена сучасними трансформаціями соціальної реальності, що породжують потребу переосмислення державної ідеології у сфері прав людини. Зокрема, зміна тілесного та психологічного розуміння сутності людини ставить нові виклики правового забезпечення у сфері статі та гендера. Україна як демократична та правова держава орієнтується на права і свободи людини як ключові категорії існування державності, тому розкриття власної індивідуальності особи, охорона і захист її ідентичності має бути основною її цінністю. Закріплений у міжнародних стандартах принцип рівності чоловіків і жінок та вибору гендерної ідентичності передбачає створення рівних можливостей у всіх сферах суспільної і державної діяльності, максимальне розкриття їх паритету у правовій політиці держави.

Нині виробляється нова система гендерних цінностей та ідеалів, вагомими чинниками уже є не тільки класичні підходи про рівність статей, але й проблеми ціннісного сприйняття гендерності як прояву індивідуальності особистості та її унікальності. На сьогодні належна політика у сфері гендерної ідентичності позиціонується як один з чинників розбудови державності, системи права і громадянського суспільства, як критерій успішного реформування на шляху до демократичних перетворень та євроінтеграційних процесів.

Актуалізується проблема гендерної ідентичності також в аспекті захисту прав і свобод людини від дискримінації, зокрема через стать чи розбіжність між біологічною статтю і психологічним її сприйняттям. Гендерна нерівність гальмує політичний та економічний розвиток держави, тому досягнення гендерного паритету, забезпечення гендерної ідентичності людини нині стає ключовим показником розвитку кожної країни. Наша держава ратифікувала більшість міжнародних стандартів у сфері рівності статей, визнає розуміння забезпечення гендерної ідентичності особи як необхідної умови досягнення

сталого розвитку держави, створення умов для всебічного розвитку людського потенціалу. Проте на рівні практичного втілення закріплених стандартів у нас є значні проблеми. У 2020 р. Україна за загальносвітовим Індексом гендерної нерівності посіла 74-те місце [254], значно відстаючи і від європейських, і пострадянських країн. У рекомендаціях ООН, Ради Європи, Європейського Союзу (далі – ЄС), Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі (за результатами розгляду Восьмої періодичної доповіді України щодо виконання CEDAW) стверджується необхідність підвищення рівня гендерної обізнаності українського суспільства, активізації організаційно-правових методів забезпечення гендерної рівності та подолання проблем дискримінації. Вказане передбачає потребу формування належної правової політики у сфері гендерної ідентичності.

Різні аспекти правового регулювання прав людини, конституційної правової політики, соматичних прав людини, зокрема проблеми гендерної рівності досліджували вчені-юристи: Ю. Бисага, Д. Белов, С. Булеца, В. Гербут, А. Герц, І. Голосніченко, Л. Дешко, М. Громовчук, Р. Калюжний, В. Ковальчук, М. Костицький, Т. Коломієць, К. Ксьондзик, В. Нижник, В. Селіванов, С. Стеценко, О. Харитонова, В. Шамрай та ін.

Однією з перших питань гендерної рівності в межах науки в Україні порушила нині Уповноважена уряду з гендерних питань К. Левченко. Вона розробила основи теорії управління процесами формування гендерної політики в Україні. У подальшому питання рівності прав жінок порушували у своїх дослідженнях О. Уварова, М. Канавець, О. Рудік, Н. Пасічник, Р. Ріжняк та ін.

Теоретико-правову основу дисертаційного дослідження становлять роботи вчених з філософії, психології, теорії держави і права, конституційного та інших суміжних галузей права: Ж.-Л. Бержеля, Л. Бейкера, Л. Гудими, І. Жаровської, В. Заборовського, Н. Оніщенко,

Н. Пархоменко, О. Львової, Е. Еріксона, М. Кельмана, Е. Олсона, О. Парути, О. Петришина, П. Рабіновича, Р. Стефанчука, Я. Товпеко та ін.

Проблеми правового статусу осіб з порушеною гендерною ідентичністю розглядалися здебільшого іноземними науковцями, зокрема С. Dhejne, L. Holzer, R. Minto, G. Pascall, B. Reed, M. Riguelme, A. Rowe, G. Rubin, L. Samelius, F. Severini, W. Reiner, K. Zucker та іншими.

Однак, зважаючи на широту проблеми забезпечення прав людини у сфері гендера, чимало юридичних проблем залишилося поза увагою, серед них: співвідношення понять «гендерна рівність» і «гендерна ідентичність», розмежування категорій «гендер» і «стать», комплексний аналіз правового механізму регулювання у сфері гендерної ідентичності, повноваження суб'єктів формування та реалізації правової політики в досліджуваній сфері, проблеми подолання дискримінації трансгендерних осіб, удосконалення політики гендерної ідентичності в публічно-владній сфері.

Суттєва трансформація організаційно-правових основ у досліджуваній сфері, зокрема зобов'язання України у зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС, затвердженням Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (п. 99–102, 105), конституційна реформа та децентралізаційні зміни, реформа органів публічної влади, новації в законодавчому регулюванні діяльності органів публічного управління – усе це вимагає подальшого наукового осмислення й аналізу проблем гендерної ідентичності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконано відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (ст. 3), Концепції адміністративної реформи України, законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Дисертація відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2015-2020 рр. Тема

дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ-ХХІ ст.», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету (номер державної реєстрації 0198U007793)

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи – комплексно дослідити правову політику у сфері гендерної ідентичності через аналіз теоретико-правових понять гендерної ідентичності та правової політики, визначення сутності правового регулювання у сфері гендерної ідентичності, функціонування механізму та повноважень суб'єктів у цій сфері, розкриття проблем гендерної дискримінації, правового регулювання корекції статі та особливостей політики у державно-владній сфері, а також сформулювати пропозиції й рекомендації щодо вдосконалення норм чинного законодавства.

Досягнення цієї мети зумовило потребу у постановці та вирішенні таких **завдань**:

- визначити методологічну основу дослідження та проаналізувати наявну джерельну базу у сфері гендерної ідентичності;
- охарактеризувати сутність правової політики у сфері гендерної ідентичності як юридичної категорії;
- здійснити аналіз правового регулювання суспільних відносин у сфері гендерної ідентичності та визначити принципи правової політики у цій сфері;
- репрезентувати авторське бачення механізму правового регулювання гендерної ідентичності як фактору реалізації правової політики;
- дослідити особливості функціонування та здійснення повноважень суб'єктів формування та реалізації правової політики у сфері гендерної ідентичності;
- узагальнити позитивні стандарти правової політики запобігання дискримінації осіб з трансгендерною ідентичністю та вказати на можливість їх імплементація в Україні;

- проаналізувати правове регулювання корекції статі як чинника правової політики у сфері гендерної ідентичності ;
- запропонувати вдосконалення політики гендерної ідентичності в публічно-владній сфері.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері гендерної ідентичності особи.

Предмет дослідження – правова політика у сфері гендерної ідентичності в Україні.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження охоплює авторську систему методологічних підходів та комплексну взаємодію трьох рівнів методологування. Основним концептом обрано гуманістичний, комплементарний та підхід зваженого поєднання національних і міжнародних державотворчих та правотворчих засад.

В основу покладено філософські методи методологування: *діалектичний метод* застосовано під час встановлення трансформації відносин соціальної реальності, визначення усталених і новітніх тенденцій гендерної ідентичності (підрозділи 1.2., 3.1, 3.2); *метафізичний метод* – для виокремлення зовнішніх чинників, які впливають на гендерну ідентичність, серед них розвиток толерантності та правової культури громадянського суспільства, розвиток правової системи, стан законодавства і правової практики (підрозділи 2.1, 2.2); *синергетичний метод* – для визначення гіпотетичних наслідків можливого відхилення, що може призвести до радикально протилежного розвитку правової системи у світлі гендера, статі, рівності, подолання проблем дискримінації тощо (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.3).

У роботі використано такі загальнонаукові методи: *аналіз і синтез* – під час дослідження окремих проявів гендерної ідентичності, як-от трансгендерність особи, рівність статей, захист жінок у різних сферах, подолання проблем дискримінації за гендерною ознакою (підрозділи 1.2, 3.1–3.3), та окремих елементів правового механізму регулювання у сфері гендерної ідентичності (підрозділ 2.2); *аналогії* – під час вибору конкретних

методів боротьби з дискримінацією за ознакою гендера та проведення аналогії з правовими методами і способи боротьби з дискримінацією в широкому розумінні (підрозділи 3.1, 3.3); *абстрагування* – для розмежування категорій сексуальної та гендерної ідентичності (підрозділи 1.1, 2.1, 3.1, 3.2); *системний* – для розроблення пропозицій щодо комплексного законодавчого регулювання проблем у сфері гендерної ідентичності (розділ 3).

Серед спеціально-наукових методів використано формально-юридичний, історико-юридичний, порівняльно-правовий, юридико-статистичний, метод міжсекторального партнерства і метод поєднання загальних та приватних інтересів.

Нормативну основу дослідження становлять: Конституція України, міжнародні акти, які Верховна Рада України визнала обов’язковими, рішення Європейського суду з прав людини, закони, підзаконні акти різного рівня, рішення Конституційного Суду України, законодавство країн ЄС у сфері регулювання гендерної рівності та недискримінації, вітчизняна та закордонна судова практика.

Емпіричну базу дослідження становлять: міжнародні статистичні матеріали та статистика України; практика діяльності органів публічного управління щодо реалізації гендерної політики; результати анкетування 170 осіб (упродовж 2016–2020 рр.), які є фахівцями або працюють органах публічної влади та 200 осіб, що обрані за довільною систематизацією. Проаналізовано соціальний та юридичний досвід держав з прогресивним правовим гендерним законодавством, зокрема Аргентини, Ісландії, США, Німеччини, Великобританії, Нідерландів, Нової Зеландії, Норвегії, Фінляндії, Франції, Швеції та інших країн, вказано на можливість його імплементації в конституційне та галузеве право України. Проаналізовано також законодавство і практику Азербайджану, Молдови, Казахстану, Грузії, Вірменії та інших пострадянських країн, аби зрозуміти, як у них долали аналогічні проблеми, що зумовлені однаковим державно-історичним розвитком.

Новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним монографічним дослідженням правової політики у сфері гендерної ідентичності в Україні.

На підставі проведеного дослідження сформульовано нові положення і висновки. Зокрема

уперше:

- запропоновано авторське визначення права на гендерну ідентичність як природного права людини, котре ґрунтується на постулаті пріоритету людської гідності, що полягає у можливості індивідуального врегулювання співвідношення між статтю та гендером шляхом вирішення, до якої статі себе зараховувати, можливості поводитися як представник вибраної статі і, за потреби, здійснювати медичні та юридичні дії для врівноваження обраної самоідентичності;

- позиціоновано правову політику у сфері гендерної ідентичності як системні, концептуальні тактико-правові засади впливу публічної влади на правову реальність з метою забезпечення природного права людини на гендерну ідентичність та упорядкування відносин рівності чоловічої і жіночої статі, гендерної соціалізації, правового статусу трансгендерних осіб, протидії дискримінації за ознакою гендеру і статі та формування ефективного державного механізму правового регулювання у цій сфері;

- розроблено засадничі принципи правової політики у сфері гендерної ідентичності: принцип рівності статей; визнання відмінності між статтю і гендером; приватності рішення кожної особи у сфері гендерної ідентичності, що ґрунтується на цінності людської гідності та автономії людини; принцип виваженої гендерної соціалізації; наявності юридичного механізму реалізації права на гендерну ідентичність;

- виокремлено розуміння механізму правого регулювання у сфері гендерної ідентичності, який позиціоновано як сукупність усіх правових засобів, організованих послідовно задля досягнення таких суспільних

відносин, коли кожна людина може оптимально прийнятно для себе формувати і виражати свою гендерну ідентичність;

- запропоновано структуру суб'єктів формування і реалізації правової політики у сфері гендерної ідентичності в Україні;
- виокремлено найпоширеніші дискримінаційні чинники, з якими стикаються особи з порушенням гендерної ідентичності;
- доведено, що чинних законодавчих норм щодо рівності чоловіків і жінок та протидії дискримінації недостатньо для розв'язання проблем у сфері гендерної ідентичності, тому аргументовано потребу прийняття спеціального законодавчого акта, запропоновано його структуру та основні положення;
- виокремлено складники системи гендерно-орієнтованого підходу в діяльності органів публічної влади.

удосконалено:

- наукові положення щодо розуміння правового регулювання, які представлено в будь-якій діяльності правового державного характеру, що спрямована на встановлення, захист, охорону, а в разі потреби удосконалення суспільних відносин;
- наукові підходи щодо стадій механізму правового регулювання у сфері гендерної ідентичності, а саме виокремлено такі: правова регламентація суспільних відносин у сфері забезпечення гендерної ідентичності; виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; реалізація правових норм, що полягає у втіленні в життя правових приписів;
- класифікацію норм у сфері гендерної ідентичності: за юридичною силою, за юридичним змістом, за предметом правового регулювання, за методом правового регулювання;
- поділ на типи суспільних відносин, які належать до гендерної сфери: відносини, які вже піддані унормуванню, тобто ті, які визначені в чинних джерелах права; відносини, які не унормовані, проте об'єктивно потребують такого регулювання (норми гендерної нейтральності, подолання дискримінації суб'єктів з нетрадиційною гендерною визначеністю, подальша

соціалізація осіб, що змінили гендер, освіта у сфері толерантності в гендерних питаннях тощо);

- пропозиції уніфікації загальнодержавного стандарту ознак дискримінації у всіх нормативних актах, зокрема в Конституції, з обов'язковим внесенням ознаки гендера до дискримінаційного переліку, та введення до Кодексу України про адміністративні правопорушення норм, що регулюють порушення законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації;

- розуміння політики гендерної ідентичності у публічно-владній сфері як такої, що орієнтована на реалізацію гендерної паритетності як принципу рівноцінного представництва жінок і чоловіків у будь-яких владних структурах на національному, регіональному та місцевому рівнях відповідно до сучасних вимог управлінського процесу;

- структуру доктринальної бази наукових досліджень у сфері гендерної ідентичності.

набуло подальшого розвитку:

- методологічні підходи дослідження проблем правової політики у сфері гендерної ідентичності;

- наукові підходи щодо розуміння понять «правове регулювання» та «правовий вплив»;

- основні погляди (вузькоструктурний і розширений), що існують у доктрині права щодо складових елементів механізму правового регулювання у сфері гендерної ідентичності та зарахування до його елементів правових норм, правових відносин, актів тлумачення норм права та актів їх реалізації;

- розуміння юридичної природи актів тлумачення норм права як елемента механізму правового регулювання гендерної ідентичності;

- напрями розвитку політики гендерної ідентичності у державно-владній сфері.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації висновки і пропозиції мають науково-теоретичне і практичне значення у:

науково-дослідній сфері – для подальшої розробки актуальних проблем гендерної політики в Україні та адаптації вітчизняної нормативної бази у цій сфері до вимог ЄС;

правотворчості – для розвитку правового регулювання прав і свобод особи у сфері гендерної ідентичності, удосконалення низки законодавчих норм у сфері протидії дискримінації шляхом внесення гендера до переліку дискримінаційних ознак та створення спеціалізованого комплексного законодавчого акта у сфері гендерної ідентичності;

правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності діяльності органів публічної влади у сфері захисту права людини на гендерну ідентичність;

навчальному процесі – під час проведення занять із навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Права і свободи людини», «Конституційне право», «Права та свободи людини», «Міжнародні стандарти державного управління» та підготовки підрозділів підручників, навчальних посібників з відповідних навчальних дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації положення, узагальнення, висновки, рекомендації, пропозиції обґрунтовано на підставі особистих досліджень у результаті опрацювання й аналізу наукових, нормативних і статистичних джерел.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: Актуальні дослідження правової та історичної науки: міжнар. наук.-прак. інтернет-конф. (07 лютого 2019 року); Актуальні дослідження правової та історичної науки: міжнар. наук.-прак. інтернет-конф. (15 жовтня 2019 року); Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні: міжн. наук.-

практ конф. (м. Харків, 17-18 липня 2020 року); Бъдещето въпроси от света на науката – 2020 (м. Софія, Болгарія 17-25 грудня 2020 року).

Публікації. За результатами дисертації опубліковано чотири наукових статті у фахових виданнях з юридичних наук (одна з них в іноземних виданнях) та чотори публікації в збірниках тез доповідей на наукових і науково-практичних заходах.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1 Методологія дослідження та огляд джерельної бази

Наука в новому тисячолітті виконує провідну роль. Навіть державні та правові рішення мають наукове обґрунтування. Наука розширює свій потенціал, стає платформою для управлінських процесів, правової і загалом всієї політичної системи. Тому методологічне підґрунтя наукового пошуку встановлює основні орієнтири, відповідно до яких можна робити висновок про належність ухвалених рішень.

Навколишній простір, громадянське суспільство, умови співжиття, а разом з ними і правові явища підлягають зміні. Тому методологія потребує оновленої структури відповідно до сучасних глобальних умов. Сталий розвиток суспільства вимагає забезпечення прав і свобод людини. Тільки вони є центральним елементом державотворчих процесів. Права людини своєю чергою також мають трансформовану сутність, оскільки весь час потребують розширення. Якщо після Другої світової війни достатньо було вести мову про три покоління класичних прав людини, то нині актуалізуються вже інші питання, серед яких захист прав менших (сексуальних, гендерних), захист соматичних прав людини, права людини у всесвітній інформаційній мережі тощо.

Рівність чоловіків та жінок як методологічна основа державно-правових рішень має довгу історію, яка пов'язана з феміністичними рухами минулого століття, котрі стосувалися відстоювання права на працю, освіту, власність та спадкування для жінок. Більшість із вказаних аспектів можна вважати подоланими на сьогодні, однак все ж питання рівності чоловіків і жінок досі особливо актуальне в політичній, управлінській сфері та в контексті рівної оплати праці, насильства в сім'ї тощо.

Сучасні зміни соціальної реальності світобуття породжують потребу переосмислення онтологічного та аксіологічного у філософському розумінні. Саме зміна тілесного розуміння сутності людини породжує низку питань взаємодії соціального та індивідуального через визначення понять «стать» та «гендер».

Унікальність ситуації полягає в тому, що прогресивні глобальні зміни трансформують усі сфери людської життєдіяльності, створюючи нові принципи соціальної реальності, тому класичні методологічні аспекти антропологічного аналізу повинні змінюватися в унісон з глобальними характеристиками постнекласичної культури. Вони створюють свої закони, новітні соціальні регулятори, однак при цьому розширюють потенціал аналізу через розширення патерн людиноцентризму, гуманізму. На сьогодні виробляється нова система гендерних цінностей та ідеалів, з-поміж яких вагомими чинниками є не тільки класичні підходи рівності статей, але й проблеми ціннісного сприйняття трансгендерності як прояву індивідуальності особистості та її унікальності.

Проте гендерна ідентичність повною мірою не ототожнюється з гендерною рівністю, яка є тільки частиною розглядуваного питання, тому методологічне підґрунтя захисту прав осіб за гендерною ознакою недостатньо розкрито і на рівні вітчизняної, і на рівні зарубіжної науки. Можливість зміни статі в разі психологічної дисгармонії, отримання особою юридичного права на визнання себе як третьої статі, подолання трансгендерної дискримінації – це ті проблеми, яких донедавна в Україні не порушували. Відповідно, належного методологічного аналізу проблематики не було ні на рівні юридичної, ні гуманітарної науки.

Тому, на нашу думку, потрібно комплексно підходити до цього питання, використовуючи взаємодію трьох рівнів методологування та авторську систему методологічних підходів, які зумовлені предметом дослідження. Поняття «підхід» у методології розуміється як основний науковий напрям, що визначає науковий пошук, а також як сукупність

взаємодетермінованих принципів і методів дослідження, що у своїй взаємодії вказують на основний концепт аналізу.

Виокремимо такі підходи:

1. Гуманістичний підхід, що визначає індивідуальний ціннісний критерій методології дослідження. Він проявляється через ідеологію людиноцентризму. Як зазначає В. Ковальчук, особистість – це не тільки «цілеспрямована, але й самоорганізуюча система. Об'єктом її діяльності й уваги є не лише зовнішній світ, а й вона сама, що виявляється у відчутті "Я", в уявленні себе, у самооцінці, у програмі самовдосконалення, здатності до самоспостереження, самоаналізу, саморегуляції» [77, с. 32]. Держава повинна сприймати вияв такої самореалізації особистості повною мірою, за умови, якщо вона не має протиправного характеру. Права людини виступають як загальне безумовне благо, тому їх закріплення та захист – це аксіома державного і правового життя. Права людини, відповідно до Оксфордського словника, «однаковою мірою належать кожній людині, і то тільки тому, що це людина, незважаючи на расу, національність або належність до будь-якої конкретної соціальної групи. Права людини визначають мінімальні умови людської гідності і стерпного життя» [83, с. 543].

Зміст гуманістичного підходу розкривається також у взаємодії органів державної влади та окремої особи, оскільки саме остання є центром державно-правових відносин. Гуманістичний підхід сприяє зміні ідеології державно-владної діяльності в бік забезпечення ціннісного сприйняття кожної особи. В парадигмі відносин людина та влада саме перша є визначником затребуваності відносин. В сфері ідентичності такий підхід дозволяє забезпечити приватність індивідуального вибору ідентичності не зважаючи на загальноприйняті колективні стандарти. Принцип інклюзивності владних відносин є основою такого людиноцентристської ідеології, відображає ідею верховенства права та реального втілення позитивних зразків забезпечення прав людини.

2. Комплементарний підхід наукового дослідження. На сьогодні будь-яке правове явище не можна вважати суто юридичним, оскільки поєднання наукових шкіл різних галузей знань провокує розвиток соціальної, публічної та правової реальності. Права людини, ідентичність особистості, внутрішні детермінанти власного «Я» – усе це лежить в основі гендерної ідентифікації людини, при цьому передбачає звернення до філософії як науки, що в основі свого пошуку ставить буттєве пізнання людини, загальні характерні прояви соціального існування, зв'язок людини з природою та суспільством, відносини особи та світу. Також основний акцент у сфері гендерної ідентичності акумулюється в межах психологічних, психічних і медичних знань та методів їх пізнання. Сукупність знань про поведінку людини, її мислення, почуття, волю, позиціонування себе в реальному світі, уявлення про себе – усе це сфера психологічного пошуку. Завданням юриспруденції є поєднання психологічної комфортності людини через забезпечення її прав і свобод. Корекція та лікування трансгендерності та інших проявів гендерної некомфортності – це первинно сфера психіатрії та інших медичних наук. Юриспруденція на основі загальноновизнаних медичних методик встановлює правила управлінського характеру органів охорони здоров'я. Від того, як держава сприймає трансгендерність – як хворобу чи прояв злочинної поведінки – залежить правове регулювання всієї сфери гендерної ідентичності.

Педагогіка та освітологія впливають на методики виховання гендерної толерантності, виховують у відповідній національній традиції повагу до жінки, виконання гендерних ролей та встановлюють аспекти боротьби з негативними гендерними стереотипами, як-от поширений класичний ментально-національний підхід: готування їжі, догляд за дитиною – це клопоти суто жінки, а військова служба – це чоловіча робота.

Отож, міжкомплементарне поєднання наукових теорій, ідей, знань, методів та підходів різних галузей знань, серед яких медицина, психіатрія, педагогіка, освітологія, філософія та юриспруденція, дозволяє оптимально

створити належне юридичне та соціальне середовище для реалізації права людини на гендерну ідентичність.

3. Підхід зваженого поєднання національних та міжнародних державотворчих і правотворчих засад. Важливою є зважена політика щодо оптимальної взаємодії національного, ментального та загальносвітового стандарту, при цьому неможливе прийняття норм права, які не сприймалися б суспільством тільки тому, що інші держави, організації чи групи визначають їх еталонними. Варто погодитися з В. Селівановим в тому, що «українське суспільство і держава очікують від юридичної науки обґрунтування процесів формування правового громадянського суспільства, побудови відповідних правової, соціальної держави як організації сучасної національної державної влади, демократичної політичної та правової систем, спрямованих зокрема на захист конституційних прав і свобод людини, які повинні базуватися як на сучасних власних методологічних і теоретичних засадах державотворення і правотворчості в Україні, так і на найкращих досягненнях світової науки» [178, с. 21].

Населення, народ, громада, окрема особа не є пасивним виконавцем норм права, вони є первинним творцем правової реальності. Як зазначає В. Павловська-Кравчук, не варто сприймати право лише у вузьконормативному аспекті і як таке, що походить тільки від держави або санкціонується нею. З огляду на історію правового життя суспільства, можна говорити про односторонність легістського праворозуміння, згідно з яким право є сукупністю владних приписів держави, і водночас «обґрунтованість юридичного типу праворозуміння, відповідно до якого право є складним соціальним явищем, що має власну об'єктивну природу, яка не залежить від волі чи свавілля державної влади. Держава не завжди була єдиним джерелом правових норм, а норми – єдиною субстанцією права. Визнання народу носієм суверенітету і єдиним джерелом державної влади, розвиток безпосередньої демократії актуалізують пошук правових форм, які виходять безпосередньо від населення» [116, с. 257].

Далі розглянемо конкретні методи наукового пізнання, які варто розуміти як відповідне поєднання основних засад, прийомів, правил набуття нових знань та їх опрацювання для пізнання об'єктивної реальності. У нашому випадку саме предмет пізнання – гендерна ідентичність людини – становить основу вибору методологічної системи. На нашу думку, поєднання тріади методів можливе за такої системи: філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові. Звернімось до них у парадигмі аналізу гендерної ідентичності.

Філософські методи методологування слугують підґрунтям для всіх інших методів, тобто виступають системоутворювальними. Тому в межах нашого дослідження методологію розумітимемо як «багаторівневу “споруду”, на верхніх “поверххах” якої розміщується філософська методологія, далі – загальнонаукова методологія, а на найнижчих – методологія галузевих видів науки» [226, с. 17–18].

Діалектичний метод. Про його головну роль зазначає багато науковців. Дослідники доводять, зокрема, що «категорії діалектики, навіть взяті окремо від процедурної основи діалектичного методу, виступаючи вузловими пунктами «генетично» пов'язаних філософських систем, є аксіоматичними підвалинами будь-якого справді наукового світогляду та мають слугувати теоретичним фундаментом і понятійним каркасом методологічної свідомості сучасного дослідника, у тому числі й дослідника-правознавця» [224, с. 219]. У нашому дослідженні цей метод використовуємо, щоб встановити трансформацію відносин соціальної реальності, довести, що явище «гендерна ідентичність» має і усталені категорії, і новітні, набуті з розвитком соціального і наукового пізнання. Діалектика допомагає усвідомлювати сутність та зміст тих понять і категорій, які ми використовуємо. За допомогою цього методу можна встановити усталені атрибути світобуття та основи ціннісного сприйняття. Правова реальність є єдиним цілим, і деякі поняття в ньому мають усталений класичний характер, тому ціннісними є такі категорії, як особа, людина, права і свободи людини, людська

індивідуальність, свободна воля людини – вони становлять основу діалектичного сприйняття гендерної ідентичності. Заразом можна простежити поступальний розвиток категорій, зокрема сутності правової політики, поняття та прояви рівності жінок і чоловіків, розвиток поняття «гендер» та, як наслідок, розмежування його з категорією «стать» тощо.

Метафізична методологія використовується для виокремлення зовнішніх чинників, які впливають на гендерну ідентичність. До таких чинників можна зарахувати, зокрема, розвиток толерантності та правової культури громадянського суспільства, розвиток правової системи, стан законодавства та правової практики. Тому в кожній державі аспекти гендерної рівності матимуть свою особливу форму, наприклад, у Швеції, яка має Індекс гендерної рівності 83,6 проблеми оплати праці жінок чи просування їх по службі вже не є настільки болісними, як у пострадянських країнах.

Синергетика характерна для всіх новітніх правових досліджень. Варто звернути увагу на доречність висновку Л. Чистоклетова про те, що «синергетичний підхід насамперед виконує роль стилю мислення» [217, с. 216]. На думку І. Кривцової, «проникнення ідей синергетики у сферу дослідження правової реальності дозволить перейти на новий світоглядний рівень правового дослідження, скоординувати логіку правового пізнання з логікою постнекласичної науки, переглянути деякі онтологічні й гносеологічні підстави пізнання правової реальності; дозволить замінити інтуїтивні прогнози на конструктивні моделі, виробити техніку прогнозу; розкрити нові напрямки пошуку способів керування системами; дозволить зрозуміти природу криз державно-правового характеру, визначити шляхи їхнього подолання; дозволить розглянути можливість коеволюції, погодженого розвитку правових системних утворень між собою і з державою...» [87].

Правова політика України відходить від розуміння її патерналістських засад, нині державна влада – це інститут, скерований на задоволення законних інтересів людини.

Як наголошує А. Козакевич, зараз назріла потреба «оновлення наукової парадигми в галузі суспільних наук, застосування нових підходів при розв'язанні проблеми ефективності управління... Іншими словами, для виявлення природи й функцій людського капіталу в сучасному виробництві та системах управління необхідні серйозні зміни в суспільній науці, які б мали характер парадигмального зсуву» [78, с. 93].

Тому розвиток права, його інститутів та норм має новітній характер, щоправда, абсолютну сутність цих змін зобразити неможливо. Це пов'язано передусім з глобальними суспільними характеристиками світобуття, оскільки глобальні виклики та кризи впливають на всі правові явища, зокрема на гендерні категорії. Сучасна атрофія класичної форми державного суверенітету, втрата державною владою своїх абсолютно управлінських позицій, розвиток науки, техніки, насамперед біології та медицини, інформаційні загрози – це все спричиняє неможливість усталеного прогнозування розвитку права людини на гендерну ідентичність. Будь-який синергетичний глобальний поштовх може призвести до радикально протилежного розвитку правової системи у світлі гендера, статі, рівності, подолання проблем дискримінації тощо.

На нашу думку, до другого рівня методологування гендерної ідентичності варто зарахувати загальнонаукові методи, серед яких на особливу увагу заслуговують: аналіз і синтез, аналогія, абстрагування та системний метод.

Аналіз і синтез, як загальний метод, застосовано для дослідження ідентичності як частини цілісного концепту, який своєю чергою може розглядатися як окремі частини. Аналіз використовують для виокремлення складових того чи іншого явища. Так, гендерна ідентичність вміщує: трансгендерність особи, рівність статей, захист жінок у різних сферах,

подолання проблем дискримінації за гендерною ознакою тощо. Окрім того, у юриспруденції розглядаються окремі елементи правового механізму гендерної ідентичності через аналіз кожного елемента – правові норми; правові відносини, акти тлумачення норм права та акти їх реалізації. Але тільки комплексність діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування через синтез їх аналізу може забезпечити належне забезпечення інституту гендерної ідентичності та ефективну правову політику.

За допомогою *методу аналогії* ми, встановивши дискримінаційні чинники, вказали на загальні аспекти боротьби з дискримінацією. Правові методи і способи боротьби з дискримінацією в широкому розумінні можуть вважатися аналогічними для боротьби з різними ознаками дискримінації, чи то раса, колір шкіри, стать, вік або гендер, як у нашому випадку. Аналогію можна використовувати і для формулювання пропозицій імплементації позитивного європейського досвіду в національну правову систему за аналогічних політико-правових та ментальних особливостей, за її допомогою можна вказати правові заходи, які рекомендовано впроваджувати для захисту прав людини на гендерну ідентичність.

Водночас важливим є використання і протилежного методу – *абстрагування*. Проблему правового регулювання гендерної ідентичності зазвичай розглядають у взаємодії з питанням сексуальної ідентичності. Вказане першочергово обумовлено міжнародним правом, оскільки Міжнародна група експертів в галузі міжнародного права 2006 року в Індонезії прийняла Джок'якартські принципи щодо сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності. Також є низка інших міжнародних актів різного рівня – Рекомендація № 1915 (2010) [164] Парламентської асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) «Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності», прийнята 29 квітня 2010 р. (17-те засідання); Рекомендація № СМ/Rec(2010)5 державам-учасникам про заходи щодо боротьби з дискримінацією за ознаками сексуальної орієнтації або

гендерної ідентичності, прийнята 31 березня 2010 р. на 1081-му засіданні заступників міністрів [165]. При цьому іде сприйняття за аналогією сексуальної та гендерної ідентичності, зокрема згадувані у Преамбулі принципи містять положення, відповідно до яких зазнавати порушення своїх прав люди можуть, зокрема, тоді, коли вони є або вважаються лесбійками, гомосексуалами чи бісексуалами з огляду на те, що вони вступили в добровільні статеві стосунки з особами тієї ж статі, або є чи вважаються транссексуальними, трансгендерними або міжсексуальними особами, або належать до соціальних груп, які в деяких суспільствах ідентифікуються за сексуальною орієнтацією або гендерною ідентичністю [294]. Вказане зумовлено тим, що гомофобні і трансфобні відносини є загальними для всіх представників гомо-, бісексуалів та трансгендерів (надалі на позначення цих людей вживаємо акронім ЛГБТ). Ми ж вважаємо позицію наукового ототожнення цих двох видів ідентичності не цілком обґрунтованою. Ці дві юридичні категорії мають різну правову природу та вказують на потребу різного правового регулювання, оскільки трансгендерність зумовлює не тільки дискримінацію, а й низку інших правових аспектів – корекція статі, визначення статі Х, лікування трансгендерного нахилу у дітей, забезпечення рівності статей тощо. Тому в межах нашої дисертаційної роботи ми абстрагуємося від суміжних понять та зосередимося лише на правовому регулюванні гендерної ідентичності.

Системний метод передбачає поєднання різних проявів проблеми регулювання гендерної ідентичності, цей метод «дає змогу системно встановити характерні ідентифікуючі ознаки предмета пізнання, пов'язуючи такий предмет із явищами суспільного буття. Саме такий зміст характерний для системного підходу, який пов'язує воедино внутрішній стан і структуру явища чи процесу, що досліджуються, із зовнішнім середовищем, яке для соціальних процесів характеризується конфліктністю, плинністю,

трансформацією чинників впливу в кількісному обсязі та якісній сутності» [48, с. 110].

Правове регулювання має бути системним. Досягнути цього можна за допомогою відповідного методу. Як зауважує В.В. Дацюк «публічна політика як об'єкт дослідження з позицій системного підходу, є динамічний об'єкт, що безперервно рухається та постійно взаємодіє з іншими елементами системи. Саме публічна політика як явище, завдяки якому здійснюється вплив пересічних громадян на прийняття соціально значимих рішень, отримує запит від громадськості, здійснює обробку отриманої інформації та видає рішення з урахуванням вимог громадянського суспільства» [46, с. 215]. Тож використання цього методу дозволить визначити цілісну систему необхідного правового регулювання, що вміщує не тільки конституційні та інші галузеві зміни норм права та передбачити тенденції розвитку правовідносин для реагування на них з боку правової політики.

Третій рівень методологування – використання спеціально-наукових методів, серед них, зокрема, такі:

Формально-юридичний метод, який став одним з найбільш використовуваним під час дослідження, оскільки уможливорює догматичний аналіз чітких юридичних явищ, допоміг в описі, класифікації та узагальненні і загальноправових понять (права людини, правова ідентичність, гендерна рівність, принципи права, система законодавства тощо). Цей метод дозволяє аналізувати чинне законодавство, розуміти обставини, які спричинили прийняття нормативних приписів, чітко визначити букву закону та його тлумачення.

Окрім того, якщо зіставити формально-юридичний метод з іншими, то він допомагає встановити відповідність догм права реальній практиці їх використання, визначити співвідношення нормативного і правозастосувального механізму у правовій реальності. А це уможливорює встановлення дисонансу між нормами-приписами юридичного характеру та реальною практикою їх застосування у сфері гендерної ідентичності, де певні правила поведінки не

виконуються ні органами публічної влади, ні членами суспільства, що призводить до зниження рівня довіри до права, правового нігілізму дискримінації за гендерною ознакою тощо.

Формально-юридичний метод дав змогу зрозуміти потребу доповнення чинних норм права, тобто удосконалення низки нормативних актів. Тож було визначено потребу виокремлення гендера як окремої дискримінаційної ознаки, відтак запропоновано комплексне правове регулювання гендерної ідентичності людини через прийняття окремого нормативного акта.

Завдяки *історико-юридичному методу* здійснено аналіз історико-поступального розвитку нормативного регулювання проблем забезпечення гендерної ідентичності. За допомогою цього методу виокремлено позитивну історико-правову практику (прийняття законодавства у сфері рівності чоловіків та жінок, скасування норм права, що визначають обов'язкову умову стерилізації трансгендерних осіб, заборону зміни чи корекції статі за наявності неповнолітніх дітей тощо), а також визначено низку соціальних та публічно-правових проблем, що перейшли у спадок від адміністративно-тоталітарної системи побудови влади і держави. На жаль, маємо констатувати низький рівень толерантності суспільства у сфері гендерної ідентичності, процес подолання гендерних стереотипів є дуже повільним, ментальне соціально-правове сприйняття громадськості, та й представників органів публічної влади, є вагомим проблемою і перешкодою для національного забезпечення права людини на гендерну ідентичність.

Порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу досвіду впровадження позитивних норм гендерної ідентичності в законодавство інших держав, що дало змогу проаналізувати досвід впровадження позитивних змін та бути готовим до труднощів, які можуть виникнути в досліджуваній сфері. Вказане зумовило потребу в зіставленні традиційних та новаторських підходів у формуванні і реалізації правової політики гендерної ідентичності. Проаналізовано соціальний та юридичний досвід держав з прогресивним правовим гендерним законодавством, зокрема

США, Німеччини, Великобританії, Нідерландів, Норвегії, Фінляндії, Франції, Швеції, відтак наведено можливі шляхи його імплементації в конституційне та галузеве право України. Окрім того, проаналізовано законодавство та практику Азербайджану, Молдови, Казахстану, Грузії, Вірменії та інших пострадянських країн, аби зрозуміти, як у них долали аналогічні проблеми, що зумовлені однаковим державо-історичним процесом.

Для дослідження показників діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні та світі, демонстрації ефективності нормативного регулювання та активності трансформацій застосовано *юридико-статистичний метод*, зокрема щодо рівня порушень, які стосуються гендерних питань, рівня домашнього насильства, показників рівності чоловіків та жінок, даних щодо підвищення соціального статусу жінок у різних сферах, показників кількості жінок у керівному складі органів державної влади, статистичних даних про особливості ведення домогосподарств в Україні за останні 5 років тощо. Також використано міжнародні статистичні показники, зокрема дані Глобального звіту про гендерний розрив (Global Gender Gap Report, 2018, 2020), що містить інформацію про 149 країн у чотирьох тематичних вимірах: економічна участь та можливості, освітні досягнення, здоров'я та виживання і політичні можливості.

Вказані підходи є класичними для наукового правового дослідження. Проте цінність методології полягає в тому, що кожен дослідник зобов'язаний шукати авторські підходи і методи для аналізу. Цю позицію аргументовано доводить професор М. Костицький, зазначаючи, що «методологія як учення необхідна науковцеві для розвитку наукового світогляду, і він не обов'язково мусить бути “правовірним” натурфілософом, позитивістом, діалектиком, психоаналітиком, синергетиком тощо» [84, с. 12]. Навіть якщо така «власна» методологія на початках виглядає як мозаїчна еkleктика, то за умови належного доопрацювання «вона може стати “естетичною” світоглядною

системою конкретного дослідника, який досліджує певний предмет дійсності» [84, с. 12]. Щоправда, може бути й так, що методологія і не досягне рівня стрункої світоглядної системи. Зрештою, може, це і не потрібно в усіх випадках. Найважливіше, щоб «палітра методів» дала конкретний теоретичний чи практичний результат. Думка про те, що за допомогою «правильної» формули методології можна отримати об'єктивний та істинний результат пізнання, уже застаріла і хіба «гальмує процес пізнання дійсності. Немає “правильних” і “об'єктивних” методологій. Існує методологія як світоглядна система кожного конкретного вченого, тобто вона завжди суб'єктивна» [84, с. 12], – наголошує М. Костицький.

Тож вважаємо за потрібне використовувати ще й такі методи, як метод міжсекторального партнерства та метод поєднання загальних і приватних інтересів.

Метод міжсекторального партнерства сприяв комплексному аналізу проблеми, оскільки на сьогодні ми бачимо різкий дисонанс між правовими вимогами та реальною соціальною практикою. О. Митрофанов пише: «Модель міжсекторної взаємодії складається із трьох секторів: перший сектор – державна влада, органи місцевого самоврядування, державні підприємства; другий – бізнесові структури, комерційні організації; третій – територіальні громади, недержавні організації, інститути громадянського суспільства. Взаємодія трьох секторів на муніципальному рівні являє собою взаємовигідне, конструктивне та систематичне співробітництво органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадських структур, спрямоване на підвищення якості життя місцевого співтовариства на основі синергетичного ефекту від об'єднання ресурсів різних акторів та активізації раніше прихованих ресурсів місцевого співтовариства» [102]. Впровадження принципів гендерної рівності, гендерної толерантності на рівні діяльності органів державної влади, державного управління, органів місцевого самоврядування повною мірою не можна реалізувати без участі громади, представників інституту громадянського суспільства, зацікавлених

громадських організацій. Тому позитивно оцінюємо їхню співпрацю на рівні нормотворчої діяльності, що зараз відбувається в Україні, проте зазначимо, що вказана співпраця потребує особливої активізації.

У контексті міжсекторальної взаємодії ключовими є твердження К. Левченко, що держава «має розглядати права людини не абстрактно, а в конкретному контексті, враховуючи, що вони носять транссекторальний характер, присутні в усіх сферах суспільного та приватного життя. Оскільки основний обов'язок держави – дотримувати та захищати права людини, і це стосується будь-якого органу влади» [94, с. 14]. Співпраця на рівні всіх гілок влади та в різних сферах сприятиме належному забезпеченню права людини на гендерну ідентичність.

Використання *методу поєднання приватних і загальних інтересів* зумовлено особливістю, чутливістю проблематики гендерної ідентичності. З одного боку, є особа, яка має свободну волю та право на гідність, що є основою її прав і свобод, котрі повинна забезпечувати демократична держава, а з іншого боку, протидія цього права встановлюється моральними, релігійними постулатами, соціальними нормами, які ментально розвивалися в суспільстві. Тому перевага інтересів бодай однієї сторони призведе до неефективності правової політики. Як зазначає А. Свящук, демократії вразливі до «тиранії більшості» (ідеться про ситуацію, коли влада більшості повністю ігнорує представників меншин, їхні потреби і бажання). У такому випадку система прав людини, яка є для меншин засобом захисту від більшості, водночас не захищає громадян від гніту з боку інших [177, с. 116–117]. Тому сутністю проблематики є вироблення оптимальних, паритетних, толерантних підходів, що зважують інтереси людини та суспільства.

Метод поєднання приватних і загальних інтересів ґрунтується на людиноцентристському підході, адже права та законні інтереси людини мають бути захищені на рівні держави. На переконання О. Зубрицької, «нелогічним буде стверджувати, що реалізація інтересу особи у відносинах з державою, тим більше такого, що ініційований особою, має в ідеалі

відповідати тому, як це вигідно (інтерес ми поєднуємо із категорією бажаного та, відповідно, більш вигідного, ніж для іншого суб'єкта правовідносин) державі (органам публічної адміністрації). Навпаки, можливість вимагати від держави певних дій та рішень, або утримання від них має бути вигідно (інтересно) для особи, що ініціювала реалізацію цього суб'єктивного права» [62, с. 47].

Звернемо увагу, що не тільки методологія становить основу наукознавчих концептів гендерної ідентичності. Для подальшого наукового аналізу потрібно дослідити доктринальні положення наукової спільноти з питань, що стосуються гендера, статі, ідентичності та інших суміжних понять. Саме джерельна база попередніх доробків науковців встановлює підґрунтя подальшого розвитку наукової думки.

Загалом в останні кілька років можемо констатувати значну зацікавленість дослідників питаннями зі сфери гендерної рівності. Всіх їх можна згрупувати у три групи.

По-перше, наукові праці за різними напрямками юридичного та іншого суміжного наукового спрямування. Вони зазвичай торкаються питань гендерної рівності, гендерного тяжіння, гендерного аналізу.

Насамперед варто звернути увагу на дослідження К. Левченко. Саме ця дослідниця перша комплексно порушила питання належної гендерної політики в межах дисертаційної докторської роботи «Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти)» [95]. У цій праці вперше розроблено основи теорії управління процесами формування гендерної політики в Україні, визначено принципи, цілі та завдання, напрями гендерної політики, здійснено комплексний системний аналіз сукупності міжнародних документів з прав жінок і впровадження гендерної рівності та визначено їхній вплив на реалізацію відповідних політико-правових процесів в Україні, виявлено шляхи підвищення ефективності державного управління процесами реалізації і вдосконалення державної

політики стосовно жінок та гендерної політики, визначено найефективніші методи і форми управління на національному й регіональному рівні.

З лютого 2018 року К. Левченко є Урядовим уповноваженим з питань гендерної політики. Водночас вона видає цікаві наукові доробки у цій сфері. Так, 2019 року вийшла друком її нова монографія «Гендерне тяжіння» [93], що присвячена висвітленню історії формування гендерної політики в Україні починаючи з часів становлення незалежної Української держави. Авторка проводить паралелі поступального розвитку проблеми гендерної рівності, починаючи від історичного етапу її становлення. Що важливо, у монографії проаналізовано і організаційні, і конкретно-правові основи гендерної політики, виокремлено основні на сьогодні проблеми у цій сфері. К. Левченко звертає увагу на потребу компетенції держслужбовців та фахівців сектору безпеки й оборони в гендерних питаннях, на стандарти міжнародних документів з прав жінок та їх втілення в національному законодавстві, на сучасні інструменти реалізації гендерної політики, окремо розглядає гендерно-правову експертизу законодавства.

Широтою досліджуваної проблематики вирізняється навчальний посібник О. Уварової «Права жінок та гендерна рівність» (2019) [205], у якому розглянуто поняття й концепції гендера та гендерної рівності, зосереджено увагу на міжнародних зобов'язаннях України у сфері захисту прав жінок та у сфері ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (статус і практика застосування в Україні). Окремо увагу приділено становленню стандартів Європейського Союзу щодо гендерної рівності та висвітлено тимчасові спеціальні заходи щодо забезпечення гендерної рівності в різних життєвих сферах. Позитивно те, що авторка звертає увагу на роль саме юридичної науки в контексті досліджуваної проблематики, зазначаючи, що «правнича спільнота відіграє важливу роль в усуненні конкретних проявів несправедливості, які можуть бути викликані соціально-економічними, політичними, культурними чи іншими факторами. Вона може забезпечити компроміс у забезпеченні реалізації відповідних соціальних змін. Навіть

найбільш прогресивне законодавство не здатне забезпечити такі зміни в суспільстві, якщо його правнича спільнота не демонструє розуміння цінності гендерної рівності й не є обізнаною з проблемами з її забезпечення та їх можливими наслідками» [205, с. 7].

Дисертаційна робота міжнародного спрямування Гончарової Ю.А. «Роль та місце принципу гендерної рівності в сучасному міжнародному праві» демонструє, що нині дотримання державами принципу гендерної рівності дедалі більше ускладнюється у зв'язку з погіршенням соціальних умов життя людей практично у всіх державах світу, що пов'язано з кризою міжнародної фінансової системи, яка позначається на виконанні державами своїх міжнародно-правових зобов'язань, у т.ч. забезпечення в широкому значенні рівних прав і можливостей жінок і чоловіків [33].

Значним проривом у досліджуваному питанні вважаємо те, що національні дослідники акцентують питання на проблемі гендерної рівності не тільки як загальної правової проблеми, але й проводять аналіз реалізації вказаного права в окремих сферах. Для прикладу, монографія за авторством Т. Фулей «Гендерна рівність при здійсненні правосуддя» [211], яка присвячена питанню взаємодії таких понять як гендер і судівництво.

У колективній праці (за загальною редакцією К. Ващенко) «Гендерна політика в системі публічного управління України» (2018) [29] визначено інституційний механізм формування та реалізації державної гендерної політики України, вказано на законодавче забезпечення формування та реалізації гендерної політики, правове регулювання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також на гендерну рівність у різних сферах, з-поміж яких соціальне право, бюджетна політика, забезпечення гендерної рівності та мейнстримінгу в уряді, парламенті та місцевих радах, у політиці та процесі ухвалення рішень.

Заслуговують на увагу і праці за редакцією О. Рудік, а саме: навчальний посібник «Основи гендерного аналізу» (2013) та праця практичного спрямування – програма тематичного семінару для державних

службовців та посадових осіб місцевого самоврядування у сфері основ гендерного аналізу [114]. Визначенню показників розподілу гендерних груп за характерними ознаками, розвитку гендерних теорій, аспектам становлення гендерної освіти, гендерним показникам у демографічній та соціальній статистиці присвячений цілісний науковий посібник К. Акбаш, Н. Пасічник та Р. Ріжняка «Теоретико-прикладні основи гендерних досліджень» (2019) [2].

До другої групи наукових праць зараховуємо напрацювання науковців у сфері подолання дискримінації за статевою орієнтацією та гендерною ідентичністю.

А. Свящук видав навчальний посібник «Правовий захист ЛГБТ-спільноти» (2018) [177], де розглядає міжнародні стандарти у цій сфері, зокрема в чинному європейському законодавстві. Автор звертає увагу на юридичне розуміння поняття статі, гендера та сексуальності, вказує особливості і відмінності цих категорій. Окрім того, розглядає правову політику європейських держав у сфері подолання дискримінації та забезпечення права ЛГБТ-спільноти, з-поміж яких право на здоров'я, право на недискримінацію, право на життя, право на свободу від катувань, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, та право на невтручання в особисте життя.

Доктор юридичних наук А. Герц одна з перших розглядає питання гендерної ідентичності та її правового розуміння у посібнику «Права людини, сексуальна орієнтація та гендерна рівність» (2019) [32]. Вона аналізує проблеми рівності в українському суспільстві. Звертаючись до міжнародного досвіду та регіонального європейського, А. Герц згруповує еталони рівності. У вказаній праці вона робить акцент на проблемі гендерного насильства, зокрема на його причинах, та вказує можливі способи запобігання насильству, зокрема домашньому. На жаль, у посібнику не приділено уваги трансгендерним особам, їхні проблеми розглядаються тільки

в контексті права на здоров'я та через аналіз цивільно-правового договору про зміну (корекцію) статевої належності.

Дисертаційна робота Гербут В.С. «Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність: сутнісний зміст та гарантії захисту» в національній доктрині є одним з перших аналізів правової проблеми людини на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність через співставлення з такими атракторами як мораль, суспільні норми. Визначено місце цих прав в систематиці прав і свобод людини, судових гарантій захисту права на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність. Особливо цінним вважаємо, що авторка пропонує ряд організаційно-правових та інституційних механізмів реалізації принципу гендерної рівності в Україні, серед яких створення інформаційної бази порушень прав особи на основі гендерної дискримінації як правової основи для вирішення аналогічних справ судовими органами та розроблення заходів з подолання стереотипів стосовно жіночих та чоловічих ролей у суспільстві [31].

У межах конституційного права однією з перших була дисертація Я. Товпеко «Реалізація конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин: порівняльно-правове дослідження» (2013). У сучасній національній правовій науці це одне з перших комплексних досліджень на тему правового регулювання заборони дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та сексуальної ідентичності відповідно до законодавчих норм України та інших країн. У цій дисертації також розкрито зарубіжний досвід становлення правового захисту сексуальних меншин від дискримінації, охарактеризовано особливості застосування щодо них конституційно-правових норм (які стосуються прав людини). Окрім того, проаналізовано гарантії захисту від дискримінації та переслідування за ознакою сексуальної орієнтації тощо. Слушною вважаємо думку авторки, що «поточний стан розроблення і ефективності правових гарантій захисту ЛГБТ та інших меншин від дискримінації, їхній вільний доступ до активної участі в політичному житті держави починають визнаватися найкращим показником

стану дотримання прав людини і демократичності в державі загалом» [204, с. 1].

Варто зазначити, що зараз дуже часто стан розроблення й ефективності правових гарантій захисту ЛГБТ та інших меншин від дискримінації, а також їх можливість брати участь у політичному житті держави визнають одним з найважливіших показників дотримання прав людини і демократичності в державі. Так, у праці «Долаючи перешкоди: становище ЛГБТ в Україні у 2018 році» автори наводять, зокрема, інформацію, що відображає соціальне, правове і політичне становище ЛГБТ (лесбійки, геї, бісексуали і трансгендерні особи) в Україні. Також у цій роботі проаналізовано ситуації, пов'язані з правами та інтересами ЛГБТ, у законодавстві, суспільно-політичному житті, громадській думці, наведено приклади дискримінації через сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність тощо [49].

Право особи на зміну статі лежить у площині правового статусу пацієнта та соматичних прав людини. Дуже повільними темпами, але і ця проблематика лягла в основу досліджень сучасних науковців. Особливо вагомими для нашого дослідження є висновки К. Ксьондзик, до яких вона дійшла у праці «Становлення договірних та інституційних засад міжнародно-правового захисту соматичних та репродуктивних прав людини» [88]. Так, вона виокремила спеціальні принципи сучасного міжнародного права, які регулюють соматичні та репродуктивні права людини: принцип поваги до гідності та прав людини; принцип недискримінації та рівного ставлення; принцип добровільної, інформованої згоди особи на проведення наукових досліджень і медичних втручань щодо неї; принцип переваги інтересів та добробуту окремої людини над інтересами суспільства і науки; принцип відповідності наукових досліджень і медичних втручань професійним критеріям і стандартам; принцип максимальної користі та мінімальних ризиків для особи, щодо якої проводяться наукові дослідження і медичні втручання; принцип конфіденційності даних пацієнта або особи, над якою проводяться дослідження чи здійснюються медичні втручання.

До третьої групи належать напрацювання науковців щодо ролі ідентичності особи в соціальній та правовій реальності.

Зазвичай це праці юридичного і філософського спрямування, що присвячені місцю ідентичності людини як вагової категорії, що визначає навколишній соціальний, правовий, організаційний та ментальний простір. Серед них, зокрема: монографія І. Жаровської та О. Парути «Людина у правовій реальності: проблема правової ідентичності» (2018) [51], праця О. Івченка «Людина в структурі громадянського суспільства: філософія ідентичності» [65], В. Калуги «Ідентичність та самоідентичність в соціальному бутті людини: від конфлікту до єднання» [71], дисертації Л. Гудими «Правова ідентичність: філософсько-правовий вимір» (2019) [42], В. Новицької «Гендерна соціалізація: соціологічні концепції та практики» (2010) [108] тощо. Проте в доробку науковців немає праць комплексного спрямування щодо гендерної ідентичності як виду ідентичності людини.

Отож загалом можна констатувати деякий науковий інтерес наших учених до проблем гендера. Проте не здійснено на рівні дисертаційного чи монографічного дослідження комплексного аналізу проблем гендерної ідентичності. На сьогодні відчувається правовий брак у теоретичному тлумаченні понять, які застосовуються у цій сфері. Так, недостатньо чітко розмежовано терміни «гендер» і «стать», «гендерна ідентичність» і «гендерна рівність», останні поняття, вважаємо, і неналежно витлумачені. Окрім того, немає єдиних правових стандартів, принципів гендерної ідентичності в сучасному правовому регулюванні. Брак філософсько-правових, теоретико-правових досліджень породжує низку проблем методологічного та понятійно-категоріального апарату.

Конституційна та галузева доктрина сучасності також не має доробків, які цілеспрямовано стосувалися б проблеми гендерної ідентичності в державному управлінні, боротьби з проявами дискримінації правовими методами. Не є визначеним й усталеним і комплекс елементів механізму

правового регулювання гендерної ідентичності. Проблемою є і сфера боротьби з дискримінацією. Більшість питань розглядають у зіставленні із сексуальною орієнтацією, а це не зовсім правильно, оскільки, як ми доводили раніше, до цих понять треба застосовувати методологічно інші підходи.

Загалом можна констатувати відсутність і в межах юридичної галузі знань комплексного аналізу правової політики у сфері гендерної ідентичності, що й зумовлює актуальність цієї дисертаційної роботи.

1.2 Правова політика у сфері гендерної ідентичності як юридична категорія

Питання правового регулювання гендерної ідентичності лежить в полі наукової дискусії нового покоління. Представити її можна такими аргументами. З одного боку – морально-ментальні цінності, які склалися в процесі історичного розвитку прав людини, вважаються класичними та охоплюють ідеологію природного походження прав людини. Цей підхід заперечує можливість існування, та й саму потребу закріплення і захисту прав нового покоління. Це стосується цілої групи новітніх прав, серед яких і ті, що пов'язані з гендерною ідентичністю. Ще один аргумент прихильників цієї позиції – «суспільство не зобов'язане зосереджуватися на сексуальних проблемах чи відхиленнях окремих індивідів настільки, щоб надавати зазначеним аномаліям правового статусу. По суті, відбувається насилля над природою заради так званої рівності у правах» [112, с. 8].

Опоненти такої позиції доводять необхідність новітнього глобального методологування прав людини, тому класичні підходи мають бути розширені шляхом визнання прав і способів їх реалізації, що зумовлено розвитком технічного, інформаційного прогресу, біомедицини та інших технологій. Як зазначають закордонні дослідники, «те, що “природно”, не обов'язково є “людською” цінністю. Людство почало випереджати природу; ми більше не

можемо виправдовувати дискримінаційну систему класів-статей на тій підставі, що вона має природне походження» [7, с. 117].

Таку дискусію має вирішити правове регулювання кожної держави, оскільки невизначеність та прогалини в правовому регулюванні є більшою проблемою, ніж певна, нехай і не зовсім юридично грамотна, позиція правотворця.

Визнання на рівні держави та громадянського суспільства цінності людського існування, людини як основного творця свого життя, відмова від розуміння трансгендерності як хвороби гомосексуалізму, розвиток нових гендерних ролей осіб з маскулінністю та фемінністю – усе це зумовлює потребу розгляду гендерної ідентичності не тільки як соціального явища, а такого, яке має правову природу.

Правова природа гендерної ідентичності лежить у розрізі юридичного розуміння поняття ідентичності. Вагомість аналізу сутності ідентичності людини лежить в межах розуміння її ролі як суб'єкта права. Реалізація суб'єктивного права, виконання правового обов'язку, та й загалом поведінка у правовій реальності сучасності зумовлена внутрішніми інтенціями індивіда. Ідентичність впливає на юридичне поле окремої особи та її суспільну життєдіяльність. Тому внутрішні чинники стають основою для впорядкування публічно-правового життя суспільства та держави в мовах сучасних демократичних перетворень.

Свобода індивідуального вибору, законний інтерес суб'єкта права провокує потребу встановлення основоположного принципу верховенства права та рівності людей. Суспільство, що прагне до втілення правових, демократичних ідеалів, повинно забезпечити рівні можливості реалізації індивідуальності особи. На сучасному етапі розвитку правової науки вказане відображається у принципі вільного вибору власної ідентичності. Вказане поняття первинно має психологічне забарвлення і його тлумачать як «*identitas*» – «тотожність», «той самий», що не втрачає свого наповнення в будь-яких трансформаціях [132].

Ідентичність як філософсько-правова категорія відображає індивідуальне ставлення до властивостей, які є цінними для особистості, до яких вона відчуває почуття прихильності чи власності. Ідентичність складається з тих властивостей, яких вона набуває, щоб визначити себе як особистість, робить її такою, якою вона є, і які відрізняють її від інших. Отож, ціннісні сприйняття і властивості для кожної особи вміщують суб'єктивний набір компонентів. Ідентичність людини не є сталою категорією та має суб'єктивне забарвлення. Ідентичність відкидає чи, навпаки, отримує ціннісні суб'єктивні категорії під впливом часу, зміни правової реальності, інших як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Ідеальне пояснення ідентичності людини відображено Л. Бейкером у формулі «Обов'язково, x є людиною в момент часу t тоді і тільки тоді, коли ... x ... t ... », з відповідним заповненням пропусків. Найпоширеніша відповідь полягає в тому, що бути людиною одночасно означає мати певні особливі психічні властивості» [236]. Згодом Е. Олсон додає, що «Кожна людина має особливий, егоїстичний інтерес до свого власного і ніякого іншого майбутнього. Сама особистість має практичне значення для себе» [274].

Отож, загалом наукової суперечки щодо поняття ідентичності не виникає – «це певна сукупність конструктів (набір рис), які описують і формують людину, подібну самій собі та відмінну від інших, охоплюють її соціокультурну репрезентацію» [63, с. 53].

Вказане розуміння ідентичності впливає на її правове закріплення та регулювання. Оскільки кожна людина має ідентичність суб'єктивного характеру з власними ціннісними складовими, то й держава не може визначати ідентичність як категорію із сталими загальноприйнятими категоріями. Тому вагомим є захист прав та свобод людини з можливістю вільного суб'єктивного вибору складових ідентичності та закріплення гарантій з боку держави реалізовувати антропологічні детермінанти власного «Я».

Рівноправність людини є первинним підґрунтям правової та демократичної держави. Рівність можливостей формування та реалізації ідентичності – ключовий показник досягнення державою вказаних ідеалів. Держава, публічні органи та її представники громадянського суспільства зобов'язані поважати гідність та автономію вибору ціннісних складових ідентичності. Вказане особливо гостро розглядається у просторі можливості рівності щодо гендеру та статі особистості. Це актуалізує проблему гендерної ідентичності, що ставить перед вибором державу щодо створення гендерно збалансованої правової політики.

Розуміння гендерної ідентичності лежить в контексті відмінності «статі» та «гендеру». Стать відноситься до біологічних рис, пов'язаних із чоловічим та жіночим тілом, та включає анатомічну класифікацію людей як чоловіків, жінок чи інтерсексуалів, які зазвичай визначаються при народженні.

Це поняття значно простіше порівняно з розумінням гендеру, що є багатогранною, складною і дещо абстрактною категорією. Існує кілька аспектів статі, які більшість експертів вважають важливими. По-перше, це існування соціально обумовлених ролей. Гендерні ролі відносяться до діапазону поведінки, яку суспільство вважає нормальною або доцільною для людей певної статі на основі їх біологічної статі - норми, які (принаймні в багатьох західних культурах) змушують нас очікувати від чоловіків наполегливості та сміливості, а від жінок, наприклад, щоб вони були турботливими та дбали про побут. Для гетеронормативної більшості вся проблема концентрується лише навколо якості виконання гендерних ролей, а відмінності можуть бути описані в межах концепції «маскулінності / фемінності» і розуміються лише як рольова адекватність.

Соціальна психологія, орієнтована на класичну парадигму, трактує гендер як зведену біосоціальну характеристику, коли фізіологічні відмінності між людьми набувають якості соціальних відносин. По суті, гендер виступає тут як «культурна маска» біологічної статі. Відзначимо ще досить популярну

в межах традиційного підходу рольову концепцію гендеру, згідно з якою він постає сукупністю поведінкових моделей, яких очікують від чоловіків і жінок у тому чи іншому соціокультурному просторі. Основна ідея цієї концепції полягає в тому, що з біологічних причин жінки мають переважно експресивні особистісні характеристики, тим часом як чоловіки – інструментальні.

Гендер як система уявлень виступає частиною соціальних практик спілкування, взаємодії і діяльності людей. Гендер має множинні форми прояву, які не зводяться лише до сукупності статевих ролей, запропонованих суспільством за ознакою статі. Проявом гендеру може бути специфічна мова спілкування, і поділ праці між чоловіками і жінками, і розподіл владних відносин, і система цінностей, і багато іншого. Реальність і її конструкт виявляються нерозривно злитими, що призводить до сприйняття гендеру не в якості соціального конструкта, а як «природного» стану особистості. Сумніви в «природності» того чи іншого гендеру виникають тільки в ситуаціях «гендерного конфлікту», наприклад, коли конструювання власної поведінки і особистості раптом входить у значне протиріччя з нормативним зразком, або коли людина стикається з альтернативним способом конструювання гендерної реальності в іншій культурі.

Внутріособистісний гендерний конфлікт - це переживання непослідовності змін себе як чоловіка або жінки, неузгодженість внутрішніх цінностей, образів і ідеалів маскулінності / фемінності, неприйняття себе або окремих сторін своєї особистості як чоловіка або жінки.

Гендер включає в себе моделі доречної з точки зору культури і суспільства поведінки в конкретних ситуаціях (формальні конвенціональні акти). Виконавці цих актів розглядаються як соціально компетентні, а порушники - як некомпетентні. У ситуаціях взаємодії людина демонструє іншим свою соціальну компетентність, що робить гендерний дисплей засобом визнання особистості «нормальною» або «ненормальною» в залежності від того, які уявлення панують в соціокультурному просторі.

Гендерна ідентичність - це внутрішні переживання та індивідуальний досвід сприйняття власного гендеру кожною людиною. Це відчуття людини бути жінкою, чоловіком, одночасно обома, або кимось іншим у гендерному спектрі. Гендерна ідентичність людини може бути такою ж або відрізнятися від статі за народженням.

Повсякденні практики соціального життя, таким чином, обмежують можливості довільного використання зразків соціальної взаємодії і поєднання особистісних якостей чоловіками і жінками, але однозначно не наказують абсолютного проходження домінуючим гендерних моделей. Останнє передбачає, що в суспільстві завжди є можливість формування «нетипових» гендерних схем, ставлення до яких з боку інших членів суспільства матиме тільки політичну і моральну основу. Вона є складовою правової політики щодо можливості особи мати право на вільний вибір власної гендерної ідентичності.

Кожна особа в сучасному демократичному суспільстві незалежно від гендеру, статі має право на самореалізацію та самовиявлення на основі принципів соціальної справедливості та верховенства права. Таким чином суспільство змінює уявлення про місце і роль чоловіків, жінок чи осіб, які мають інші гендерні особливості у суспільному, політичному, державному та цивільно-побутовому житті.

26 березня 2007 року група експертів з прав людини запровадила Джок'якартаські принципи застосування права людини у зв'язку з сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю (Джок'якартські принципи). Принципи розроблені як послідовне та всебічне визначення обов'язку держав поважати, захищати та виконувати права всіх людей незалежно від їх сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. З моменту свого заснування Принципи привернули значну увагу з боку держав, міжнародних органів та громадянського суспільства. Цілком ймовірно, що вони відіграватимуть значну роль в межах захисту зусиль у нормативному та

правореалізаційному аспекті правової політики у сфері гендерної ідентичності.

Міжнародна комісія юристів у межах Джок'якертських принципів розуміє гендерну ідентичність «як посилення на глибоке відчуття внутрішнього та індивідуального гендерного уподобання, яке може або не може відповідати статі, призначеній при народженні, враховуючи особисте відчуття тіла (яке може охоплювати, якщо вільно вибирати, модифікацію зовнішнього вигляду чи функцій медичними, хірургічними та іншими засобами) та інші вираження гендеру, враховуючи одяг, поведінку та манери» [294].

З огляду на вищесказане гендерну ідентичність визначаємо як одну з базових характеристик особистості та соціальний конструкт, що полягає у складноорганізованій, цілісній, внутріпсихічній структурі сприйняття особистості та пов'язаний із усвідомленням і переживанням себе як представника визначеної статі.

Плюралістичний підхід до соціального буття і гуманізація правової реальності породжує індивідуалізацію як основний критерій людського існування. Вибір способу, стилю та особливостей поведінки характерний для сучасного суспільства. Вказане охоплює вибір типу гендерної ідентичності. Природний підхід до типів ідентичності був поширений до кінця ХХ ст. Ними є маскуліність (чоловічий гендер) і фемінність (жіночий гендер).

У суспільстві віками виробляються інституційні правила для визнання поведінки чоловіків і жінок, що впливає на їхній соціальний та правовий статус. Проте історично уже так склалося, що від них очікували виконання різних соціальних ролей: жінка – мати-вихователька, домогосподарка, доглядальниця, а чоловік – батько-годувальник, захисник, здобувач засобів до існування. Тобто можна сказати, що віддавна існував гендерний розподіл праці. Поступово і жінки почали працювати поза домом, щоправда, часто це мала бути сумісна з домашньою працею і внутрісімейними ролями робота. Тож, відповідно до таких уявлень чоловіків зазвичай оцінюють за

професійними успіхами, а жінок – передусім з огляду на те, чи мають вони сім'ю, дітей. І саме такі усталені «уявлення про те, якими є чоловіки та жінки та чим вони повинні займатися, називають гендерними стереотипами» [25, с. 5].

Саме сучасне суспільство особливо акцентує на внутрішніх детермінантах, що провокують вибір соціобуття людини, її поведінку та взаємовідносини із зовнішнім світом. Особливо чутливими є питання гендерної ідентичності, оскільки класичний соціальний підхід має дискримінаційні особливості. Нині усталені моральні та традиційні норми не можуть нав'язувати особі примусового вибору групи, з якою вона схильна себе ідентифікувати. Це стосується передусім неповнолітніх. Глобалізаційні процеси сучасності трансформували соціальну, а згодом правову реальність. Право на вибір гендерної ідентичності нині належить самій особі, а не суспільству. Варто погодитися з американським науковцем Г. Гарфінкелем у тому, що немає жодної соціальної ситуації, коли належність індивіда до чоловічої або жіночої статі була б нецікавою або неважливою. Чимало соціальних вчинків можливі тільки тому, що ми твердо впевнені в тому, хто перед нами – чоловік чи жінка. Найчастіше визнається «неписане» правило бути або чоловіком, або жінкою, а третьої можливості в суспільстві не передбачено. Далі Гарфінкель наводить приклад зі зміною статі. Він порівнює транссексуалів з іноземцями, які в чужій країні змушені набагато більше відповідати прийнятним формам спілкування і поведінки, ніж самі громадяни країни. З огляду на це «повне зміщення гендерних конструктів у суспільстві, на біологічному, соціальному і психологічному рівні, можна розглядати як остаточну зміну вічних основ культури, її “несучих каркасів”» (див.: [135, с. 61, 72]).

Правова політика демократичної держави націлена на створення оптимальних правових умов для реалізації права на гендерну ідентичність. А. Шалиганова пропонує наступне розуміння – «надана особі міра можливої поведінки, що полягає в можливості самовизначення як представника певної

статі, учинення певних дій відповідно до власної гендерної ідентичності щодо зміни біологічної та (або) соціальної статі, а також у можливості уповноваженої особи вимагати від інших утримуватися від дій, які порушують це право» [221]. Така дефініція є ціннісною, оскільки авторка одна з перших у науці подає розуміння цього права, проте воно позиціоновано через гендерну ідентичність, тому потребує звернення до суміжного поняття. Для розширеного розуміння спробуємо виокремити авторську дефініцію.

Право на гендерну ідентичність – це природне право людини, котре ґрунтується на постулаті пріоритету людської гідності, що полягає у можливості індивідуального врегулювання співвідношення між статтю та гендером шляхом вирішення, до якої статі себе зараховувати, можливості поводитися як представник вибраної статі і, за потреби, здійснювати медичні та юридичні дії для врівноваження обраної самоідентичності.

Сучасне глобалізоване суспільство переоцінює класичні гендерні стереотипи. Особливий прорив – це різке зменшення відмінностей між статями. Тому вказане безпосередньо впливає на гендерну ідентичність шляхом нівелювання чітко визначених гендерних ролей. Гендерна ідентичність у сучасному глобалізованому суспільстві отримує поляризовану структуру.

Виділимо основні трансформації гендерної ідентичності сучасного суспільства, що впливає на правовий статус особи:

- зміна класичної статевої рольової ідентичності. П. Горностаї вказує, що «рольова ідентичність – це відчуття і переживання себе суб'єктом певної ролі, властивість особистості, зумовлена інтеграцією людини у різних соціальних групах, де їй властиві деякі групові ролі» [35]. З'являються нові моделі жіночності та чоловічності, тому що на сьогодні не є актуальною «мірна шкала» статевої ролі, яка діяла у традиційному суспільстві;

- зменшення відмінностей у гендерних проявах, з-поміж яких поведінка, рід діяльності, особливості спілкування, одяг тощо;

- заперечення патерналізму чоловічої статі, відстоювання ідеї гендерної рівності;

- зміна культурних стереотипів маскулінності-фемінності;

- гендерна рольова варіативність, що охоплює вибір різних ролей самою особою залежно від конкретних соціальних обставин.

«Ідеальний стан людини – рівновага суб'єктивного та соціального, тобто створення цілісного образу особистості. Народжена людина з певними статевими ознаками на етапі входження в суспільні відносини вже з раннього дитинства усвідомлює себе в межах певних рамок, цінностей та правил поведінки окремої групи гендерного типу. Згодом є певний сформований генетичний дисплей, тому вона відтворює відносини, які стосуються певної гетеронормативності. Суспільство не тільки встановлює, а й контролює прояв гендерного нарративу. Коеволюція процесів соціального та індивідуального розвитку визначає поведінку особистості» [196].

Проте своєрідність індивідуальності відображає протилежні парадигми відносин між статтю і гендером, та, відповідно, між індивідуальним сприйняттям і гендерною роллю. Можлива ситуація, коли людина не сприймає себе в образі чоловіка чи жінки, тобто статі, з якою вона народилася, по суті, у таких випадках маємо порушення симетрії соціальних і біологічних ціннісних установок. Щобільше, таке порушення істотно впливає на світосприйняття людини, гендерний особистий меганаратив перестає діяти. Описаний дисонанс – розбіжність соціальної і біологічної статі – називається трансгендерністю. Це явище виражається або в абсолютній відсутності в людини гендерної ідентифікації, або в полярному сприйнятті нею своєї біологічної статі та соціального гендеру, або ж у сприйманні себе як індивідуальності, так би мовити, третьої статі, «проміжної».

Проблема трансгендерів, їхніх соціальних ролей та самоідентифікації не є новою. Проте останнім часом вона особливо актуалізувалася. На це вплинуло передусім два важливих чинники. По-перше, зараз у світі, і в Україні зокрема, дуже активно поширюється ідея гуманного і толерантного

ставлення до всіх і кожного, заклик сприймати кожен людину як особистість, індивідуальність. По-друге, розвиток медицини, нано- та біотехнологій, а також технологічний прогрес сприяють розширенню потенціальних можливостей індивідуума, зокрема можливості урівноваження індивідуального і соціального, статі і гендеру.

Загальна декларація про геном людини та права людини у ст. 2 вміщує ключове правило - особистість людини не може зводитись до її генетичних характеристик та потребує поваги до її унікальності та неповторності [54].

Соціально-історичне формування гендерної ідентичності не є пасивним відображенням суспільних відносин. Виступаючи і суб'єктом, і результатом суспільних відносин, гендерна ідентичність формується через її активні загальнодержавні-недержавні дії, свідомо перетворюючи і навколишнє середовище, і саму себе в процесі цілеспрямованої діяльності. Провідним процесом тут виступає соціалізація як процес «входження індивіда в соціальне середовище», «засвоєння ним соціальних впливів», «залучення його до системи соціальних зв'язків» і т. д. Це двосторонній процес, що містить, з одного боку, засвоєння, інтеріоризацію індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; а з іншого, - процес активної акумуляції індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище.

Соціалізація індивіда здійснюється під впливом правових норм, що існують у суспільстві, тому ми констатували, що правова політика має дуальне значення у сфері гендерної ідентичності. З одного боку, виражає право людини на вільне формування гендерної ідентичності, а з іншого, - створює систему правових норм та приписів унаслідок якої відбувається процес засвоєння індивідом цінностей статевого та гендерного характеру та формування власної ідентичності (такої, що відповідає або не відповідає усталеним гендерним соціально-правовим ролям та стереотипам).

Вказане зумовлює потребу погодитися з М. Кравчук у тому, що «правова політика необхідна для формування та функціонування повноцінної й ефективної правової системи країни» [85, с.29].

Розглянемо поняття правової політики з погляду теоретичної юриспруденції. Цей термін виражає родові поняття та походить від загального – політика. Категорія «політика» (від грец. – державні чи суспільні справи) – система цілей та завдань, методів та засобів їх досягнення та діяльність органів державної влади та державного управління у сфері внутрішнього та зовнішнього життя країни [228].

Щодо тлумачення правової політики, то на сьогодні немає погодженого поняття. Так, під правовою політикою В. М. Тернавська розуміє «сукупність ідей стратегічного характеру, що продуковані органами державної влади та органами місцевого самоврядування у процесі їх професійної діяльності за участю інститутів громадянського суспільства і втілені у конкретні програми розвитку правового життя суспільства та держави» [203, с. 52]. Таким чином авторка позиціонує правову політику через публічно-правову діяльність.

У свою чергу, Н. Бортник сконцентровується на векторній дії цього явища, вказуючи, що правова політика – це «особливе політико-правове явище в сфері суспільних відносин, що представляє інтегративну, науково-обґрунтовану, що поєднує тактико-стратегічні засади, здійснювану на правовій основі за допомогою права діяльність державних і недержавних інститутів суспільства, спрямована на створення та вдосконалення механізму правового впливу з метою розвитку громадянського суспільства, правової держави, забезпечення прав і свобод» [15, с.62].

Інші науковці виокремлюють примусову та стимулюючу силу цього виду політики, зокрема, на їх думку, правова політика розглядається як «сукупність уявлень про те, якими шляхами та засобами можна впливати на правову ситуацію в суспільстві з метою наближення до правового ідеалу. Установки передбачають стан готовності до дії суб'єкта в певній ситуації, акумулюючи попередній досвід людини, опосередковуючи стимулюючий

вплив зовнішніх умов та врівноважуючи відношення суб'єкта до середовища» [162, с. 361].

Погоджуємося з науковцями О. М. Рудневою і О. Н. Ярмишем, що правовій політиці притаманні такі характеристики: «системність (здатність, зокрема, створювати, змінювати, розширювати системоутворювальні зв'язки); концентрованість (концентроване відображення рівня і стану правового розвитку суспільства); реалістичність (вона є реальним втіленням стратегії правового розвитку і одночасно основою для її удосконалення); доктринальність (найбільш ефективно може функціонувати у сфері доктринального документа, покликаною відігравати роль орієнтира для держави та різних структур громадянського суспільства, що беруть участь у формуванні та реалізації правової політики); граничність у часі (має тимчасовий характер, після досягнення поставлених у ній стратегічних цілей вона сама стає засобом для досягнення нових рубежів); практичну спрямованість (пропонує механізм формування і реалізації правової політики, у т.ч. щодо координації ресурсів громадянського суспільства і держави для поліпшення життя суспільства)» [176].

Правова політика є носієм аксіологічних цінностей суспільства, відображає традиції та тенденції розвитку культури суспільства. «Демократія — це дії культурних людей, це духовний стан людей, характер їхніх уявлень про самих себе, про свої права, можливості та обов'язки» [126, с.61]. Отож, правова політика першочергово має виступати відображенням бажань суспільства, людини щодо реалізації та гарантування прав та свобод людини, її місця в правовій та соціально-політичній реальності.

Виникає потреба у виокремленні сфери правового регулювання гендерної ідентичності. Першочергово вказане стосується взаєморозмежування таких понять, як гендерна сфера та сфера гендерної ідентичності.

Так, Н. Вавілова наголосила, що гендерна політика – це державна та суспільна діяльність, спрямована на встановлення рівності чоловіків і жінок у

всіх сферах життєдіяльності [21, с. 140]. «Державна політика забезпечення рівності жінок і чоловіків» ґрунтується на концептуальних засадах комплексного підходу (gender mainstreaming), який сформований у документах Ради Європи, в поєднанні з традиційними принципами підтримки жінок, оскільки він не втратив своєї актуальності з огляду на реальне становище жінок, які мають нижчий статус у різних сферах життя суспільства, зокрема українського, ніж чоловіки [38, с.92].

Фактично гендерна політика виступає складовою політики у сфері гендерної ідентичності. Остання містить і додаткові елементи та не може прямо ототожнюватися з політикою рівності чоловіків та жінок. Гендерна ідентичність є ширшим поняттям і вміщує, окрім виключно сфери врегулювання стереотипів, норм, відносин щодо статі як біологічної характеристики людини, ще й проблеми гендерних відносин, у тому числі тих осіб, які стикаються з неврівноваженістю гендеру та статі.

Отож, звернемося до авторського узагальнення. *Правова політика у сфері гендерної ідентичності – це системні, концептуальні тактико-правові засади впливу публічної влади на правову реальність з метою забезпечення природного права людини на гендерну ідентичність та упорядкування відносин рівності чоловічої і жіночої статі, гендерної соціалізації, правового статусу трансгендерних осіб, протидії дискримінації за ознакою гендеру і статі та формування ефективного державного механізму правового регулювання у цій сфері.*

Значення формування належної правової політики полягає в наступному.

По-перше, «ефективна, реалістична політика є запорукою добробуту нації, стабільності суспільства, конституційного ладу» [175, с.4]. Роль правової політики особливо вагома в тому разі, якщо суспільні відносини, які вона регулює, мають дискусійний характер, або якщо вона порушує усталені традиційні норми або має новітній характер. Вказане рівною мірою стосується досліджуваної сфери.

По-друге, правова політика налагоджує збалансованість відносин у сфері гендерної ідентичності, оскільки вона наділена потенціалом впорядкування правової сфери, що, відповідно, приводить до оптимізації індивідуальних та колективних інтересів.

По-третє, вона створює ідеологічну платформу для подальшого врегулювання відносин на основі ціннісної автономії визначення гендеру, упорядковує правову інформацію в єдину систему, усуває прогалини та колізії в правовому регулюванні, сприяє координації повноважень органів публічної влади у сфері гендерної ідентичності.

Висновки до розділу 1

За результатами аналізу першого розділу нам вдалося прийти до таких висновків:

1. Сучасні зміни соціальної реальності світобуття породжують потребу переосмислення онтологічного та аксіологічного у філософському та правовому розумінні. Саме зміна тілесного розуміння сутності людини породжує низку питань взаємодії соціального та індивідуального через визначення понять «стать» та «гендер». Методологію дослідження визначено як комплекс використовуваних підходів до цього питання та взаємодію трьох рівнів методологування.

Методологічний підхід як основний науковий напрям, що визначає науковий пошуку та вказують на основний концепт аналізу. Виокремимо такі підходи методології правової політики у сфері гендерної ідентичності: гуманістичний підхід, що визначає індивідуальний ціннісний критерій методології дослідження, що проявляється через ідеологію людиноцентризму; комплементарний підхід наукового дослідження, що дозволяє використовувати потенціал наукових знань різних галузей знань, таким чином провокує розвиток соціальної, публічної та правової реальності; підхід зваженого поєднання національних та міжнародних державотворчих і правотворчих засад. Важливою є зважена політика щодо

оптимальної взаємодії національного, ментального та загальносвітового стандарту, при цьому доводиться, що неможливе прийняття норм права, які не сприймалися б суспільством тільки тому, що інші держави, організації чи групи визначають їх еталонними.

2. Конкретні методи наукового пізнання як відповідне поєднання основних засад, прийомів, правил набуття нових знань та їх опрацювання для пізнання об'єктивної реальності розкривають предмет пізнання – гендерна ідентичність людини – становить основу вибору методологічної системи. Доведено, що оптимальне поєднання трирівневої побудови методів можливе за такої системи:

1) філософські – діалектичний, щоб встановити трансформацію відносин соціальної реальності, довести, що явище «гендерна ідентичність» має і усталені категорії, і новітні, набуті з розвитком соціального і наукового пізнання; метафізичний для виокремлення зовнішніх чинників, які впливають на гендерну ідентичність та правове регулювання цієї сфери; синергетичний – розвиток права, його інститутів та норм має новітній характер, абсолютну сутність цих змін зобразити неможливо, що пов'язано з викликами та кризами глобального характеру, тому неможливість усталеного прогнозування розвитку права людини на гендерну ідентичність;

2) загальнонаукові методи, серед яких на особливу увагу заслуговують: аналіз і синтез застосовано для дослідження ідентичності як частини цілісного концепту, який своєю чергою може розглядатися як окремі частини, аналогія допомагає встановити дискримінаційні чинники та вказали загальні аспекти боротьби з дискримінацією; абстрагування допомагає відмежувати предмет дослідження від суміжних понять, у першу чергу від сексуальної ідентичності; системний метод проявляється при поєднанні різних проявів проблеми регулювання гендерної ідентичності;

3) спеціально-наукові методи, зокрема формально-юридичний метод, який став одним з найбільш використовуваних під час дослідження, оскільки уможливорює догматичний аналіз чітких юридичних явищ, допоміг в описі,

класифікації та узагальненні правових понять; формально-юридичний – дав змогу зрозуміти потребу доповнення чинних норм права; історико-юридичний застосованл для аналізу історико-поступального розвитку нормативного регулювання проблем забезпечення гендерної ідентичності; порівняльно-правовий – під час аналізу досвіду впровадження позитивних норм гендерної ідентичності в законодавство інших держав; юридико-статистичний – для дослідження показників діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні та світі, демонстрації ефективності нормативного регулювання та активності трансформацій; метод міжсекторального партнерства сприяв комплексному аналізу проблеми в умовах різкого дисонансу між правовими вимогами та реальною соціальною практикою; поєднання приватних і загальних інтересів зумовлено особливістю, чутливістю проблематики гендерної ідентичності.

3. Джерельну базу дослідження згруповано у три групи: 1) наукові праці за різними напрямками юридичного та іншого суміжного наукового спрямування, що торкаються питань гендерної рівності, гендерного тяжіння, гендерного аналізу (К. Левченко, О. Уварова, К. Ващенко, О. Рудік, К. Акбаш, Н. Пасічник та Р. Ріжняк); 2) напрацювання науковців у сфері подолання дискримінації за статевою орієнтацією та гендерною ідентичністю (А. Свящук, А. Герц, Я. Товпеко, К. Ксьондзик); 3) дослідження щодо ролі ідентичності особи в соціальній та правовій реальності, зазвичай це праці юридичного і філософського спрямування (І. Жаровська, О. Парута, В. Калуга, Л. Гудим, В. Новицька).

4. Доведено, що на рівні комплексного вивчення відсутній аналіз проблем гендерної ідентичності. Відчувається правовий брак у теоретичному тлумаченні понять, які застосовуються у цій сфері, зокрема недостатньо чітко розмежовано терміни «гендер» і «стать», «гендерна ідентичність» і «гендерна рівність», останні поняття, вважаємо, і неналежно витлумачені. Загалом немає єдиних правових стандартів, принципів гендерної ідентичності в сучасному правовому регулюванні. Брак філософсько-правових, теоретико-

правових досліджень породжує низку проблем методологічного та понятійно-категоріального апарату. Галузева доктрина сучасності також не має доробків, які цілеспрямовано стосувалися б проблеми гендерної ідентичності в державному управлінні, боротьби з проявами гендерної нерівності правовими методами, не є визначеним й усталеним і комплекс елементів механізму правового регулювання гендерної ідентичності, проблемою є і сфера боротьби з дискримінацією, з-поміж цього більшість питань розглядають у зіставленні із сексуальною орієнтацією, що методологічно не цілком правильно.

5. Гендерна ідентичність функціонує як певний соціальний конструкт, що являє собою внутрішню, цілісну, психологічну структуру складного динамічного характеру та полягає в усвідомленні і сприйнятті себе як представника певної статі, при цьому формується шляхом зовнішньої соціалізації через зіставлення себе з відповідною статтю. Гендерну ідентичність визначено як одну з базових характеристик особистості та соціальний конструкт, що полягає у складноорганізованій, цілісній, внутріпсихічній структурі сприйняття особистості та пов'язана з усвідомленням і переживанням себе як представника визначеної статі.

8. Запропоновано авторське визначення права на гендерну ідентичність як природнього права людини, котре ґрунтується на постулаті пріоритету людської гідності, що полягає у можливості індивідуального врегулювання співвідношення між статтю та гендером шляхом вирішення, до якої статі себе зараховувати, можливості поводитися як представник вибраної статі і, за потреби, здійснювати медичні та юридичні дії для врівноваження обраної самоідентичності.

9. Доведено, що сфера гендерної ідентичності є широкою. Правова політика у сфері гендерної ідентичності – це системні, концептуальні тактико-правові засади впливу публічної влади на правову реальність з метою забезпечення природнього права людини на гендерну ідентичність та упорядкування відносин рівності чоловічої і жіночої статі, гендерної

соціалізації, правового статусу трансгендерних осіб, протидії дискримінації за ознакою гендеру і статі та формування ефективного державного механізму правового регулювання у цій сфері.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1 Правове регулювання суспільних відносин у сфері гендерної ідентичності та принципи її правової політики

Упорядкування суспільних відносин здійснюється шляхом зовнішнього впливу на них. Вагому роль тут відіграє правова політика. Воно виступає обов'язковим елементом життєдіяльності на всіх етапах суспільного розвитку. Суспільні відносини вимагають регулювання в усіх сферах та всіх суб'єктів соціальної реальності. Можна виокремити дві форми впливу правової політики як засобу регулювання: а) зовнішній вплив на суб'єкта чи сферу, що здійснюється суспільством або державою, та б) внутрішній вплив – саморегулювання як особистісний чинник людини чи групи осіб.

Держава не може існувати без зовнішньої регулятивної діяльності, яку від її імені здійснюють органи публічної влади, реалізуючи загалом державну політику в означеній сфері. Основним способом впливу на ту чи іншу сферу виступає правове регулювання. Н. Пархоменко зазначає, що «право як історичний, соціальний, духовний феномен, як різновид соціального і нормативного регулятора у найрізноманітніший спосіб впливає на суспільство і його розвиток» [119, с. 48]. Воно має найавторитетніший вплив на суспільні відносини, оскільки діє не як певне морально-етичне допоміжне регулювання, а як обов'язковий до виконання діяльнісний аспект, тому що за невиконання правових регуляторних приписів настає юридична відповідальність, чітко визначена в законодавстві та контрольована державою. В. Сирих характеризує правове регулювання як «діяльність держави і суспільства, яка здійснюється у процесі підготовки і прийняття норм права, їх реалізації у конкретних відносинах і застосування державного

примусу до правопорушників з метою досягнення стабільного правопорядку у суспільстві» [199].

Однак треба розуміти, що саме поняття правового регулювання не варто розглядати тільки як встановлення правил поведінки та контроль за їх виконанням. Вказана юридична категорія є набагато ширшою.

Термін «регулювання» походить від латинських слів «regulo» – правило та «regulare» – спрямовувати і означає впорядкування, налагодження, узгодження чогось з чимось [185, с. 256]. Право створюється для врегулювання суспільних відносин, тому юридична природа регулювання в широкому розумінні полягатиме у створенні правил, норм поведінки для врегулювання суспільних відносин.

Як визначають теоретики права, з-поміж яких О. Скакун, «правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток» [184, с. 488]. Подібне визначення пропонує і О. Петришин, розуміючи під правовим регулюванням «процес дії за допомогою правових норм та інших юридичних засобів на поведінку людей з метою упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин» [55, с. 404].

Отже, основною метою правового регулювання є упорядкування відносин у суспільстві. Тому цілком обґрунтовано до правового регулювання віднести будь-яку діяльність правового державного характеру, що спрямована на встановлення, захист, охорону, а в разі потреби удосконалення суспільних відносин.

Важливо також розмежувати поняття правового регулювання та правового впливу. Останнє є ширшою категорією. Право має у своєму розпорядженні не тільки регуляторну, а набагато більший перелік функцій, серед яких інформаційну, виховну, комунікативну, орієнтаційну тощо. Отже, право здійснює глобальний вплив на суспільство та передбачає і юридичні засоби регулювання, і психологічні, соціальні, ідеологічні та інші способи впливу на соціальну реальність. Так, В. Бабаєв зауважує, що хоч правовий

вплив та правове регулювання і спрямовані на суспільні відносини, проте між ними є відмінність: «правовий вплив застосовує значно ширший спектр засобів, до яких належать виховання, організація, профілактика та інші засоби впливу на поведінку та свідомість людини» [202, с. 212].

Правовий вплив як діяльнісний аспект державно-правової системи передбачає формування ідеологічних детермінант, які функціонуватимуть у суспільстві, правової ідеології, що становить основу правової системи, системи законодавства, парадигми відносин у межах громадянського суспільства. Правовий вплив діє через правову свідомість, правовий менталітет та правову культуру і суспільства, і особистості, оскільки право діє через людину, її внутрішні патерни, встановлюючи ціннісні чи нігілістичні її прояви щодо правового регулювання.

У межах науки права не так і багато наукових доробків, присвячених проблемам розуміння правового впливу, по суті, цю сферу віддано філософам права та теоретикам. Однак, на нашу думку, правовий вплив у сфері гендерної ідентичності відкидати не можна, оскільки саме ці додаткові ідеологічні детермінанти закладають підґрунтя для належного функціонування механізму правового регулювання. Погоджуємося з Н. Оніщенко, яка зазначає, що «ефективність правового регулювання серед багатьох факторів не в останню чергу обумовлюється результативністю правового впливу – правовими функціями» [111, с. 58].

Упорядкування суспільних відносин правовими методами здійснює правове регулювання. Проте перелік відносин, у межах яких діє право, є безмежно широким, тому залежно від предмета виокремлюють різні сфери впорядкування. Оскільки сфера є комплексною, то проблема може мати галузеве спрямування.

Отож, правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток.

Узагальнивши всі наукові погляди, сублімуємо їх на актуальну проблему сьогодення – забезпечення гендерної ідентичності. *Правове регулювання у сфері гендерної ідентичності* варто розуміти як процес упорядкування суспільних відносин у сфері гендерної ідентичності, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток.

Передусім щодо термінології. Академічний тлумачний словник розуміє поняття «процес» як послідовну зміну станів або явищ, що відбувається закономірно; «хід розвитку чого-небудь або як сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку» [188, с. 343]. Вважаємо, що регулювання як діяльнісна характеристика у правовій реальності повинна виступати певним процесом, а не системою, яка має в контексті розуміння сталу, а не поступально-розвивальну характеристику.

Поняття гендерної ідентичності варто розуміти як одну з базових характеристик особистості та соціальний конструкт. Безумовно, процес ідентифікації має внутрішні характеристики, проте зовнішній вплив, захист, охорона та створення належних умов для нормального протікання внутрішніх процесів – усе це має зовнішньоправову форму. Тому саме органи публічної влади через наявний у них комплекс заходів, через спеціально-правовий вплив зможуть подолати наявні в суспільстві проблеми у вказаній сфері, насамперед проблеми дискримінації за ознакою гендера.

І останнє, треба визначитися з метою правового регулювання у вказаній сфері. У правовій державі людина, її права та законні інтереси мають найвищу юридичну силу, є метою існування держави. Н. Нижник та О. Машков зазначають, що загалом мета полягає у практичній організації нормального життя суспільства та забезпеченні особистої безпеки громадян й умов для їх матеріального, культурного і духовного розвитку [107, с. 6]. Людиноцентристська ідеологія сучасного права вимагає його переосмислення в контексті відходу від суто управлінських всередині відносин виконавчої влади до її ролі як регулятора відносин у суспільстві, які аксіологічною первинною константою визнають людину. Тому метою

правового регулювання є створення найсприятливіших умов для окремої особи у сфері гендерної ідентичності.

Правове регулювання гендерної ідентичності не досягне визначеної мети, якщо не буде ґрунтуватися на демократичних, людиноцентристських принципах. Тому важливо висвітлити засадничі засади сучасної гендерної ідентичності. Для юридичної науки їх значення полягає в тому, що саме ці основні начала впливають в подальшому на ідеологію державної правової політики, стають платформою для її функціонування.

У вітчизняній науці проблема гендерної ідентичності розглядається опосередковано. Скажімо, у жодній науковій роботі ми не знайшли системи принципів правової політики у сфері гендерної ідентичності сучасного суспільства. Тож пропонуємо далі короткий їх опис.

Принцип рівності статей. Політико-правовим орієнтиром сучасних держав є пріоритет парадигми рівності у всіх суспільних відносинах. Сучасну гендерну політику започатковано в Загальній декларації прав людини, яка у ст. 2 забороняє певні розбіжності у правових підходах за низкою дискримінаційних чинників, серед яких визначено також стать особи. Така ж позиція висловлена у ст. 2 Міжнародного пакту ООН про економічні, соціальні і культурні права та в Міжнародному пакті ООН про громадянські і політичні права. На держави-учасниці цих Пактів покладається зобов'язання забезпечити рівне для чоловіків і жінок право послуговуватися всіма економічними, соціальними, культурними, громадянськими та політичними правами.

Гендерна рівність випливає із загальносоціального принципу рівності, що становить корінну засаду всього державно-правового життя та полягає у відкиданні дискримінації за будь-яким критерієм з широкого переліку, який, до того ж, не є вичерпним. Глобалізоване суспільство рухається від ідеї рівності до формули «рівність у відмінності». Гендерна рівність відображає один з проявів загальнолюдської сутності рівності, а саме, рівність людини незалежно від статі та передбачає «рівний правовий

статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [141].

Як зазначають Н. М. Оніщенко та О. Л. Львова, «гендерний вимір правової площини характеризується передусім рівністю жіночої та чоловічої соціальних статей. Встановлення такої рівності на практиці вимагає подолання патріархальних стереотипів, статевої ієрархічності соціальних зв'язків, у яких чоловіки заздалегідь сприймаються як вищі за розумовими та фізичними здібностями істоти, їхня діяльність є найбільш значущою та пріоритетною порівняно з діяльністю жінок» [112, с. 4].

Пріоритет чоловічої статі історично проявлявся у всіх сферах: трудовій, соціальній, спадковій, виборчій, громадській, церковній тощо. Феміністичні рухи, що особливо активізувалися у 60–80-х роках ХХ ст., досягли значних успіхів, зменшивши в такий спосіб колосальний розрив між статями, який існував до того часу. Однак проблема гендерної рівності все ж залишилася, тому на державному й міжнародному рівні активізувалося питання ефективної гендерної політики, спрямованої на утвердження рівних прав, свобод, створення умов і можливостей, гарантій забезпечення рівного соціально-політичного й економічного статусу чоловіків і жінок.

Отже, гендерна рівність на сучасному етапі стала пріоритетом правової політики і вагомим принципом правової держави. У юридичній площині вона передбачає передусім рівність соціальних ролей чоловіків і жінок, а не вивищення чоловіків, чи то за розумовими, а чи за фізичними здібностями.

На пострадянському просторі активний аналіз питання рівності чоловіків і жінок спостерігаємо з прийняттям спеціального законодавства на початку ХХІ ст. – Азербайджан, Молдова (2006), Казахстан (2009), Грузія (2010), Вірменія (2013). До слова, в Україні такий закон з'явився одним з перших – «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005). Однак ми щонайменше на чверть століття відстаємо від європейських держав, наприклад, у Німеччині ще в Конституції 1949 року закріплено

гендерну рівність як принцип (ст. 3, розділ 2 та розділ 3, пропозиція 1) [260], спеціалізовані акти про рівність жінок та чоловіків були прийняті у Великобританії, Литві, Нідерландах, Норвегії, Фінляндії, Франції, Швеції, Японії в 90-х роках ХХ ст.

Глобальний звіт про гендерний розрив орієнтує 149 країн на їх прогрес до гендерного паритету в чотирьох тематичних вимірах: економічна участь та можливості, освітні досягнення, здоров'я та виживання й політичні можливості. Глобальна середньозважена (відкоригована на кількість населення) відстань до паритету становить 68,0% (тобто розрив між чоловіками і жінками становить 32%). Найбільш рівна за статтю країна на сьогодні – Ісландія, яка пододала понад 85% загального гендерного розриву. Слід вказати що ця країна тримається лідером рейтингу вже два звіти поспіль у 2018 та у 2020 році. Україна дещо покращила показники - у 2018 році займала 65-те місце [256], а в 2020 році піднялася в рейтингу на шість пунктів [257].

На недоліки чинних механізмів та інструментарії забезпечення гендерної рівності в Україні було звернено увагу на засіданні Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, де в Заключних коментарях наголошувалося, що в українському суспільстві досі сильними є стереотипи щодо ролей та обов'язків жінок і чоловіків; недостатньо представлені жінки в парламенті, у вищих ешелонах виконавчої і державної влади; немає практики застосування компенсаційних заходів, зокрема введення квот; значні відмінності у заробітній платі жінок і чоловіків, все ще існує професійна сегрегація та гендерно зумовлене дискримінаційне ставлення роботодавців у державному та приватному секторах тощо. Особливо наголошувалося на відсутності статистичної інформації про становище жінок в усіх напрямках, які охоплює Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), і на необхідності підвищення гендерної культури в суспільстві та проведення заходів з підвищення обізнаності державних службовців з положеннями гендерного законодавства [68]. Однак проблема гендерної

рівності тільки останнім часом почала змінюватися не на законодавчо-декларативному, а на правореалізаційному рівні. Деякі проблеми з часом вдається долати, зокрема в парламенті VIII скликання було 12,5 жінок депутаток, IX – 19% [120], проте стереотипи залишаються – загалом частка жінок у керівному складі вищих і центральних органів державної влади України становить тільки 6% [238], найбільше у сфері науки й освіти, що вважається класично жіночою.

Отже, загалом гендерна рівність повинна виступати основоположним принципом правової держави та бути підґрунтям правового регулювання гендерної ідентичності людини.

Визнання відмінності між статтю і гендером. Ідентичність має комплексний характер, враховуючи прояви індивідуального в різних сферах. Розглянемо дві суміжні категорії – статеву та гендерну ідентичність. Перша передбачає акцент на соматичних особливостях людського організму, при цьому відбувається процес ідентифікації себе як представника конкретної статі. У гендерній ідентичності зміщений акцент на соціокультурну сферу, тобто відбувається ідентифікація з певною гендерною групою фемінного чи маскулінного типу. Концептуалізація гендерної ідентичності ґрунтується на соціально-конструктивістській парадигмі. Таке розуміння має міжкомплементарний характер, оскільки фахівці медичної сфери на рівні Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) також розуміють гендер як соціально детерміновані ролі, ідентичності і відповідальності чоловіків і жінок, які залежать не від біологічних статевих відмінностей, а від соціальної організації суспільства.

У роз'ясненні Американської медичної асоціації наведено таке тлумачення: стать призначається при народженні, стосується біологічного статусу чоловіка або жіночої статі і пов'язана насамперед з фізичними ознаками, такими як хромосоми, поширеність гормонів та зовнішня і внутрішня анатомія. Гендер стосується соціально побудованих ролей, поведінки, діяльності та атрибутки, які те чи інше суспільство вважає

відповідними для хлопців і чоловіків або дівчат і жінок та які впливають на те, як люди діють, взаємодіють і почуваються [235].

Стать – це поєднання анатомо-фізіологічних людських властивостей, які відрізняють чоловіка від жінки. Отож стать має природну сутність, формується ще в утробі матері, відповідно дитина народжується вже з певними статевими характеристиками. Гендер має не біологічну, а соціальну природу, яка полягає в соціально визначеній ролі для особи, сфери діяльності для певної статі, що характерно для організації суспільства. Гендер зводиться до сукупності поведінкових моделей (патернів), очікуваних від представників тієї чи іншої статі в конкретній культурі. За допомогою цього поняття фіксується асиметрія соціально обумовлених форм поведінки і самосвідомості чоловіків і жінок до певної культурної системи. Стать має статичну основу, гендер формується за допомогою соціалізації особистості, яка своєю чергою походить від усталених традиційних поглядів на особливості поведінки кожної статі.

Сутність принципу визнання відмінності полягає в тому, що рівність осіб полягає в їх диференціації. У прийнятому суспільством моральному і правовому підході стать збігається з вибором гендера, тобто дитина народжена як представник фемінного типу біологічної ідентичності поводить, виглядає, одягається і позиціонує себе у спілкуванні з оточенням саме як дівчинка. Проте такі збіги можливі не завжди, і саме протилежні випадки традиційне суспільство сприймає як певне відхилення від норми, аномальність, квір. Глобалізоване суспільство відзначається поширенням ідеології багатоманітності, толерантним ставленням до поліструктури суспільства. Прив'язка статевої ролі до біологічного диморфізму людини в підсумку веде до асоціального розуміння гендера. Тому саме індивідуальний вибір особистості є основою можливого розмежування гендера та статі, а в жодному разі не суспільна позиція з цього приводу.

Приватність рішення кожної особи у сфері гендерної ідентичності.

Модерністський підхід до вивчення гендерних аспектів особистості визначається комплексністю трактування статі як, з одного боку, біологічного, а з іншого – соціокультурного феномену. Тут гендер зводиться до суб'єктивних уявлень про те, чим є для людини її об'єктивно наявна біологічна стать. Гендер виявляється набором довільних правил, що встановлюються суспільством, яке за їх допомогою наказує, який одяг, які лінії поведінки, який образ мислення, відчуття, стиль взаємин тощо слід вважати відповідним або невідповідним для осіб кожної статі.

На рівні сучасної державно-правової ідеології важливо визнати, що соціальний образ біологічної статі люди конструюють самостійно, використовуючи обумовлені природою тілесні характеристики. Поняття гендерної схеми ввела американська дослідниця С. Бем. Відповідно до її концепції, людина самостійно контролює власну поведінку й особистість, «довільно комбінуючи якості і способи міжособистісної взаємодії, зафіксовані в наявних культурних (гендерних) схемах. Одні люди демонструють виражену “гендерну схематичність”, тому що вони в усьому покладаються на типові зразки відповідних якостей і моделі поведінки. Інші приділяють менше уваги точному відтворенню готових зразків, засвоюючи те, що їм здається більш відповідним з різних гендерних схем» (див.: [24, с. 99]).

Право на приватність рішення ґрунтується на цінності людської гідності та автономії людини. Людська гідність є первинним суб'єктивним антропологічним чинником і, як вказує польський дослідник Л. Гарлицький, це «джерело, основа та принцип всього конституційного ладу. Це базова норма в логічному, онтологічному та герменевтичному сенсах. Тому не лише інші принципи системи прав і свобод людини, а також окремі конкретні права та свободи повинні тлумачитися крізь призму принципу гідності й повинні використовуватися так, щоб забезпечити її реалізацію» [251].

Своєю чергою автономія людини виступає ключовим аспектом реалізації свободної волі людини. За словами О. Грищук, сьогодні автономія людини слугує ідеальним підґрунтям для формування особи на основі раціонального вибору способу життя, керуючись власною системою цінностей та своїми ціннісними орієнтаціями. Тобто її вибір не є випадковим, а оснований на її власному розумінні. Щобільше, «така людина може стояти обабіч своїх поглядів та бажань і перевірити їхню слухність, керуючись внутрішніми критеріями, що є її власною тенденцією до раціональності, послідовності й несуперечливості мислення» [41, с. 448].

Отже принцип приватності рішення гендерної ідентичності полягає у праві людини, спираючись на цінності людської гідності та її автономії, самостійно обирати тип гендера, з яким вона себе ідентифікує.

Принцип виваженої гендерної соціалізації. У загальному розумінні процес соціалізації виступає чинником засвоєння певних правил поведінки та способів поведінки, які існують у конкретну історичну епоху в конкретній соціальній групі (народі, державі, окремому колективі тощо). Видом соціалізації виступає гендерна соціалізація, що ототожнюється з процесом засвоєння норм та установок, які відповідають ustalеним уявленням про роль, становище і покликання представників певної статі.

Соціалізація – це комплексний зовнішній процес, що впливає на формування гендерного стереотипу, гендерних ролей особистістю, це вплив суспільства і держави на гендерну ідентифікацію. Першою категорією, у якій дитина усвідомлює своє «Я» та інших людей у процесі соціалізації, А. Мирошніченко називає статеvu належність. На її переконання, «усвідомлення власної статевої належності і становлення гендерної ідентичності людини – один із напрямків її соціалізації. Саме соціалізація, виступаючи як досягнення в процесі взаємодії з оточенням прямих (виражених в законах, нормах) і непрямих (неявних, несвідомо засвоєних із казок, пісень, жестів і т. д.) вимог культури щодо людей з різною статтю, дає можливість вирішити проблему гендера взагалі та гендерної ідентичності зокрема.

Узагальнюючи, можна сказати, що процес гендерної соціалізації відбувається як формування у людини образу Я, де перше місце посідає гендерне Я» [101, с. 103]. Отож процес гендерної соціалізації починається з перших років життя. І в подальшому він принципово не змінюється, набуває хіба що додаткових рольових репертуарів, зміцнюється та змістовно розширюється.

На сьогодні наукою визнано, що можна говорити і про етапність конструювання гендера: 1) визнання належності до певної (біологічної) статі стає істотним, базисним атрибутом «Я», первинним способом самокатегоризації. Переживання статевої належності і досвід її освоєння вирішується на основі прийняття (або неприйняття) анатомічної даності; 2) власне гендерна соціалізація, як засвоєння конвенціональних моделей гендерної взаємодії (гендерних ролей); 3) переосмислення себе як суб'єкта й об'єкта сексуальності в пубертатному періоді.

Особа є членом суспільства, і гендерна роль – це один з первинних чинників, що вона засвоює під впливом тих зовнішніх обставин, у яких вона перебуває. Тому вказаний вплив має бути виваженим, неможливо переламати особистісні характеристики, саме індивідуальний підхід (принцип індивідуального вибору) повинен лежати в основі гендерної соціалізації.

Нормативізм, властивий статеворольовому трактуванню гендера, тісно пов'язаний з поняттям девіації як антипода «успішного засвоєння» статевої ролі. У традиційному підході конформність відносно панівної статеворольової системи демонструє «успішну» гендерну соціалізацію, тимчасом як «нетипові» статові ролі є наслідком «неадекватної» соціалізації. Таке уявлення про гендерну соціалізацію особистості було б виправданим, якби суспільство являло собою монолітну структуру. Однак реальне суспільство складається з різних спільнот, які займають неоднакове становище в соціальній ієрархії. Роль і є динамічною складовою соціального статусу. Отже, статева роль також пов'язана із соціальним статусом, а не з біологічною статтю виконавця. Відповідно, нормативність того чи іншого

статеворольового репертуару залежить від владного статусу виконавців статевої ролі, а не від біологічної доцільності тієї чи іншої поведінки.

Про соціальний характер гендера зазначає більшість науковців. Проте соціальне виховання гендерної ідентичності – це питання складніше. Важливо знайти оптимальний баланс, щоб не допустити дискримінації за гендерною ознакою, водночас дотриматися природних, усталених форм поділу суспільства. Англійська науковиця Г. Рубін стверджує, що якщо традиційна гендерна роль соціально конструюється, то вона також може бути деконструйована, і ми можемо усунути «обов'язкові статеві відносини і статеві ролі» та створити «андрогінне і безгендерне (хоча й не безстатеве) суспільство» [287]. Саме сучасне суспільство особливо розширює рамки деконструювання гендерної ідентичності, доводячи, що гендер як і гендерна ідентичність, є плинною та пластичною, і не обов'язково бінарною. Прикладом може слугувати узагальнення, здійснене Facebook, де визначено 56 нових способів для користувачів описувати свою стать, крім варіантів «чоловік/жінка» [253]. На сьогодні можна констатувати соціальний стан гендерної плутанини. Так, наприклад, ще 2013 року у лондонському виданні «The Times» зазначалося, що у Великобританії простежується значне (50%) збільшення кількості дітей, скерованих до клінік гендерної дисфорії, і майже на 50% побільшало аналогічних звернень серед дорослих [291]. Підвищена особлива чутливість до гендерних питань, деколи навіть надмірна популяризація цієї проблематики призводять до соціальної невизначеності членів суспільства.

Важливо на державному рівні розробити комплекс педагогічних, медичних, правових, соціальних та культурних заходів, які сприяли б «вихованню» в молодшого покоління поваги до вибору гендера іншого, полігендерності суспільства, толерантного ставлення до представника іншої статі, рівності статей тощо.

Наявність юридичного механізму реалізації права на гендерну ідентичність. Способи бачення світу, як і відчуття себе в ньому, постійно

змінюються. Гендерна ідентичність визнається однією з базових характеристик особистості, які стверджують її тотожність і рідкість. Особливістю гендерної ідентичності є динамічний, незавершений характер, змінність її протягом усього життя, що підвищує адаптивні можливості людини. Під впливом нових культурних, духовних, економічних чинників відбувається трансформація гендерної ідентичності, змінюються ціннісно-сміслові установки особистості, особистість змушена вибирати нові соціальні ролі й орієнтири. Часто цей вибір відбувається в ситуації внутрішньоособистісних конфліктів, де влада, прагнучи зберегти гендерну дихотомію й наявну ієрархію в суспільстві, посилює конфлікт.

Державна влада, що позиціонує себе як демократична, не може ігнорувати ті соціальні процеси, що відбуваються. Зміна ідеології суспільних відносин потребує оновлення підходів до правової політики. Декларування принципу рівності статей уже стало одним із засадничих етапів розвитку цивілізованих народів. При цьому важливим є не тільки зовнішнє правове регулювання на конституційному чи законодавчому рівні, а й забезпечення механізму гарантування цього принципу у правореалізаційній практиці. Тому важливо не обмежуватися прийняттям спеціального акта, а створити дієвий механізм, що дозволив би реалізувати вказані в ньому норми і положення. І виконати це набагато складніше, оскільки потрібен дієвий комплекс правореалізаційних, правоохоронних та правозабезпечувальних чинників.

На жаль, мусимо констатувати, що сучасне українське суспільство має поки що недостатньо виважену гендерну ідеологію, донині роботи поділяють на «суто чоловічі» і «суто жіночі», усталеною є позиція щодо слабкості дівчинки й агресивності хлопчика, обов'язку жінок вести домашнє господарство й виховувати дітей тощо.

2.2 Комплексний механізм правового регулювання гендерної ідентичності як фактор реалізації правової політики

Правова політика є широкою категорією, про що вже було доведено у першому розділі дисертації. Слід погодитися з думкою О. Малька, що правова політика – це не стільки сфера боротьби за владу, скільки діяльність, пов'язана з виробленням стратегії правового регулювання та її здійснення [97, с. 52]. За своїм змістовним наповненням, сутністю правова політика пов'язана з правовим регулюванням, вона охоплює його ключові аспекти. Сутність правової політики – це її якісна, відносно стабільна основа, яка визначає її спрямованість, змістовну наповненість, зорієнтованість на вдосконалення механізму правового регулювання та правового життя суспільства, забезпечення правопорядку, гарантування прав і свобод людини та громадянина [200].

Правове регулювання формується як цілісний механізм. Словник української мови визначає «механізм» як внутрішню будову, систему чого-небудь; «сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне чи інше явище» [189, с. 695]. Тому в деяких наукових працях пропонується вживати замість поняття «механізм правового регулювання», що має технічний характер, термін «система правового регулювання» [193, с. 397; 10, с. 101]. Знову ж таки, згідно зі словниковим визначенням, «система – це порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; форма організації, будова чого-небудь; сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням» [190, с. 203].

На перший погляд, поняття «механізм» і «система» можна розглядати як синоніми, але якщо проаналізувати контекст, простежуємо, що механізм демонструє індукційний підхід, тобто механізм як первинний дієвий апарат, а вже потім як складник певних елементів. Натомість поняття «система»

охоплює дедуктивний підхід, за якого первинний акцент зроблено на окремих елементах.

До того ж недоречність вживання слова «система» замість «механізм» у конкретному випадку можна аргументувати також юридичними підставами, оскільки поняття «механізм правового регулювання» є усталеним правовим загальнотеоретичним поняттям. На нашу думку, відхід від усталеної термінології спричинить не спрощення, а, навпаки, різнотлумачення в доктрині права.

Отож, у науковому колі знаходимо різні позиції щодо визначення розглядуваної категорії. Проте всі науковці погоджуються в тому, що механізм передбачає насамперед комплексність. Так, К. Шундигов і С. Алексєєв приблизно однаково позиціонують механізм правового регулювання, а саме як комплексну категорію, що являє собою «сукупність всіх правових засобів, організованих послідовно, за допомогою яких забезпечується результативний спеціально-юридичний вплив на суспільні відносини» [5, с. 48; 227, с. 28].

Р. Ромашков поєднував механізм правового регулювання в дуже широку систему елементів, які об'єднані структурними і функціональними зв'язками суб'єктів права, правових актів, засобів, методів, процесів і процедур, за допомогою яких здійснюється результативний вплив права на суспільні відносини [174, с. 84].

Через кінцеву мету, яка полягає в побудові правової держави, дефініює механізм правового регулювання В. Хропанюк, а саме як «систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється упорядкування суспільних відносин відповідно до мети і завдань правової держави» [214].

На основі наведених трактувань можна сформулювати визначення *механізму правового регулювання гендерної ідентичності як сукупності всіх правових засобів, організованих послідовно з метою досягнення таких суспільних відносин, коли кожна людина може оптимально прийнятно для себе формувати та виражати свою гендерну ідентичність.*

Зазначимо, що, на думку С. Алексєєва, механізм правового регулювання складається з трьох основних стадій: 1) регламентування суспільних відносин, які потребують правового опосередкування; 2) дії юридичних норм, у результаті яких виникають чи змінюються правові відносини (суб'єктивні юридичні права й обов'язки конкретних осіб); 3) реалізація суб'єктивних юридичних прав та обов'язків [5, с. 34].

На обов'язковості стадійності, як поступального розвитку, наголошує О. Данильян, мотивуючи, що використовуючи поняття «механізм» під час вивчення соціальних явищ, потрібно також мати на увазі, що, на відміну від технічних пристроїв, об'єкти соціального пізнання становлять системи, у яких поряд зі стаціонарними елементами є й рухомі, процесуальні елементи. Структура таких систем сама може бути названа процесуальною, бо вона характеризується розташуванням елементів не стільки в просторовому вимірі, скільки в часовому – у вигляді ступенів або фаз, що змінюють одна одну. Відповідно, й механізм процесуальних систем показує, як з однієї стадії з'являється інша, утримуючи в собі зміст попередньої і готуючи перехід до наступної стадії [45].

Тож і механізм правого регулювання гендерної ідентичності матиме таку саму стадійність, а саме:

1. Правова регламентація суспільних відносин у сфері забезпечення гендерної ідентичності, що полягає у створенні цілого комплексу правових норм, які вміщені у формах джерел права задля створення правил поведінки у тій чи іншій державі. На цій стадії відбувається «розробка, встановлення та видання норм права як загальнообов'язкових правил поведінки» [80, с. 508].

Правову регламентацію, що охоплює певну сферу або коло суспільних відносин, запроваджує й охороняє держава – у цьому, як зазначає Е. Кузьмін, і полягає її особливість. За допомогою правових норм держава встановлює межі можливої (суб'єктивне право) і належної (юридичні обов'язки)

поведінки, і в такий спосіб регламентує її й «упорядковує суспільні процеси, створює потрібні важелі (засоби) соціального управління» [89, с. 218].

На стадії правової регламентації загалом мають бути вироблені певні правила поведінки, які б вказували на програмований вектор розвитку суспільних відносин у сфері гендерної ідентичності. Водночас органи державної влади не можуть, розробляючи та приймаючи норми, запустити їх, так би мовити, «в повітря», потрібно визначити відповідальність, яка гіпотетично наставатиме за невиконання правил поведінки. Тобто державне регулювання полягає у створенні прогнозованих матеріальних правил поведінки (прав та обов'язків) та забезпечувально-процесуальних вимог до окремого громадянина, групи суб'єктів права, державних органів тощо.

2. Виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, тобто «стан переходу від загальних приписів правових норм до конкретної моделі поведінки конкретних суб'єктів» [109, с. 101]. А. Харитонова зазначає про те, що публічний правопорядок забезпечується ідеєю про його соціальну цінність, котра доповнена усвідомленням наявності засобів державного примусу, що гарантують виконання закону. Ці засоби властиві праву загалом, публічному зокрема [212, с. 260].

3. Реалізація правових норм, що полягає у впровадженні в життя правових приписів. На першій стадії регламентування головну роль відіграють норми права, а стадія реалізації потребує вже широкого комплексу заходів державного впливу. Як відзначає О. Мордовець, «соціально-економічні, політичні та ідеологічні умови як такі ще не забезпечують реалізації прав і свобод особи. Власне гарантіями вони стають тільки завдяки юридичній формі та організаційним зусиллям держави й суспільства» [201, с. 278].

Реалізувати норми гендерного спрямування суб'єкт права може як шляхом індивідуальної діяльності – виконуючи й використовуючи норми права, так і залучивши до процесу органи державної влади. Так, у деяких ситуаціях обов'язково потрібно вдаватися до заходів державно-владного

характеру. Зокрема, фізичні особи не можуть самостійно прийняти рішення про зміну імені, наприклад з чоловічого на жіноче, зміну визначеної статі в документах, що ідентифікують особу, юридичний статус як члена сім'ї (визнання батьком чи матір'ю) при зміні статі тощо.

Загалом у доктрині права існує суттєва розбіжність щодо складових елементів механізму правового регулювання. Використовуючи метод порівняння та аналізу, виокремимо два основні підходи.

Перший – вузькоструктурний. Представники цього підходу (К. Валігура [22], І. Голосніченко [1], С. Гончарук [34], Х. Ярмакі [233]) елементами механізму правового регулювання називають правові норми, правовідносини й акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків; дехто виокремлює також акти тлумачення як самостійний елемент.

Другий підхід полягає в розширеному тлумаченні елементів механізму правового регулювання. Л. Шестопалова зараховує до структурних елементів: «норми права, правові відносини, акти реалізації прав та обов'язків, акти застосування права, законність, правосвідомість та правову» культуру [225, с. 157–158]. Такий набір елементів може бути характерний для правового впливу, оскільки охоплює ідеологічну складову управлінського впливу, а оскільки правове регулювання є вузьким поняттям, то не вважаємо таку позицію достатньо аргументованою.

Окрім визначених вище елементів, представники галузевих правових наук, зокрема В. Галунька та В. Олефіра зараховують ще й принципи права; адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративного права; індивідуальні акти суб'єктів публічної адміністрації; форми діяльності суб'єктів адміністративного права; методи адміністративного права; адміністративно-правові режими; адміністративні процедури; ефективність адміністративно-правового регулювання [27, с. 324]. Ми ж такий склад вважаємо надто широким, оскільки він містить додаткові оціночні елементи. Зокрема, це стосується критерію ефективності. На нашу думку, потрібно уточнити, пояснити, чому інші критерії оцінки, такі як законність,

легітимність, чіткість правового регулювання, не ввійшли до пропонованої системи. Оціночний характер має і поняття ефективності, адже абсолютної ефективності жодна соціальна система досягти не може, а автори не пояснили, який коефіцієнт ефективності є прийнятним і як його вираховувати.

На наше переконання, з огляду на особливості сфери правового регулювання, немає потреби відходити від класичного вузького підходу щодо системи, тому до елементів механізму правового регулювання у сфері гендерної ідентичності варто зарахувати: правові норми; правові відносини, акти тлумачення норм права та акти їх реалізації. Проаналізуємо їх докладніше.

Правові норми виступають основними, ключовими, центральними елементами механізму правового регулювання, оскільки від їх сутності залежить весь подальший комплекс правореалізаційного механізму, це, зокрема, гарантії, тлумачення норм, способи їх реалізації, правозастосовна діяльність, охорона, захист тощо. За допомогою норм встановлюються відносини у сфері державного управління, а разом організується забезпечення прав і свобод громадян та інших суб'єктів правових відносин.

На нашу думку, правова норма, що входить до механізму гендерної ідентичності – це загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлене державою з метою регулювання відносин у сфері гендерної ідентичності, а також відносин управлінського характеру, що виникають в інших галузях державної діяльності. Вся діяльність органів державної влади, їх посадових осіб має на меті забезпечення прав і свобод громадян та інших осіб. У нормах законодавства передбачено чимало організаційно-процедурних дій щодо створення умов для реалізації прав громадян або їхніх законних інтересів. Наприклад, задля «забезпечення права громадян звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб, відповідно до

їх функціональних обов'язків, із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів» [92].

Метою норм у сфері гендерної ідентичності є закріплення схеми обов'язкової, забороненої чи дозволеної поведінки суб'єктів права, унормування суспільних відносин у цій сфері відповідно до принципів правової держави, охорона відносин гендерного характеру так, щоб збалансувати інтерес окремих суб'єктів права та норми суспільної моралі, державні інтереси.

За допомогою норм визначаються повноваження й компетенція органів виконавчої влади та органів управління у сфері гендерної ідентичності, визначаються форми здійснення їхньої діяльності, методи, які вони уповноважені здійснювати, а також особливості правового статусу людини щодо визначення і закріплення її гендера у сфері державного управління. Вони не просто констатують гендер особи у правовому полі, а й визначають роль у цій сфері.

Гендерна ідентичність є особливою сферою суспільного життя, яка охоплює і індивідуальні аксіологічні константи, і зовнішні відносини зі соціальним простором, тому норми права мають різний характер. Така різнобічність норм вимагає використання методу класифікації, що надає можливість ширше проаналізувати юридичний потенціал правила поведінки, ефективніше їх застосовувати на практиці та вказує на можливість удосконалення їх в разі зміни соціальної реальності чи виникненні інших обставин, що визначають потребу оновлення гендерних норм.

Класифікація правових норм дає змогу глибоко вивчити їхні юридичні властивості, а також їх ефективність при регулюванні суспільних відносин, що має велике практичне значення в процесі їх виконання і застосування. Далі наведемо класифікацію норм, розроблену на підставі загального підходу, що міститься в доктрині права.

За юридичною силою:

- норми, що містяться в Конституції України (Основному законі держави) та мають вищу юридичну силу;
- норми міжнародних договорів, згода на які надана Верховною Радою України, які регулюють питання, пов'язані з гендерною ідентичністю. У 2014 році Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (Угода набула чинності у 2017-му). У ст. 2 цієї Угоди визначено, що цілями політичного діалогу є «зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та доброго врядування, прав людини та основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і поваги до різноманітності» [206]. Угода зобов'язує гарантувати на державному рівні рівність чоловіків та жінок у різних сферах, як-от сфера праці, економічна, освітня, управлінська чи громадська;
- норми, що містяться в законах України (про обов'язковість існування таких норм саме на законодавчому рівні зазначено у ст. 92 Конституції України, а саме в ч. 1 вказано, що «виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод», а ч. 12 до них відносить і «організацію і діяльність органів виконавчої влади» [82]).

Уже так історично склалося, що ці норми є найпоширенішим джерелом права у нашій правовій системі. Як зауважує О. Скакун, «історія правових актів починається з того часу, коли звичаї перестають задовольняти потреби людей і серед усіх актів найпоширенішою формою вираження поступово стає закон. Такий правовий акт мав ряд переваг перед звичаєм, а саме: ясність і чіткість, а також однаковість для індивідуально-різних життєвих відносин; підвищену оперативність, тобто закон здатен регулювати досить важливі відносини в динаміці їх розвитку; чітко та послідовно визначений об'єм дії, як в просторі, так і в часі» [183, с. 15];

- норми, що містяться в підзаконних нормативних актах, виданих Президентом України та органами виконавчої влади різних рівнів.

Звернімося до позитивної практики іноземних країн. У Канаді проблема гендерної ідентичності розглядається не тільки на державному, а й окремо на галузевому рівні. Зокрема, Міністерство охорони здоров'я розробило рекомендації для сфери загальноосвітніх шкіл щодо поліпшення статусу учнів з гендерною різноманітністю, і вони містять роз'яснювальні заходи, педагогічну освіту персоналу, технічні заходи (наприклад, створення спеціальних душових для осіб трансгендерної статі), громадську роботу, співпрацю з батьками тощо. Так, інклюзивні засоби мають входити у всі шкільні форми, друковані матеріали та вебсайти. Наприклад, школи повинні розглянути додавання інших категорій, крім чоловічої та жіночої, на всіх формах, щоб не ігнорувати різноманітні гендерні ідентичності. Використовуючи більш інклюзивну мову, не тільки відчуватиметься більш підтримувана гендерна версія молоді, це також сприятиме розумінню і прийняттю всією громадою гендерної різноманітності. Важливо підтримувати і гендерну належність учня та гендерну виразність, гарантуючи, що вони відчують позитивне і толерантне ставлення до себе у своєму середовищі. Водночас галузеві норми не рекомендують порушувати визнаний державою юридичний статус, навіть на приватно-побутовому рівні, вказуючи, що потрібно врівноважити подвійні потреби і бажання людини, при цьому важливо пам'ятати, що кожна людина має свою унікальну ідентичність;

- норми органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій.

Позитивним є прийняття норм локального характеру, які уточнюють, розвивають правила поведінки загальної дії. Показовим є приклад міст у США, які унормовують питання толерантності до гендерної ідентичності на локальному рівні. Зокрема, Комітет з питань політики та планування Лос-Анджелеса в серпні 2017 року прийняв акт, що визначає політику щодо

гендерної ідентичності, де міститься вимога надання послуг з дотриманням толерантності, окрім того ця політика є частиною навчання персоналу, волонтерів та підрядників. Політика передбачає, що кожна особа може отримати послуги в закладі, який обслуговує стать, з якою вони ідентифікуються, і це не обов'язково та стать, яка сказана в офіційних документах: «Надавачі послуг не можуть вимагати, щоб стать особи відповідала зазначеній статі в юридичній документації (наприклад, посвідченні водія, посвідченні особи чи свідоцтві про народження)». Акцентовано також на доланні дискримінаційних чинників, зокрема вказано, що «дискомфорт іншого клієнта – це не привід заперечувати рівний доступ або рівне ставлення до трансгендерного чи гендерного невідповідного клієнта» [280].

За юридичним змістом:

- зобов'язувальні (вимагають активної поведінки від учасників гендерних правовідносин, покладають активні обов'язки з метою реалізації прав людини) – у ст. 15 Закону України (далі – ЗУ) «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» вказано, що «політичні партії, виборчі блоки під час висунення кандидатів у народні депутати України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі передбачають представництво жінок і чоловіків у відповідних виборчих списках»;
- заборонні (передбачають категоричну державну заборону виконувати певні дії, не надають варіативності поведінки при реалізації норм) – ст. 6 ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», що чітко й однозначно визначає: «дискримінація за ознакою статі забороняється»;
- уповноважувальні (надають суб'єктові права можливість вибору власних дій чи утримання від них) – ч. 4 ст. 12 ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» регламентує, що «органи виконавчої влади можуть утворювати консультативно-дорадчі органи, призначати радників з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

За предметом правового регулювання:

- матеріальні (норми, що визначають права, обов'язки суб'єктів у сфері гендерної ідентичності, повноваження органів державної влади та управління). Наприклад, ч. 1 ст. 51 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначає, що «на прохання пацієнта відповідно до медико-біологічних і соціально-психологічних показань, які встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, йому може бути проведено шляхом медичного втручання в закладах охорони здоров'я зміну (корекцію) його статевої належності»;

- процесуальні (визначають порядок реалізації прав, обов'язків у сфері гендерної ідентичності, сюди входять норми, що вказують процедуру захисту права людини на гендер у разі його порушення). На нашу думку, уже ч. 2 тієї ж ст. 51 визначає процедуру – «Особі, якій було здійснено зміну статевої належності, видається медичне свідоцтво, на підставі якого надалі вирішується питання про відповідні зміни в її правовому статусі».

За методом правового регулювання розрізняють:

- імперативні норми, тобто категоричні приписи, котрі встановлюють обов'язкову поведінку, вимагаючи чіткого єдиного їх виконання (ст. 39 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» забороняється вимагати та надавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта, тобто в разі проходження лікування, що стосується зміни статі трансгендерної особи така вимога також має бути дотримана [115]);

- диспозитивні норми, які дають змогу суб'єктам права самостійно встановлювати для себе певні взаємні права й обов'язки (ст. 49 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначає, що «застосування методів стерилізації може здійснюватися за бажанням повнолітнього пацієнта в закладах охорони здоров'я за медичними показаннями, що встановлюються центральним органом виконавчої влади,

що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я»).

Правові відносини. Правові норми у сфері гендерної ідентичності спрямовані на організацію, упорядкування й удосконалення гендерних відносин як у приватно-правовій сфері, так і у сфері державного управління.

Значення відносин є суттєвим для теорії і практики, адже, як визначає Е. Шевченко, теоретичне опрацювання питань, пов'язаних із цими відносинами, та їх відповідна практична реалізація спрямовані на забезпечення вдосконалення механізму правового «регулювання, а також можуть бути покладені в основу підвищення ефективності діяльності державних органів влади всіх рівнів» [223, с. 1116].

Відносини у сфері гендерної ідентичності можуть мати регулятивний та правоохоронний характер. Перші є формою втілення (реалізації) норм права, а другі виникають у разі їх порушення, виступаючи втіленням реакції органів влади на протиправну поведінку учасника відносин. Відповідно підставою для виникнення, зміни чи припинення відносин є правомірна поведінка учасників правовідносин, яка може бути у формі дії (звернення особи до органів охорони здоров'я щодо зміни гендерного самовираження і ролі) та бездіяльності (не порушення права іншої людини на гендерну ідентичність) в межах, визначених нормами права. Відносини у сфері порушення передбачають обов'язкову державну реакцію, оскільки при порушенні приписів правових норм і внаслідок цього деформації регулятивних правових відносин «згадана абстрактна можливість державного примусу перетворюється на конкретну правову реальність шляхом застосування уповноваженими органами публічної влади конкретних санкцій до конкретних порушників правил поведінки в межах змісту регулятивних правових відносин» [212, с. 261].

Суспільні відносини, які належать до гендерної сфери умовно, на нашу думку, можна поділити на два типи:

- відносини, які вже піддані унормуванню, тобто ті, які визначені в чинних джерелах права. До них зарахуємо такі: ст. 27 Конституції України, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Розпорядження Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 23 листопада 2015 року № 1393-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2023 року», Наказ Міністерства юстиції України (далі – Мін’юст) від 12 січня 2011 року № 96/5 «Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання» [150], Наказ Міністерства охорони здоров’я України (далі – МОЗ) від 5 жовтня 2016 року № 1041 «Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення» [139], Наказ МОЗ від 15 вересня 2016 року № 972 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при гендерній дисфорії» тощо;

- відносини, які не унормовані, проте об’єктивно потребують такого регулювання. Звернімо увагу, що проблема гендерної ідентичності є досить широкою. На сьогодні завдяки міжнародному сприянню євроінтеграційних процесів та участі громадськості у правовому житті держави вдалося у нормативному регулюванні достатньо уваги приділити питанню рівності статей. Проте чимало проблем у сфері гендерної ідентичності досі не врегульовано, з-поміж них встановлення норм гендерної нейтральності, подолання дискримінації суб’єктів з нетрадиційною гендерною визначеністю, подальша соціалізація осіб, що змінили гендер, освіта у сфері толерантності в гендерних питаннях тощо. Тож дуже широкий комплекс правових питань перебуває у сфері юридичних прогалів і потребує створення дієвих норм права відповідно до демократичних принципів правової держави.

Аналіз позитивного досвіду скандинавських країн дає змогу запропонувати правові засоби удосконалення відносин у сфері гендерної ідентичності:

- правові норми, що унормовують рівну участь чоловіка та дружини у вихованні дітей (наприклад, у Швеції батькам надається оплачувана відпустка тривалістю 480 днів у зв'язку з народженням або усиновленням дитини, 60 днів відпустки закріплено персонально за кожним з батьків, отож відпустки по догляду за дитиною у чоловіків – це нормальна практика, а не особливі винятки);

- подолання гендерних стереотипів у сфері праці, відсутність поділу на жіночі і чоловічі професії (починаючи з 1994 року роботодавці у Швеції складають звіт про гендерну рівність на підприємстві [60]);

- рівність оплати праці для обох статей;

- квоти в діяльності політичних партій та суб'єктів публічної влади (зазвичай квота досить висока і в середньому це вимога наявності 40% жінок з усього складу);

- подолання дискримінації щодо осіб з трансгендерних і гендерно неконформних ідентичностей;

- будування відносин на філософії інклюзивного середовища – сприяння рівності та різноманітності, прагнучи підтримувати середовище гідності та поваги для осіб різної гендерної ідентичності;

- запровадження гендерно нейтральної термінології в офіційному документообігу;

- запровадження ідентифікаторів, які не залежать від статі (наприклад, номер).

Акти тлумачення норм права та акти їх реалізації

Тлумачення – це інтелектуальна діяльність певного суб'єкта тлумачення, спрямована на розуміння сутності, змісту норми права. Позиціонують цю діяльність через інтелектуальний процес, що використовує визначення лінгвістичного, логічного, історичного та іншого смислів, які

мають значення для розуміння сутності правил поведінки. Теоретики розглядають тлумачення норм права також як «результат розумового процесу, який фіксується в сукупності мовних висловів, що відображають зміст норм права» [215, с. 5].

Вагомість такого процесу є незаперечною, оскільки часто норма має абстрактний характер, деколи переповнена оціночними судженнями, формальними категоріями. Практика дозволяє виробити більш конкретне розуміння норми, при цьому важливо, щоб не трансформувалася, не спотворювалася норма права, яка виступає первинною та основною щодо норми тлумачення.

Тлумачити норми права можуть всі суб'єкти права, учасники правовідносин. Однак тільки результат офіційного тлумачення може входити як елемент до механізму правового регулювання гендерної ідентичності.

Роз'яснення норм права, незалежно від того, хто його здійснює: пересічні громадяни, сусіди, родичі, самі трансгендерні особи, навіть їхні юридичні представники, – належить до інтелектуального процесу, яким є тлумачення, щоправда, не має основної характеристики – обов'язковості. По суті, це неофіційне, буденне тлумачення, вказані суб'єкти не можуть видавати акти, які б від імені держави мали офіційну силу. Своєю чергою офіційні акти тлумачення називаються інтерпретаційно-правовими актами. А. Шабуров зазначає, що «інтерпретаційні акти – це правові акти компетентних державних органів, які містять результат офіційного тлумачення, мають обов'язковий характер і є невід'ємними від нормативного акта, що тлумачиться» [220, с. 224]. Щоб розкрити сутність інтерпретаційних актів, треба, на думку А. Зубенко, узагальнити всі наявні їх визначення, відтак в одній дефініції відобразити всі їхні характеристики, особливості та зв'язки з іншими правовими явищами. Вивчаючи тлумачення норм права, дослідник повинен ставити перед собою завдання не тільки пояснити, якими ці акти мають бути, а й розкрити їхню онтологічну структуру, юридичну природу та зміст [61, с. 68].

О. Дашковська наводить такі ознаки тлумачення норм права та, як наслідок, інтерпретаційно-правових актів:

- за їх допомогою не встановлюються нові норми права, не скасовуються і не змінюються чинні;
- в інтерпретаційних нормативних актах містяться приписи, які показують, як потрібно розуміти і застосовувати чинні норми права;
- положення зазначених актів, як правило, відображають певну сторону чи елемент правової норми, що тлумачиться;
- увесь зміст такої норми виражається в сукупності більш докладних інтерпретаційних положень, а не створює нових правових норм;
- інтерпретаційні акти формально адресовані органам, які застосовують норми права, а не тим суб'єктам, дії яких безпосередньо регулюються інтерпретованою нормою;
- ці акти можуть видавати й органи, які не мають правотворчої компетенції, але наділені правом тлумачення;
- зміст інтерпретаційних актів не може виходити за межі норм, що тлумачаться;
- такі правові акти не повинні братися за основу вирішення юридичної справи, правозастосовний орган повинен посилатися на закон як на юридичну підставу вирішення справи. Сам же інтерпретаційний акт може використовуватися лише як один з аргументів того чи іншого розуміння закону, тієї чи іншої кваліфікації юридичного факту [47, с. 26–27].

На нашу думку, потрібно виокремити ще одну вагому ознаку – обов'язковість актів тлумачення для всіх учасників правовідносин, що полягає в тому, що органи публічної влади, ухвалюючи рішення, за основу мають брати не власну інтерпретаційну позицію, а загальнодержавну, яка розкрита в акті тлумачення.

Щодо видів тлумачення, то виділяють нормативне та казуальне. Значення їх у національній правовій системі не є ідентичним. Так, акт, прийнятий Конституційним Судом України (далі – КСУ), виконуватиме

нормативну функцію і може бути допоміжним джерелом права. А, скажімо, рішення місцевих судів не можуть бути нормативними, оскільки мають значення і є обов'язковими тільки для сторін судового процесу. Як зазначає С. Палешник, «для судової практики має значення тільки казуальне тлумачення, що міститься в мотивувальній частині такого рішення, бо саме в ній є посилання на ту норму, що була застосована до конкретних фактичних обставин, а отримані в результаті такого тлумачення правоположення є елементами обґрунтування ухваленого рішення»[117, с. 267].

Вагомість актів тлумачення Конституційного Суду у сфері гендерної ідентичності можна підтвердити такими прикладами.

Насамперед для забезпечення гендерної ідентичності потрібна належна охорона й захист прав людини, що мають бути забезпечені на державному рівні. Тож у Рішенні Великої Палати КСУ від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017 цей принцип витлумачено так: «інституціоналізовано не лише негативний обов'язок держави утримуватися від діянь, які посягали б на права людини на життя та повагу до її гідності, а й позитивний обов'язок держави, який полягає, зокрема, в забезпеченні належної системи національного захисту конституційних прав людини шляхом розроблення відповідного нормативно-правового регулювання; впровадженні ефективної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини; створенні умов для реалізації людиною її фундаментальних прав і свобод; гарантуванні порядку відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушень конституційних прав людини; забезпеченні невідворотності відповідальності за порушення конституційних прав людини» [167].

Важливим є й тлумачення поняття «людська гідність», яке лежить в основі розуміння гендерної ідентичності як правового явища і ціннісної категорії сучасного суспільства. Так, у Рішенні Великої Палати КСУ від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 наголошується, що людську гідність потрібно трактувати «як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є

фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав» (пп. 2.3 мотивувальної частини) [168].

Вагомим для подолання дискримінаційних чинників трансгендерів є розуміння рівності. КСУ в Рішенні від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007 вказує, що «гарантована частиною першою статті 24 Конституції України рівність громадян перед законом означає рівну для всіх обов'язковість конкретного закону з усіма відмінностями у правах або обов'язках, привілеях чи обмеженнях, які в цьому законі встановлені. Але всі відмінності у привілеях чи обмеженнях щодо різних категорій індивідів, встановлені законом, не можуть бути пов'язані з ознаками, передбаченими частиною другою статті 24 Конституції України» [171].

Також про розуміння рівності йдеться і в мотивувальній частині Рішення КСУ від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012: «Гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод» [170].

А в Рішенні Великої Палати КСУ від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 вказано на окремий аспект розуміння рівності чоловіків та жінок, яка «забезпечується, зокрема, спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг та юридичним захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [168].

Зауважимо, що для осіб з проблемою в розбіжності між статтю та гендером особливо вагомим є питання порушення права на приватне життя. Загалом існує чимало інтерпретаційно-правових актів щодо цього питання. Наприклад, КСУ в Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012, даючи офіційне тлумачення частин першої, другої ст. 32 Конституції України, наголошує, що

«інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за її згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини», відтак Суд згруповує та роз'яснює вичерпні підстави можливого правомірного втручання в особисте і сімейне життя особи [172].

Аналогічна позиція Конституційного Суду простежується і в Рішенні Великої Палати КСУ від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018. Аналіз цього рішення дає підстави для висновку, що втручання в конституційне право особи на приватне і сімейне життя (ідеться про збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди) допускається, якщо воно передбачене законом, і, до того ж, тільки в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Таке втручання вважатиметься законним у разі наявності підстави в національному законі, а також за умови, що такий закон відповідатиме принципу верховенства права, закріпленому в ч. 1 ст. 8 Конституції України [169].

Реалізація прав та обов'язків є однією з основних стадій дії механізму правового регулювання. Цією стадією завершується процес втілення в життя приписів відповідних норм у поведінці учасників конкретних правовідносин у сфері гендерної ідентичності. Незважаючи на досить значну поширеність актів реалізації, з гносеологічного погляду, їх розгляд є одним із найскладніших, і ці акти досі є одними з малодосліджених питань при вивченні механізму реалізації норм права у сфері гендеру.

На думку Т. Фалькіної, акти реалізації права – це самостійний процес механізму реалізації права, що виступає засобом переведення суб'єктивних прав та інших правових можливостей (дозволів) у фактичну правомірну поведінку людей, є засобом здійснення дій та операцій, спрямованих на використання правових можливостей [209].

Індивідуальні акти, як елемент механізму правового регулювання, покликані забезпечити індивідуалізовану дію цього механізму, при якій досягається врахування конкретної обстановки, закріплюються результати поведінки учасників суспільних відносин. С. Алексєєв класифікує індивідуальні акти на акти-регламентатори (планові акти, договори тощо), правозабезпечувальні акти (акти юрисдикційних та виконавчих органів) та акти дотримання й використання (виконання), за допомогою яких здійснюється фактичне втілення суб'єктивних юридичних прав та обов'язків у реальних життєвих відносинах [5, с. 156–157].

Реалізація прав й обов'язків учасників правовідносин здійснюється у формі дотримання, виконання, використання та застосування, з урахуванням впливу правосвідомості учасників відповідних суспільних відносин. Основною формою реалізації повноважень суб'єктів правові акти управління, видаючи які, такі суб'єкти забезпечують здійснення організаційно-розпорядчих повноважень. Правові акти управління значною мірою виступають актами індивідуальної регламентації прав та обов'язків суб'єктів управлінських відносин. На підставі цих актів здійснюється піднормативне казуальне правове регулювання суспільних відносин, вищезазначені суб'єкти наділяються правами або на них покладаються обов'язки у сфері забезпечення правової політики у сфері гендерної ідентичності. Учасники управлінських відносин у випадках, визначених безпосередньо правовими нормами та актами застосування права, повинні забезпечити виконання обов'язків, передбачених цими нормами і правозастосовними актами, та користуються відповідними правами.

Реалізація зміни гендерної ідентичності неможлива без певних актів реалізації. Первинно для такої діяльності потрібний індивідуальний акт, який засвідчує реалізацію права трансгендера. Ідеться про форму первинної облікової документації № 066-3/о «Медичне свідоцтво про зміну (корекцію) статевої належності» (затверджено Наказом МОЗ України) [219]. Його видає Лікувально-консультативна комісія Центру первинної медико-санітарної

допомоги. У цьому свідоцтві має бути вказано обсяг медичного втручання в закладах охорони здоров'я щодо зміни (корекції) статевої належності. Тобто цей індивідуальний акт засвідчує з боку уповноваженого суб'єкта медичний статус особи.

Державну реєстрацію акту цивільного стану здійснює відділ державної реєстрації актів цивільного стану в межах їх компетенції. На підставі необхідних документів складають індивідуальний акт реалізації права, який має юридичний характер, – Свідоцтво про зміну імені. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені Наказом Мін'юсту України від 18 жовтня 2000 року № 52/5, вказують, що «на підставі складеного актового запису цивільного стану у повній відповідності до нього органом державної реєстрації актів цивільного стану, яким проведено державну реєстрацію акту цивільного стану, Міністерством юстиції України видається свідоцтво про державну реєстрацію акту цивільного стану. Свідоцтво підписується керівником органу, що його видав, та засвідчується печаткою такого органу» [151]. На підставі висновку відділу державної реєстрації актів цивільного стану, складеного на основі медичного свідоцтва про зміну (корекцію) статевої належності, в актовому записі про народження цієї особи змінюються її ім'я, по батькові, стать, а за потреби і прізвище [150].

Ще прикладами актів реалізації є: рішення керівника підприємства, установи, організації, де працює особа, щодо внесення змін до трудової книжки, облікових, кадрових та бухгалтерських документів; рішення керівника закладу освіти, де навчається особа, щодо внесення змін до облікових документів студента тощо; рішення уповноваженого органу банківської установи щодо зміни індивідуальних даних власника банківської картки; рішення страхової компанії про зміну індивідуальних даних у страховому полісі тощо.

Потреба в актах застосування може мати і правоохоронний характер, виникає в разі порушення прав особи у сфері гендерної ідентичності. Право

передбачає управлінський та судовий порядок вирішення такої проблеми. Прикладом управлінського характеру можуть бути акти реагування Уповноваженого на порушення положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України щодо прав і свобод людини та громадянина: конституційне подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб щодо порушення гендерної рівності чи інших принципів гендерної ідентичності, які він має право видавати на підставі ст. 15 ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [156]. Так, 2018 року Уповноважений надіслав листи з вимогою забезпечити дотримання принципів рівності та недискримінації в діяльності органів місцевого самоврядування, зокрема, Чернівецькою та Криворізькою міськими радами, скасувати вказані рішення, як такі, що порушують вимоги законодавства, яким гарантується право на повагу до гідності та свободу від дискримінації.

На підставі рішення суду відбувається захист прав і свобод особи. Як вказує О. Кравчук, «реалізація прав та обов'язків за участі правозастосовного органу в межах його правоохоронної діяльності (в примусовому порядку) може здійснюватися не лише у випадках, коли права і обов'язки повинні реалізовуватися в формі виконання (дотримання) та використання. Власне і у випадках, коли за звичайних умов реалізація прав і обов'язків теж потребує правозастосовного акта, але цей акт не було видано внаслідок правопорушення, – може мати місце примусова реалізація прав та обов'язків за участі правозастосовного органу. У таких випадках акт застосування права приймається в результаті адміністративного або судового оскарження. У деяких випадках такий правозастосовний акт, як рішення суду, адміністративного суду є актом індивідуального регулювання, що замінює відповідний акт державного органу, а в інших – лише спонукає (примушує) до його видання. Аналогічно і у випадках, коли індивідуальний

правозастосовний акт було видано, але в результаті здійснення державного чи громадського контролю, або оскарження акта учасником правовідносин чи іншою зацікавленою особою в адміністративному або судовому порядку, виявляється, що цей акт не відповідає вимогам законодавства». Якщо такий акт визнано неправомірним, відповідний суд або вищий компетентний орган скасовує правозастосовний акт та вчиняє передбачені законодавством дії щодо відновлення і захисту порушених прав: визнає права (обов'язки), приймає новий правозастосовний акт або рішення на заміну цього акта (наприклад, рішення суду), чи зобов'язує орган, акт якого скасовано, прийняти новий акт, при цьому усунути виявлені порушення [86, с. 106].

Якщо ж орган влади відмовляється здійснити певні дії, таке рішення може бути оскаржене в судовому порядку. Наведемо приклад. 17 березня 2015 року Одеський апеляційний адміністративний суд задовольнив апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції – визнав незаконним рішення РАЦСу про відмову в зміні по батькові заявниці та постановив зобов'язати РАЦС внести відповідні зміни до документів. Апеляційний суд, попри відсутність у чинному законодавстві України дозволу на зміну по батькові, врахував усі наведені аргументи, які були підкріплені практикою Європейського суду, і вказав у мотивувальній частині, що «...особа має право на зміну по батькові з... на... хоча це безпосередньо і не передбачено законодавством України, оскільки відмова щодо по батькові не виправдана інтересами суспільства і не порушує прав і свобод інших громадян...» [67].

Поширеними є позови у сфері праці. Так, Дніпропетровський окружний адміністративний суд постановою від 30 березня 2010 року у справі № 2-а-6351/09/0470 стягнув з ТОВ «Дісста» на користь державного бюджету штраф згідно з рішенням Головного Дніпропетровського обласного управління у справах захисту прав споживачів № 220 через порушення законодавства про рекламу, а саме розміщення ТОВ «Дісста» рекламного оголошення про вакансії в газеті «Работа плюс зарплата» з порушенням вимог ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей

жінок і чоловіків» щодо забезпечення рівних можливостей у працевлаштуванні незалежно від статевих ознак [141].

Звернімо увагу також на можливості апеляції на рішення суду. Ця гарантія є особливо важливою, з огляду на можливі помилки в судовому акті застосування. Правозахисники Української Гельсінської групи вважають помилковою позицію суду у справі за позовом військовослужбовця, якому не надали відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, обґрунтовуючи відмову тим, що чинне законодавство України, коли йдеться про військовозобов'язаних, дозволяє надавати таку відпустку тільки батькові, який виховує дитину без матері. Суд також визнав необґрунтованим посилення позивача на рішення ЄСПЛ від 22 березня 2012 року у справі «К. Маркіна проти Росії» щодо дискримінації за ознакою статі. При цьому суд посилався на те, що Україна зробила заяву про відступлення від зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини, з огляду на особливий період у державі (це був 2015-й рік, тоді уже тривала АТО на Сході) (див. постанову Львівського окружного адміністративного суду від 9 червня 2015 року у справі № 813/2538/15 [128]). Як бачимо, суд вийшов за межі зробленої Україною заяви, відмовившись від застосування вимог Конвенції, які є обов'язковими для України, під приводом відступу Україною від своїх зобов'язань. Правозахисники звернули також увагу на те, що акти застосування мають ґрунтуватися на нормативно-правових актах [133].

Дослідження механізму правового регулювання є недостатньо для комплексної висвітлення проблематики, тому в наступному підрозділі ми звернемося до суб'єктного складу правової політики.

2.3 Суб'єкти формування та реалізації правової політики у сфері гендерної ідентичності

Питання про суб'єктів правової політики є одним з найважливіших, тому що саме вони забезпечують весь комплекс дій, пов'язаних з гендерною ідентичністю. Суб'єкти виступають учасниками правових відносин, які вирішують завдання і здійснюють функції виконавчої влади, координують розпорядницькі та контрольно-наглядові повноваження в галузі державного управління і місцевого самоврядування, розглядають справи про правопорушення, що вчинюються фізичними і юридичними особами в гендерній та пов'язаній з нею сферах. Суб'єкти уповноважені здійснювати діяльність досить широкого спектра – від встановлення правил поведінки, їх зміни та припинення до видання індивідуального правозастосовного акта. Отож весь комплекс гендерної політики держави забезпечується діяльністю суб'єктів правового регулювання.

Е. Шевченко доречно зауважує, що «навіть чи можна уявити собі безсуб'єктні відносини, адже саме потреби суб'єктів у задоволенні їх прав та законних інтересів виступають тим чинником, що обумовлює виникнення, розвиток та припинення правовідносин» [223, с. 1117].

В доктрині пропонується широка класифікація суб'єктів правового регулювання. Науковці акцентують, що наявна в сучасній юридичній науці система класифікації суб'єктів права дає змогу визначити такі основні критерії, як: організаційно-правова форма, правовий статус, зовнішня відокремленість, належність до держави, наявність владних повноважень, ступінь участі у публічно-правових відносинах тощо. Водночас потрібно зазначити, що виникають об'єктивні труднощі щодо об'єднання відповідно до того чи іншого критерію класифікації великої кількості осіб, органів та організацій, котрі складають систему суб'єктів [210, с. 555].

С. Стеценко пропонує виділяти такі групи суб'єктів: індивідуальні суб'єкти (громадяни України, іноземці, особи без громадянства); державні

органи та організації як колективні суб'єкти (Президент України, органи виконавчої влади, інші державні органи та організації); недержавні органи та організації як колективні суб'єкти (громадські об'єднання, органи місцевого самоврядування, релігійні організації, інші недержавні органи та організації) [195, с. 92–93].

В. Бевзенко, взявши за основу участь у публічно-правових відносинах та обсяг і зміст повноважень, виокремлює: фізичні, юридичні особи та колективні суб'єкти, які не наділені статусом юридичної особи: громадяни, іноземці, особи без громадянства; підприємства, установи, організації всіх форм власності, об'єднання громадян; об'єднання людей, які мають право вступати в публічно-правові відносини (характерною ознакою суб'єктів цієї групи є те, що в публічно-правових відносинах вони реалізують лише суб'єктивні права задля задоволення власних інтересів); суб'єкти публічних повноважень: суб'єкти публічних (невладних) повноважень, на яких у випадках, передбачених законом, покладається виконання певних суспільно-державних обов'язків (наприклад, керівники вищих навчальних закладів, вчені та наглядові ради вишів, ректорати, деканати); суб'єкти владних повноважень: «органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи, а також інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень» [11, с. 101]. Ми ж такий перелік вважаємо занадто деталізованим. Більш вдалою нам видається класифікація суб'єктів, яку запропонувала І. Запорожець. Авторка поділяє суб'єкти управління у сфері, що розглядається, на три групи:

1) суб'єкти, які входять до системи органа законодавчої влади, – Верховної Ради України;

2) суб'єкти, які входять до системи органів виконавчої влади: суб'єкти загальної компетенції (Кабінет Міністрів України та Мін'юст); суб'єкти галузевої компетенції (Міністерство освіти і науки України та Державна служба з охорони прав на сорти рослин Міністерства аграрної політики та

продовольства України); суб'єкти спеціальної компетенції, до яких авторка зараховує правоохоронні органи (органи внутрішніх справ України, Служба безпеки України, податкова міліція України) та контрольні органи (Антимонопольний комітет України, Державна податкова служба України, Держмитслужба), а також державні підприємства, установи та організації, які також за певних умов можуть бути зараховані до суб'єктів управлінської діяльності; суб'єкти, які входять до системи органів судової влади (суди загальної та спеціалізованої компетенції); суб'єкти, які входять до системи органів прокуратури;

3) суб'єкти недержавного (громадського) управління (Національна спілка письменників України тощо) та інші громадські організації (Антипіратський союз України тощо) [59].

Таку класифікацію можна взяти за основу, сублімуючи її на сферу гендерних відносин. Проте вбачаємо потребу розмежувати виконавчі та судові органи, оскільки вони входять до інших гілок влади і їхні повноваження мають різну юридичну природу. Відповідно, ми пропонуємо таку структуру суб'єктів формування та реалізації правової політики у сфері гендерної ідентичності:

Суб'єкти законодавчої влади та тісно пов'язані з нею органи. До них ми пропонуємо зарахувати Верховну Раду України, Уповноваженого з прав людини.

Відповідно до ст. 75 Конституції України «єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України» [82]. Водночас у ст. 85, де визначено повноваження ВР, серед іншого вказано призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених ст. 73 Конституції; прийняття законів; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі

та в Організації Північноатлантичного договору; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку тощо.

Питання можливості призначення референдумів належить до компетенції Верховної Ради. Інколи в суспільстві виникає значна дилема, у такому разі орган законодавчої влади самостійно не може ухвалити рішення, не спричинивши розколу суспільства. Тому вагомі питання варто розглядати шляхом референдуму. Це, зокрема, стосується проблеми статусу осіб з особливою гендерною ідентичністю, яка викликає в суспільстві бурхливі обговорення і дискусії, потребує врегулювання питання можливості надання права трансгендерним особам на створення сім'ї, усиновлення дітей, перебування на строковій військовій службі тощо. Також є багато питань щодо узгодження права людини і моральних цінностей суспільства, зокрема щодо права жінки на приватність та права на аборт тощо. У таких випадках виборний орган може відійти від усталеної законотворчої практики – референдум є оптимальним способом врегулювання проблем у суспільстві.

Проте загалом основу щодо державної політики в гендерній сфері формує Верховна Рада України. Вона шляхом прийняття законодавчих актів урегульовує політику гендерної рівності та гендерної поваги у всіх сферах. Загалом повноваження Верховної Ради України у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків визначено у ст. 8 ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»: «визначає основні засади гендерної політики держави; застосовує у законодавчій діяльності принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; у межах, передбачених Конституцією України, здійснює парламентський контроль за виконанням законодавчих актів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [141]. Суб'єктом, наділеним повноваженнями щодо запобігання та протидії дискримінації, відповідно до ст. 9 ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [142] є Верховна Рада України.

Проте політика у сфері гендерної ідентичності не вичерпується лише сферою рівності чоловіків і жінок та проблемами подолання дискримінації, важливою є політика і в суміжних сферах, яку через законодавчі способи врегулювання відносин може здійснювати Верховна Рада, – формування толерантного суспільства, громадського діалогу, підвищення рівня правової обізнаності та правової культури громадян, освітня сфера, медична сфера, сфера соціального захисту, демографічна політика держави, міграційна політика, молодіжна політика, політика у сфері охорони дитинства та материнства, у сфері подолання дискримінації за різними ознаками. Тож правотворчість у вимагає високого рівня скоординованості дій різних ланок та ретельно продуманої стратегії регулювання відносин щодо забезпечення їх ефективності та раціональної практичності.

Водночас Верховна Рада має ще кілька важелів впливу, серед яких парламентські слухання. У розглядуваному контексті варто згадати слухання на такі теми: «Забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків. Проблеми і дієві механізми їх вирішення» (16 жовтня 2013 року) [118], «Запобігання та протидія дискримінації жінок з вразливих соціальних груп» (10 жовтня 2018 року) [154].

Відзначимо, що парламентські слухання надають можливість виокремити та згрупувати вагомі проблеми у сфері гендерної ідентичності, активізувати реакцію на суспільні запити, зрозуміти зміст прогалин у законодавстві тощо. Як вказують самі представники законодавчої влади, «розв'язання цілої низки гендерних проблем, на яких наголошували учасники слухань, дозволить розв'язати багато інших гострих політичних і соціальних проблем українського суспільства, досягти вищого рівня соціального розвитку, забезпечити кращі стандарти нашим громадянам, і жінкам, і чоловікам» [234].

Стаття 10 ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» визначає повноваження омбудсмена. Так, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у рамках здійснення парламентського

контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина та захистом прав кожного на території України і в межах її юрисдикції запобігає будь-яким формам дискримінації та здійснює заходи щодо протидії дискримінації, а саме: здійснює контроль за дотриманням принципу недискримінації в різних сферах суспільних відносин, зокрема у приватній сфері; звертається до суду із заявами про дискримінацію з метою захисту суспільних інтересів та особисто або через свого представника бере участь у судовому процесі у випадках та порядку, встановлених законом; проводить моніторинг та узагальнює результати дотримання принципу недискримінації в різних сферах відносин; розглядає звернення осіб та/або груп осіб з питань дискримінації; веде облік та узагальнює випадки дискримінації в різних сферах відносин; вносить пропозиції щодо вдосконалення законодавства про запобігання та протидію дискримінації, застосування та припинення позитивних дій; надає висновки у справах про дискримінацію за зверненням суду; висвітлює у щорічній доповіді питання запобігання та протидії дискримінації та дотримання принципу недискримінації; здійснює співпрацю з міжнародними організаціями, відповідними органами зарубіжних країн з питань дотримання міжнародних стандартів недискримінації; здійснює інші повноваження, визначені Конституцією і законами України [142].

Аналіз щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2018 рік дає можливість вказати на активність Уповноваженого у цій сфері, зокрема 2018 року Уповноважений розглянув 29 повідомлень про випадки дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, а також було відкрито 28 ініціативних проваджень з цього питання [230]. Таких звернень у 2019 році було 15 [231].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, відповідно до ст. 101 Конституції, здійснює «парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина», а його повноваження

розкрито в ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [156]. А також до вагомих повноважень відноситься реагування на порушення прав органами публічної влади (прикладом може слугувати реакція щодо прийняття рішень Ужгородською міською радою (15.05.2018) та Тарутинською міською радою Одеської області (08.06.2018), що містять підбурювання до дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності [231].

Суб'єкти виконавчої влади

Кабінет Міністрів України. Відповідно до ст. 2 ЗУ «Про Кабінет Міністрів України» одним з найважливіших завдань вищого органу виконавчої влади є «вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості» [152]. Основне ж завдання – це розробка державних програм та виконання правових приписів, зокрема у сфері забезпечення права особи на гендерну ідентичність. КМУ скоординує роботу центральних, місцевих органів влади та спеціальних органів у досліджуваній сфері.

У сфері рівності чоловіків та жінок КМУ має такі повноваження: «забезпечує проведення єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; приймає Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі та забезпечує його виконання; розробляє і реалізовує державні цільові програми щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі; спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади щодо забезпечення гендерної рівності, запобігання та протидії насильству за ознакою статі; організовує підготовку державної доповіді про виконання в Україні Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» [132] тощо.

Кабінет Міністрів затвердив План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. Передбачено, зокрема, низку необхідних заходів у сфері гендерної ідентичності, які здійснюються органами виконавчої влади під контролем КМУ: створення умов, необхідних для запобігання та протидії усім формам гендерного насильства та торгівлі людьми (п. 88); впровадження міжнародних стандартів щодо забезпечення гендерної рівності, зокрема на законодавчому рівні (п. 99); удосконалення механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (п. 100); здійснення комплексних заходів щодо подолання гендерної дискримінації, зокрема гендерних стереотипів (п. 102); «забезпечення комплексності та узгодженості законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації, упровадження відповідних та своєчасних позитивних дій на національному та місцевому рівні у сфері запобігання та протидії дискримінації, забезпечення ефективного та своєчасного реагування держави на нові виклики (п. 105); забезпечення безперешкодного доступу кожного до ефективних засобів правового захисту від дискримінації, дотримання і впровадження принципу недискримінації та культури поваги до різноманітності, вжиття заходів з подолання у суспільстві стереотипів, які призводять до дискримінації» (п. 107) [125] та ін.

Боротьба з проявами дискримінації за ознакою гендера і статі також є ваговою діяльністю КМУ. Вона охоплює і превентивні (запобігання насильству), і правоохоронні, правозабезпечувальні заходи (протидія насильству). Стаття 11 визначає повноваження Кабінету Міністрів України щодо запобігання та протидії дискримінації: «забезпечує проведення єдиної державної політики, спрямованої на дотримання принципу недискримінації в усіх сферах життя суспільства; спрямовує і координує роботу міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади із забезпечення запобігання та протидії дискримінації; враховує принцип недискримінації під час прийняття нормативно-правових актів; затверджує порядок проведення органами виконавчої влади антидискримінаційної експертизи проектів

нормативно-правових актів; здійснює інші повноваження у сфері запобігання та протидії дискримінації, передбачені законом» [142].

4 жовтня 2019 року Верховна Рада схвалила Програму діяльності Кабінету Міністрів України на найближчі 5 років. Зауважимо, що в ній не вказано таких цілей, як захист гендерної ідентичності, рівності чоловіків та жінок, подолання дискримінації за ознаками статі та гендера. Про рівність згадано опосередковано тільки в контексті цілі 3.2. Кожна дитина зростає та виховується в родині або в умовах, максимально наближених до сімейних, у благополучному, доброзичливому та безпечному середовищі, де дбають про потреби та інтереси дітей. Окрім того, у Програмі не йдеться про намір викоринити проблеми нерівності, навпаки, акт лише констатує їх наявність, вказуючи на «відсутність рівних прав чоловіків та жінок у трудовій сфері, прояви сексизму, нерівні права батьків відносно догляду за дитиною та декретної відпустки» [161].

Урядовий уповноважений з питань гендерної політики є уповноваженою Кабінетом Міністрів України «посадовою особою, на яку покладено функцію з організації здійснення Кабінетом Міністрів України повноважень у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства» [157]. Положення про Урядового уповноваженого встановлює такі його основні завдання (п. 4): «1) сприяння забезпеченню реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; 2) участь відповідно до компетенції в координації роботи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 3) проведення моніторингу щодо врахування Кабінетом Міністрів України принципу гендерної рівності під час прийняття нормативно-правових актів» [157] тощо.

На сьогодні Урядовою уповноваженою є Катерина Левченко, вона визначає певний розвиток гендерної політики та удосконалення гендерних

заходів у сфері управління. За її словами, «в Україні 80% центральних органів виконавчої влади вже призначили уповноважених осіб або координаторів з дотримання політики забезпечення рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків» [20].

Важливу роль у забезпеченні прав у сфері гендерної ідентичності виконує *Міністерство юстиції України*. Передусім це стосується моніторингової, координаційної діяльності щодо виконання Плану дій у сфері гендерної рівності. Так, Мін'юст має забезпечувати щороку: до 1 листопада підготовку та оприлюднення звіту про виконання плану дій у поточному році та до 10 грудня публічне обговорення звіту про виконання плану дій у поточному році за участю представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій та внесення у разі потреби змін до плану дій з урахуванням результатів такого обговорення [145].

Важливим є обов'язок Мін'юсту здійснювати гендерно-правову експертизу. Запровадження такого інституту є прогресивним чинником оновлення політики держави у сфері гендера. Згідно з п. 5 Положення про Урядового уповноваженого «гендерно-правова експертиза законодавства проводиться Мін'юстом щодо законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та інших нормативно-правових актів». Результати мають обов'язковий характер. А п. 9 вказаного Положення вимагає, щоб «у разі встановлення невідповідності акта законодавства принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» Мін'юст надсилав висновок з обґрунтованими зауваженнями органів, що прийняв такий акт [123].

Важливою є вимога проведення такої експертизи всіма розробниками нормативних актів, тож органи зазвичай виконавчої влади зобов'язані узгоджувати підзаконні акти з політикою сприятливої гендерної ідентичності шляхом долучення до проектів висновків про проведення антидискримінаційної та гендерно-правової експертизи.

Окрім того, у березні 2018 року було підписано Меморандум про взаємопорозуміння між організацією ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок та Міністерством юстиції України, що сприятиме ефективному виконанню законів, викоріненню дискримінації з чинного законодавства, а також запобіганню дискримінації в системі правосуддя, формуванні гендерної політики у програмах, планах та бюджетах Мін'юсту [124].

Міністерство соціальної політики (далі – Мінсоцполітики) відіграє роль спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. З огляду на законодавчі вимоги відповідно до своєї компетенції Міністерство «бере участь у формуванні та реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі; здійснює координацію заходів міністерств та інших органів виконавчої влади, спрямованих на впровадження гендерної рівності, координацію діяльності суб'єктів; проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу в засобах масової інформації, організовує проведення просвітницьких заходів; здійснює розроблення заходів, спрямованих на реалізацію забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків та зміну соціальних і культурних моделей поведінки, що ґрунтуються на дискримінаційних уявленнях про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; здійснює контроль за дотриманням гендерної рівності при вирішенні кадрових питань у центральних та місцевих органах виконавчої влади; організовує навчання державних службовців з питань реалізації рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, а також здійснює координацію підготовки фахівців, які представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі; здійснює організацію наукових і експертних досліджень з питань забезпечення рівних прав та

можливостей жінок і чоловіків та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі; затверджує стандарти надання соціальних послуг постраждалим особам та методику визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб; забезпечує розроблення та затвердження типових програм для постраждалих осіб, а також методичних рекомендацій щодо їх виконання; контролює формування та ведення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» тощо.

Для цього створюються спеціальні структурні підрозділи, тому до складу Мінсоцполітики входять: Експертна група з питань протидії торгівлі людьми, домашньому насильству, гендерної рівності Директорату соціальних послуг та інтеграції; Відділ проблем гендерної рівності та недискримінації Управління запобігання торгівлі людьми та протидії дискримінації; Експертна рада з питань запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі» [100, с. 218]. Одним із таких дорадчих органів є Експертна рада з питань запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі. Скажімо, за офіційною інформацією 23 вересня 2020 року відбулося чергове засідання консультативно-дорадчого органу, де обговорили експертні висновки щодо звернень з приводу дискримінації за ознакою статі, особливо у сфері рекламних оголошень [113].

Кабінет Міністрів своїм Розпорядженням від 24 лютого 2016 року № 113-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2020 року» поклав більшу частину відповідальності за його виконання на Мінсоцполітики України. У ньому, зокрема, передбачено такі заходи: моніторинг та оцінка впливу збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях на національну систему забезпечення прав людини, зокрема щодо участі жінок у встановленні миру та запобіганні конфліктам, захисту, надання допомоги та реабілітації постраждалих від

гендерно зумовленого насильства, сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, де кінцевою метою є розширення участі жінок у розбудові та встановленні миру (п. 4) та Формування в населення культури миру і нетерпимості до проявів насильства (п. 7 Національного плану дій) [74].

Міністерство охорони здоров'я є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я [148]. Відповідно до Положення про Міністерство охорони здоров'я, до його повноважень належить, зокрема, затвердження галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я, здійснення контролю за дотриманням їх та медико-біологічних і соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності.

Загалом, маємо визнати певний прогрес у сфері гендерної ідентичності в Україні. Так, на цей час:

- розроблено та затверджено зміни до переліків медичних показань для проведення хірургічної стерилізації жінок і чоловіків (Наказ МОЗ від 6 липня 1994 року № 121), при цьому було враховано рекомендації Ради Європи та Комітету ООН з прав людини щодо стерилізації (тому на сьогодні немає вимоги обов'язкової стерилізації осіб, які бажають змінити стать);
- визначено таким, що втратив чинність, Наказ МОЗ від 3 лютого 2011 року № 60 «Про удосконалення надання медичної допомоги особам, які потребують зміни (корекції) статевої належності»;
- відповідно до нових медичних стандартів транссексуалізм вилучено з переліку хвороб (що вважаємо позитивним), щоправда, медичні дії щодо корекції чи зміни статі здійснюють установи охорони здоров'я, тому важливою є управлінська діяльність МОЗ у цій сфері.

Щодо гендерної рівності у сфері охорони здоров'я, то відзначимо також позитивні зрушення. За офіційними даними, частка жінок-лікарів, що працюють у сфері охорони здоров'я, становить 64,3%. Приємно дивує й те, що 51% керівників закладів охорони здоров'я – також жінки. Варто згадати позитивні кроки і на шляху подолання дискримінації у сфері праці. Так,

Наказ МОЗ України від 13 жовтня 2017 року № 1254 «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256» скасував можливості професійної дискримінації жінок.

Міністерство внутрішніх справ (далі – МВС) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [146].

Органи МВС у межах своєї компетенції: забезпечують надання жінкам і чоловікам рівних прав і можливостей; забезпечують виконання загальнодержавних та регіональних програм, спрямованих на гарантування рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; створюють умови для поєднання жінками і чоловіками професійних і сімейних обов'язків; провадять просвітницьку діяльність з питань гендерної рівності та запобігання і протидії насильству за ознакою статі тощо.

Впровадження принципу гендерної рівності в органах системи внутрішніх справ є одним з пріоритетів МВС, а кількість жінок в органах та підрозділах служби цивільного захисту становить, за даними звіту за 2018 рік, понад 50 тисяч. У Державній службі з надзвичайних ситуацій працює близько 8 тисяч жінок; у Держприкордонслужбі – 11 тисяч (з яких 13% – офіцери); у структурі Національної поліції працює більш ніж 30 тисяч

жінок, а в Нацгвардії – понад 4 тисячі [79]. За інформацією МВС України, у міжнародних миротворчих процесах залучено 38 осіб (представники Національної гвардії України та Національної поліції України), із них чотири жінки поліцейські (2 у місії ООН на Кіпрі та 2 – у Південному Судані).

Керівництвом МВС затверджено План заходів МВС щодо реалізації резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» [125], який охоплює всю систему Міністерства внутрішніх справ та за своїм наповненням значно ширший, ніж Національний план дій. Він закріплює жінку як активного учасника у вирішенні конфлікту та забезпеченні миру. Зокрема, варті уваги такі пункти цього Плану:

- робоча група має бути створена з-поміж працівників, відповідальних у кожному структурному підрозділі апарату МВС та в центральних органах управління, Національній гвардії України за реалізацію Плану заходів; контактних осіб з гендерних питань, що забезпечують підтримку реалізації Плану заходів; гендерних радників;

- розроблення системи оцінки та моніторингу з визначенням вихідних показників, індикаторів та цілей для забезпечення ефективного моніторингу й оцінки змін та впливу встановлених цілей;

- забезпечення гендерних пріоритетів (зокрема запобігання і протидія гендерно обумовленому насильству, торгівлі людьми тощо) є невід’ємною складовою діяльності МВС та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через міністра внутрішніх справ;

- досягнення рівності (співвідношення хоча б 30/70) між жінками і чоловіками серед працівників апарату МВС та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через міністра внутрішніх справ, зокрема керівних;

- забезпечення рівного ставлення та рівних кар’єрних можливостей для працівників чоловічої і жіночої статі, зокрема шляхом введення відповідних положень до порядку відбору кадрів тощо.

Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [149].

Важливою є превентивна діяльність поліції в контексті профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень у сфері гендерної ідентичності; виявлення причин та умов, що сприяють скоєнню таких правопорушень у межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення; вжиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці. Національна поліція підтримує публічну безпеку та протидіє провокаціям масових заходів. Відстоюючи свої законні інтереси, особи, які належать до меншини з особливостями сексуальної та гендерної ідентичності, щорічно проводять т. зв. марші рівності, тому важливо в цей час забезпечити порядок та вжити комплекс превентивних поліцейських заходів.

До повноважень Національної поліції належать, зокрема, заходи охорони і відновлення прав громадян, які постраждали внаслідок гендерного насилля. А саме Нацполіція: своєчасно реагує на заяви та повідомлення про правопорушення або події; розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, зникли безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом; у межах повноважень, передбачених законом, організовує та провадить оперативно-розшукову діяльність; у випадках, передбачених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, вирішує, чи застосовувати в тому чи іншому випадку адміністративні стягнення, та забезпечує їх виконання тощо.

Міністерство оборони є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну

політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва в мирний час та особливий період [147].

Загалом можна відзначити більшу відкритість у вказаній сфері в розглядуваному контексті (щодо гендера). За результатами здійсненої роботи встановлено, що участь військовослужбовців-жінок у міжнародних організаціях з підтримання миру та безпеки (далі – МОПМБ) законодавством не обмежена. Право кандидатів на участь у зазначених операціях залежить від рівня мовної та фахової підготовки, відповідності освітньо-кваліфікаційним вимогам до посад у складі міжнародної місії та від особистої згоди. Під час планування заходів кадрового забезпечення для комплектування посад національного персоналу у складі МОПМБ вважається за доцільне дотримуватися загальних пропорційних показників ООН щодо залучення жінок до міжнародної миротворчої діяльності (близько 5,7% від загальної чисельності персоналу місії).

Задля збільшення відсоткового показника участі військовослужбовців-жінок у МОПМБ передбачено:

- відбір військовослужбовців-жінок на посади до складу командування спільної Литовсько-польсько-української бригади;
- направлення військовослужбовця-жінки на посаду військового спостерігача до складу Місії ООН у Ліберії;
- відбір кандидатури військовослужбовця-жінки на посаду офіцера зв'язку у складі Місії ООН у Косово (під час проведення чергової ротації).

Важливим завданням *органів місцевого самоврядування* разом з іншими органами (МОЗ, Міністерство освіти і науки, міжнародні та громадські організації) відповідно до Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року є створення центрів надання допомоги постраждалим від гендерного насильства, зокрема домашнього насильства та торгівлі людьми, на базі вивільнених приміщень реформованих закладів охорони здоров'я. Важливою є також діяльність щодо створення центрів соціально-психологічної допомоги в усіх регіонах України та

проведення інформаційно-просвітницької кампанії з питань рівності та недискримінації.

Щодо *суб'єктів судової влади*, то, як вказано у ст. 1 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», судова влада «здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом». Для забезпечення гендерної ідентичності вагомим є принцип рівності правосуддя, що розкритий у ст. 9 цього ж закону: «1. Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. 2. Суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом».

Не менш вагомим є принцип обов'язковості судових рішень, оскільки вони ухвалюються іменем України. Як зазначено у ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», «судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом».

Якщо проаналізувати Єдиний реєстр досудових рішень, то можна зробити висновок про незначну кількість розглянутих справ в Україні щодо дискримінації трансгендерів. І пояснити це можна не їх відсутністю, а пристосуванням таких осіб у сучасній реальності. Вони ладні пристосовуватися до вимог, а не боротися зі системою, що склалася в пострадянському суспільстві.

Показовою справою в українській судовій системі є справа, яку розглядав Окружний адміністративний суд міста Києва (постанова від

19 січня 2015 року № 826/16044/14), де трансгендерна особа, переселена з Донбасу до Києва, яка має дитину і не має роботи, звернувся до МОЗ з позовом про визнання таким, що не відповідає правовим актам вищої юридичної сили, та скасування п. 3 Медико-біологічних і соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності, затверджених Наказом МОЗ від 3 лютого 2011 року № 60 «Про удосконалення надання медичної допомоги особам, які потребують зміни (корекції) статевої належності» (щоправда, цей акт уже втратив чинність). У цьому акті були положення, які могли порушувати права і свободи позивача, а саме: право на корекцію статі заборонялося особам, які мали дітей віком до 18 років, чи грубо порушували можливість соціальної адаптації. Позивач вважав оскаржуваний наказ таким, що має ознаки обмеження права на повагу до приватного (особистого) життя і не відповідає правовим актам вищої юридичної сили, а саме: Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Основам законодавства України про охорону здоров'я, Цивільному кодексу України, тому просив задовольнити його позов. Суд прийняв гуманне рішення: визнав таким, що «не відповідає правовим актам вищої юридичної сили та нечинним п. 3 Медико-біологічних і соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності, затверджених наказом МОЗ України № 60 від 03.11.2011 «Про удосконалення надання медичної допомоги особам, які потребують зміни (корекції) статевої належності», в частині протипоказань: – наявність дітей віком до 18 років; – грубі порушення соціальної адаптації (відсутність роботи, постійного місця проживання)» [129].

Суб'єкти громадського управління. Стаття 13 ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» вказує, що «громадські організації, фізичні та юридичні особи мають право: брати участь у розробленні рішень, що приймаються державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування, щодо запобігання та протидії дискримінації; делегувати своїх представників до

складу консультативно-дорадчих органів з питань запобігання та протидії дискримінації у разі їх утворення при державних органах, органах влади Автономної Республіки Крим та органах місцевого самоврядування; проводити моніторинг з питань запобігання та протидії дискримінації; представляти в судах інтереси осіб та/або груп осіб, стосовно яких було застосовано дискримінацію; проводити громадську антидискримінаційну експертизу проектів нормативно-правових актів; провадити іншу діяльність відповідно до законодавства з питань дотримання принципу недискримінації».

Зокрема, 2018 року з'явилася Українська асоціація представниць правоохоронних органів. Її мета – забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у правоохоронних органах України. По суті, це громадська організація, яка об'єднує жінок та чоловіків з різних правоохоронних агенцій. Асоціація є першою в Україні та унікальною для Східної Європи, оскільки сприяє впровадженню гендерно-чутливих політик і практик у правоохоронних структурах.

Із 2007 року в Україні розширює свою діяльність також громадська асоціація «Інсайт», серед завдань якої є, зокрема, надання допомоги психологічного, юридичного, соціального характеру трансгендерним особам, просування змін у законодавстві задля поліпшення становища ЛГБТКІ-людей в Україні. Організація співпрацює з Міністерством охорони здоров'я над розробкою правок до чинних документів щодо процедури транс-переходу, бере участь у засіданнях робочої групи з розробки нового клінічного протоколу тощо.

Висновки до розділу 2

У другому розділі ми дійшли таких висновків:

1. Доведено, що основною метою правового регулювання є упорядкування відносин у суспільстві, до правового регулювання віднесено

будь-яку діяльність правового державного характеру, що спрямована на встановлення, захист, охорону, а в разі потреби удосконалення суспільних відносин.

Розмежовано поняття правового регулювання та правового впливу, де останнє є ширшою категорією. Правовий вплив як діяльнісний аспект державно-правової системи передбачає формування ідеологічних детермінант, які функціонуватимуть у суспільстві, правової ідеології, що становить основу правової системи, системи законодавства, парадигми відносин у межах громадянського суспільства. Правовий вплив діє через правову свідомість, правовий менталітет та правову культуру і суспільства, і особистості, оскільки право діє через людину, її внутрішні патерни, встановлюючи ціннісні чи нігілістичні її прояви щодо правового регулювання.

2. Аргументовано, що правове регулювання у сфері гендерної ідентичності варто розуміти як процес упорядкування суспільних відносин у сфері гендерної ідентичності, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток.

Висвітлено засадничі принципи правової політики у сфері гендерної ідентичності: принцип рівності статей; визнання відмінності між статтю і гендером; приватність рішення кожної особи у сфері гендерної ідентичності, що ґрунтується на цінності людської гідності та автономії людини; принцип виваженої гендерної соціалізації (шляхом прийняття на державному рівні комплексу педагогічних, медичних, правових, соціальних та культурних заходів, які сприяли б «вихованню» в молодшого покоління поваги до вибору гендера іншого, полігендерності суспільства, толерантного ставлення до представника іншої статі, рівності статей тощо); наявність юридичного механізму реалізації права на гендерну ідентичність.

3. Механізм правового регулювання гендерної ідентичності позиціоновано як сукупності всіх правових засобів, організованих послідовно з метою досягнення таких суспільних відносин, коли кожна людина може

оптимально прийнятно для себе формувати і виражати свою гендерну ідентичність.

Виокремлено стадії механізму правового регулювання гендерної ідентичності: правова регламентація суспільних відносин у сфері забезпечення гендерної ідентичності, що полягає у створенні цілого комплексу правових норм, які вміщені в формах джерел права задля створення правил поведінки у державі; виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; реалізація правових норм, що полягає у впровадженні в життя правових приписів.

4. Використовуючи метод порівняння та аналізу, виокремлено два основні підходи, що існують у доктрині права щодо складових елементів механізму правового регулювання: вузькоструктурний (К. Валігура, І. Голосніченко, З. Гладун, С. Гончарук, Х. Ярмакі); розширений (Л. Шестопалова, В. Галунька, В. Олефір). Доведено, що до елементів механізму правового регулювання у сфері гендерної ідентичності варто зарахувати: правові норми; правові відносини, акти тлумачення норм права та акти їх реалізації.

5. Правові норми виступають основними, ключовими, центральними елементами механізму правового регулювання, оскільки від їх сутності залежить весь подальший комплекс правореалізаційного механізму, це, зокрема, гарантії, тлумачення норм, спосіб їх реалізації, правозастосовна діяльність, охорона, захист тощо. За допомогою правових норм встановлюються відносини у сфері публічного управління, а разом організується забезпечення прав і свобод громадян та інших суб'єктів правових відносин. Метою норм у сфері гендерної ідентичності є закріплення схеми обов'язкової, забороненої чи дозволеної поведінки суб'єктів права, унормування суспільних відносин у цій сфері відповідно до принципів правової держави, охорона відносин гендерного характеру так, щоб збалансувати інтерес окремих суб'єктів права та норми суспільної моралі, державні інтереси. Наведено класифікацію норм у сфері гендерної ідентичності розроблену на

підставі загального підходу, що міститься в доктрині аправа: за юридичною силою, за юридичним змістом, за предметом правового регулювання, за методом правового регулювання.

6. Правові норми у сфері гендерної ідентичності спрямовані на організацію, упорядкування й удосконалення гендерних відносин у сфері публічного управління та гарантування права особи на гендерну ідентичність. Відносини у сфері гендерної ідентичності можуть мати регулятивний та правоохоронний характер. Перші є формою втілення (реалізації) норм права, а другі виникають у разі їх порушення, виступаючи втіленням реакції органів влади на протиправну поведінку учасника відносин. Відповідно підставою для виникнення, зміни чи припинення відносин є правомірна поведінка учасників правовідносин, яка може бути у формі дії (звернення особи до органів охорони здоров'я щодо зміни гендерного самовираження і ролі) та бездіяльності (не порушення права іншої людини на гендерну ідентичність) в межах, визначених нормами права.

7. Суспільні відносини, які належать до гендерної сфери умовно, поділено на два типи: відносини, які вже піддані унормуванню, тобто ті, які визначені в чинних джерелах права; відносини, які не унормовані, проте об'єктивно потребують такого регулювання (норм гендерної нейтральності, подолання дискримінації суб'єктів з нетрадиційною гендерною визначеністю, подальша соціалізація осіб, що змінили гендер, освіта у сфері толерантності в гендерних питаннях тощо). Аналіз позитивного досвіду скандинавських країн дає змогу запропонувати правові засоби удосконалення відносин у сфері гендерної ідентичності: правові норми, що унормовують рівну участь чоловіка та дружини у вихованні дітей; подолання гендерних стереотипів у сфері праці, відсутність поділу на жіночі і чоловічі професії; рівність оплати праці для обох статей; квоти в діяльності політичних партій та суб'єктів публічної влади; подолання дискримінації щодо осіб з трансгендерних і гендерно неконформних ідентичностей; будівництва відносин на філософії інклюзивного середовища; запровадження гендерно

нейтральної термінології в офіційному документообігу; запровадження ідентифікаторів, які не залежать від статі.

8. Акти тлумачення норм права, виступають наслідком інтелектуальна діяльність певного суб'єкта тлумачення, спрямована на розуміння сутності, змісту норми права. Доведено, що тільки результат офіційного тлумачення може входити як елемент до механізму правового регулювання гендерної ідентичності. Актів тлумачення Конституційного Суду у сфері гендерної ідентичності відображають наступні аспекти: державний обов'язок належної охорони й захист прав людини; тлумачення поняття «людська гідність», яке лежить в основі розуміння гендерної ідентичності як правового явища і ціннісної категорії сучасного суспільства; правове розуміння рівності можливостей та окремі аспекти розуміння рівності чоловіків та жінок; порушення права на приватне і сімейне життя.

9. Акти реалізації права виступають засобом переведення суб'єктивних прав та інших правових можливостей (дозволів) у фактичну правомірну поведінку людей. Основною формою реалізації повноважень суб'єктів управління державною в Україні є правові акти управління, видаючи які, такі суб'єкти забезпечують здійснення організаційно-розпорядчих повноважень. Правові акти управління значною мірою виступають актами індивідуальної регламентації прав та обов'язків суб'єктів управлінських відносин. На підставі цих актів здійснюється піднормативне казуальне правове регулювання суспільних відносин, вищезазначені суб'єкти наділяються правами або на них покладаються обов'язки у сфері гендерної ідентичності. Потреба в актах застосування може мати і правоохоронний характер, виникає в разі порушення прав особи у сфері гендерної ідентичності. Право передбачає управлінський та судовий порядок вирішення такої проблеми.

10. Суб'єкти правової політики у сфері гендерної ідентичності забезпечують весь комплекс дій, пов'язаних з гендерною ідентичністю. Суб'єкти виступають учасниками правових відносин, які вирішують

завдання і здійснюють функції виконавчої влади, координують розпорядницькі та контрольно-наглядові повноваження в галузі публічного управління, розглядають справи про правопорушення, що вчинюються фізичними і юридичними особами в гендерній та пов'язаній з нею сферах.

Запропоновано наступну структуру суб'єктів правової політики у сфері гендерної ідентичності: суб'єкти законодавчої влади та тісно пов'язані з нею органи, загалом формують державної політики в гендерній сфері; суб'єкти виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, Урядовий уповноважений з питань гендерної політики, Міністерство юстиції України, Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони); органи місцевого самоврядування; суб'єктів судової влади; суб'єкти громадського управління.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1 Позитивні стандарти правової політики запобігання дискримінації осіб з трансгендерною ідентичністю та їх імплементація в Україні

Транс-людина – це людина, яка ототожнює себе з іншою статтю та/або виражає свою гендерну ідентичність інакше, ніж гендер, визначений при народженні [250]. Трансгендер – загальний термін на позначення людей, чия гендерна ідентичність не відповідає тій статі, яка їм визначена при народженні [16, с. 84]. Іноземні науковці цей термін називають «парасольковим» [245]. Деякі люди вважають, що не відчують себе комфортно, думаючи про себе як просто про чоловіка або жінку. Натомість вони вважають, що їхню гендерну ідентичність більш складно описати. Деякі можуть ідентифікувати свою стать, так би мовити, посередині між чоловіком і жінкою, тоді як інші можуть відчувати себе переважно чоловіками, але не на 100% (або навпаки, не відчують себе на 100% жінкою). Оскільки їхня стать не відповідає традиційним уявленням про стать як бінарне, вони створили нові слова для опису себе, найпоширенішими є андрогін, полігенд або третя стать, хоча інколи використовують й інші терміни. Щоправда, дехто вважає за ліпше не визначати себе, використовуючи щось більш конкретне, ніж просто трансгендер або транс.

Однак здебільшого, з погляду нормативних стандартів, виокремлюють чоловічий і жіночий транссексуалізм (при чоловічому чоловіки біологічно відчують себе в жіночому тілі, а при жіночому – жінки відчують себе в чоловічому). Їх співвідношення становить, на переконання більшості авторів, 2:1 – 8:1 відповідно. У всьому світі приблизно в 1,7% всіх народжених дітей згодом виявляють порушення гендерної ідентичності [288, р. 60]. Всесвітня професійна асоціація з охорони здоров'я трансгендерів не змогла

визначитися з кількісними показниками, тому репрезентувала дані десяти досліджень, де вказуються такі показники: від 1:11 900 до 1:45 000 для транс-жінок та від 1:30 400 до 1:200 000 для транс-чоловіків [247, р. 13].

Поява проблем з гендерною ідентифікацією має невизначений медичний характер, деякі науковці доводять її генетичний характер, проте переконливих доказів цього немає. Однак зрозумілим є той факт, що вплив глобалізаційних чинників та екологічних дисгармоній соціуму призводить до значного поширення цієї проблеми. Великобританські медики (B. Reed, S. Rhodes, P. Schofield, K. Wylie) засвідчують подвійний ріст пацієнтів клінік у сфері гендерних медичних проблем кожні 5-6 років [283], а в Канаді (K. J. Zucker, S. J. Bradley, A. Owen Anderson, S. J. Kibblewhite, J. M. Cantor) – 4-5-разове збільшення кількості дітей і підлітків з гендерними проблемами за останні 30 років [304].

Відзначимо, що проблема гендерної ідентичності особи справді є вагомою, і нерідко вона стає причиною самогубства. Так, за даними досліджень, що проводились в Ірландії, 26% транссексуалів бодай раз намагалися накласти на себе руки [263].

Загалом проблема порушення гендерної ідентичності зводиться до пріоритету законних інтересів особи чи суспільства. Варто звернути увагу, що це класичне юридичне питання в умовах демократії та може бути експліковане на різні соціальні сфери.

Важливою проблемою є несприйняття трансгендерів громадськістю. У Європі 2012 року було проведено досить ґрунтовне опитування (93 тис. представників сексуальної та гендерної меншини), які вказували, що практично кожен другий з них був підданий дискримінації чи цькуванню на підставі статі чи гендера. Особливо вражає, що цей середній показник зростає ще на 35% для трансгендерних респондентів [249].

Дуальна складність проблеми полягає часто не тільки у власному несприйнятті, але й в дискримінації з боку суспільства, тому особам з неklasичною ідентичністю важко отримати стале місце у суспільстві. В

Україні доволі важко знайти сrealні статистичні показники соціального становища трансгендерів, тому ми провели опитування громадян щодо ставлення до трансгендерів. Територіальними площадками стали міста Ужгород, Київ та Харків. Великий відсоток вказали, що не хочуть побутової комунікації з особами, що мають порушену гендерну ідентичність (83 %). (Додаток В.2). Про те що трансгендерність є психічною хворобою вказали 57% громадян, а те що вказане є суспільним відхиленням – 28 %.

Загалом треба визнати, що на шляху становлення гомосексуальної ідентичності в юнацькому віці особистість проходить низку стадій і кризових моментів. Одним із ключових моментів є саморозкриття перед значущими людьми, особливо батьками. І дуже часто ситуація до і під час саморозкриття провокує тривале перебування молодого людини в тривожному, стресовому стані. Адже зазвичай доводиться стикатися з нерозумінням і неприйняттям з боку найрідніших.

Особи, які мають розбіжності між статтю і гендером, потребують особливої форми реалізації соматичних прав. В останні роки активізувалися міжнародні рухи на користь права депатологізації трансгендерів, що своєю чергою ґрунтується на праві на охорону здоров'я та на праві протидії дискримінації. Передусім доводиться, що принцип рівності та недискримінації вимагає скасування з класифікації хвороб транссексуальності як хвороби, що зумовлена психічним розладом. У 1980, 1990 та 2000-х роках були протести проти такої медичної і правової політики. Було розпочато критичний огляд медичної моделі. З 2007 р. відбулися узгоджені дії щодо трансдепатологізації, відбулася активізація в міжнародному масштабі [272].

Міжнародна класифікація захворювань (МКБ-10), стандартний діагностичний інструментарій, опублікований ВООЗ, перелічував «транссексуалізм» та інші «розлади статевої ідентичності» у розділі «Психічні та поведінкові розлади». Американська психіатрична асоціація публікувала Діагностичний та статистичний посібник психічних розладів

(DSM-5), у якому поняття називається «гендерна дисфорія». Незважаючи на зміну назви, обидва вважаються психічними захворюваннями, оскільки вони входять до цього списку.

У новій редакції міжнародної статистичної Класифікації хвороб та супутніх проблем зі здоров'ям (МКБ ICD-11) [301], яка була опублікована в червні 2018 року та представлена для затвердження на Всесвітній асамблеї охорони здоров'я у 2019-му, транс-особи були остаточно вилучені з глави про порушення психічного здоров'я. І це не тільки розширює можливості для подолання проблем дискримінації, але й впливає на соматичне право трансгендерної особи. Вони не вважаються хворими, а значить до них не застосовуються примусові заходи медичного характеру. Нині особисто трансгендери мають право вирішувати питання, пов'язані з їхньою гендерною ідентичністю, зокрема шляхом особистого рішення про зміну статі.

Уже неодноразово згадані Джок'якертські принципи, а саме принцип 3 також робить значний акцент на тому, що жодні особисті, сімейні, подружні чи батьківські відносини не можуть створювати перепони для визнання гендерної ідентичності. Також не допускається вимога хірургічної зміни статі, стерилізації або гормональної терапії як обов'язкової умови правового визнання гендерної ідентичності.

Вагому роль відіграли рішення ЄСПЛ. Суд загалом вважає, що депатологізація може бути внесена до ст. 8 Європейської конвенції з прав людини, яка забезпечує право на повагу до приватного життя. Гендерна ідентичність – один з найінтимніших аспектів людини. Стаття 8 захищає право на розвиток та особисту ідентичність, а також фізичну та психологічну цілісність особи. Позначення психічною хворобою загрожує доброчесності людини (відповідно до ст. 8). Депатологізація ґрунтується на праві на здоров'я та недискримінації, особливо через стигму, пов'язану з психічними захворюваннями та як це впливає на транс-людей [244].

Звернімося до можливостей трансгендерних осіб упорядкувати свою гендерну ідентичність.

По-перше, можливість у юридичному порядку визнати свою генетичну ідентичність. Джек'якартські принципи Плюс визначають принцип 32 як право на офіційне визнання. Суть його зводиться до того, що офіційні документи, котрі посвідчують особу, повинні містити лише особисту інформацію, яка є релевантною, розумною та необхідною відповідно до законних вимог. Тобто не потрібно в таких документах (наприклад, у свідоцтві про народження, посвідченні особи, у паспорті та посвідченні водія тощо) вказувати стать та гендер особи. Також важливо забезпечити доступ особі до швидкого, прозорого і доступного механізму змінювати за бажанням своє ім'я, зокрема на гендерно нейтральне. Наприклад, уряд Нідерландів зобов'язав обмежити реєстрацію статей в офіційних документах, де це можливо [298].

У контексті права особи на вільне розпорядження своїм тілом особливо важливо, щоб можливість зміни юридичного статусу не пов'язувалася з необхідністю медичного хірургічного втручання. Справа «S.V. проти Італії» від 11 жовтня 2018 р. стосувалася відмови італійських владних представників у наданні дозволу трансгендерній особі з жіночим виглядом змінити своє чоловіче прізвище. Суд визнав, що було порушено ст. 8 (право на повагу до приватного життя) Конвенції. Він, зокрема, встановив, що нездатність заявника отримати документ на зміну прізвища протягом двох з половиною років на тій підставі, що гендерний перехідний процес не був завершений шляхом хірургічного втручання, стало невиконанням державою свого позитивного зобов'язання забезпечити право заявниці на повагу до її приватного життя. На думку Суду, жорсткий характер судової процедури визнання гендерної належності трансгендерних осіб, що діяла на той час, ставило особу протягом необґрунтованого періоду часу в аномальну позицію, що викликала почуття вразливості, приниження і тривоги, оскільки за

фізичним виглядом і соціальною ідентичністю особа вже перебувала в жіночому тілі.

Експерти визнають законодавчий акт Аргентини як зразковий у цій сфері: «Не вимагає будь-якого медичного втручання чи процедури, судового провадження, психіатричної або медичної довідки для того, щоб особи визнавали свою стать» [264]. Держави повинні забезпечити юридичні можливості легко та вчасно змінити документи, визначити ім'я та інші дані, які стосуються нового узгодженого гендеру. Затримка у вказаній діяльності призводить до душевного і морального страждання, а також спричиняє дискримінацію. Для багатьох трансгендерних осіб, що мають гендерну належність, яка не відображена в їхніх офіційних документах, це часто призводить до приниження та насильства, а також фактично заперечує законність їх правового статусу та громадянства. Ця проблема виражається явно, коли трансгендерним особам потрібно пояснити стороннім людям інтимні деталі свого життя, щоб отримати доступ до звичайних послуг, таких як банківські операції або працевлаштування, оскільки вони не мають належної ідентифікації [242].

Приклади такого прогресивного законодавства існують і в пострадянських країнах. З 2017 року в результаті багаторічної кампанії боротьби за соматичне право транс-осіб у Киргизії можна змінити стать юридично без хірургічних втручань. Процес рекомендованого переходу відображений у Посібнику з надання медичної та соціальної допомоги трансгендерним, транссексуальним та гендерно невідповідним людям, що визначає національний стандарт медичної і соціальної допомоги та затверджено Міністерством охорони здоров'я у Постанові № 42 від 18 січня 2017 р.

Водночас багато країн не схвалюють такої практики, визнаючи на легітимному рівні посягання з боку держави на соматичні права, зокрема дискримінуючи право на автономну волю особи та добровільність медичного втручання. Країни Південної Африки не мають спеціальних норм, котрі

дозволяли б трансгендерним людям змінювати гендерний маркер або опис статі у своїх офіційних документах. Також Сингапур 2017 року визначив правило про необхідність обов'язкової зміни геніталій для юридичного визнання. Уряд вказує на консервативні «соціальні позиції» та необхідність узгодити позиції всіх верств суспільства, коли вони стикаються з ЛГБТ-питаннями. М'янма та Філіппіни взагалі не дозволяють жодної офіційної зміни імені або гендерного маркера, тому національне посвідчення особи є однаковим протягом усього життя.

У 2014 р. Верховний суд Індії у [справі «NALSA проти Індії»](#) постановив, що трансгендерних людей слід визнати третьою статтю, надавати їм гарантування усіх основних прав, а також вони повинні мати право на певні пільги в галузі освіти та працевлаштування. Суд визначив, що «право трансгендерних осіб визначати свою самоідентифіковану стать» має бути визнане державними та федеральними органами влади. Суд уточнив, що «будь-яке наполягання на операції з призначення статі для оголошення своєї статі є аморальним та незаконним».

У 2019 році Індія прийняла новий законодавчий акт на вимогу громадських активістів. Однак він створює перепони для фактичної реалізації гендерної ідентичності. Новий закон Індії встановлює двоступеневий процес. По-перше, вимагає, щоб особа подала заяву на отримання «посвідчення про трансгендер» у районного магістрату. Це можна зробити на основі самодекларованої ідентичності людини. Тоді власник сертифіката може подати заявку на «зміну гендерного посвідчення», яка сигналізує органам влади про зміну юридичної статі на чоловіка чи жінку. Однак цей другий крок вимагає, щоб особа представила районному магістрату докази про операцію [267].

Важливо, щоб особа мала право на медичне втручання зі зміни статі за умови особистої згоди, проте без певних юридичних, організаційних та шлюбно-сімейних перепон. Вказане право на гендерну ідентичність можна

реалізовувати не як медичну умову для юридичного визнання, а як вибір трансгендером своєї ідентифікації.

Більшість країн, які дозволяють змінити гендерний маркер, роблять це з медичними вимогами, які порушують тілесну цілісність людини, що відрізняється статтю, вимагаючи стерилізації, багаторазових операцій. Донедавна багато країн світу вимагали обов'язкової стерилізації як юридичної умови для допуску транссексуальних осіб до процедури зміни статі. Вимоги до стерилізації порушують право на свободу від тортур і жорстоких, нелюдських або принизливих дій.

ЄСПЛ встановив, що стерилізація без отримання згоди або інша серйозна медична процедура для дорослих, котрі здатні дати згоду чи відмову, порушує принципи тілесного характеру, самостійність та самовизначення, а також змушує їх вибирати між примусовою стерилізацією та невизнанням своєї особистості.

Однак Суд не пішов так далеко, щоб встановити, що держави не мають права вимагати певної форми медичного діагнозу для правового визнання статі, з поваги до багатьох європейських держав, які досі покладаються на медичні моделі для класифікації та сертифікації своїх транс-громадян.

Багато країн потребують численних психіатричних експертиз. Деякі також вимагають, щоб людина пройшла «тест на реальне життя». Важливо, щоб такий тест мав розумні часові проміжки. Справа [«Schlumpf проти Швейцарії»](#) від 8 січня 2009 р. стосувалася відмови медичних страховиків заявника сплатити витрати на операцію зі зміни статі на тій підставі, що особа не виконала дворічного очікування до операції, як того вимагає судова практика. Суд визнав, що було порушено ст. 8 Європейської конвенції. Період очікування застосовувався механічно без огляду на вік (67 років) заявника.

Більшість держав вводять правову вимогу – не перебування у шлюбно-сімейних відносинах. Ще одна загальна вимога – це відсутність дітей на утриманні. Обидві вимоги порушують права людини на приватне життя та на

створення сім'ї. Також деколи відмовляють у праві на медичне втручання, оскільки особа здатна до репродукції відповідно до статі, яка визначена в юридичному статусі. Показовою тут є справа «УУ проти Туреччини» від 10 березня 2015 р., що стосувалася відмови турецької влади в наданні дозволу на оперативне втручання на тій підставі, що особа здатна до відтворення. Заявник, який був зареєстрований на момент подання заяви як особа жіночої статі, скаржився на порушення поваги до свого приватного життя. Він стверджував, що невідповідність його сприйняття себе як людини та його фізична конституція була встановлена медичними висновками та скаржився на відмову органів влади припинити цю невідповідність. Зрештою, у травні 2013 року турецькі суди дали дозвіл на операцію. Суд визнав, що було порушено ст. 8 Європейської конвенції і вкотре наголосив, що можливість для транссексуалів повною мірою користуватися правом на особистісний розвиток та фізичний розвиток і моральну недоторканність не можна розглядати як спірне питання. Навіть припускаючи, що відмова в первинному запиті заявника на доступ до такого хірургічного втручання базувалася на тій чи тій підставі, вказується, що вона не була достатньою.

Практично всі країни, навіть ті, що не мають заборонених медичних вимог, встановлюють норму про досягнення відповідного віку. Зараз Норвегія вважає допустимим вік від 6 до 16 років, щоб подати заяву на визнання статі зі згоди батьків чи опікунів, тоді як Люксембург – для всіх осіб старших за 5 років [242].

Принципом сучасної доктрини конституціоналізму є визнання на державному рівні права за особами з особливою гендерною ідентичністю визначити себе як представника третьої статі.

Деякі країни запровадили можливість зміни правової статі на Х на певних ідентифікаційних кодах. Це означає, що люди можуть відображати Х у своїх посвідченнях особи, зокрема і в паспорті. Маркер Х використовують

небінарні особи, котрі взагалі не ідентифікуються з будь-якою статтю, та особи, що поки перебувають на етапі переходу до бажаної статі.

Багато країн (Австралія, Австрія, Бангладеш, Канада, Мальта, Непал) дозволяють офіційно зареєструватися під третьою статтю, крім чоловіків і жінок. Так само в Новій Зеландії нещодавно скасували практику звернення до Сімейного суду для вибору третьої статі, нині прогресивний паспортний процес передбачає модель самоатестації та можливість вибору третьої статі. Така практика дозволена з 2009 року в Пакистані, коли Верховний Суд виніс рішення, яке передбачає третю статю як вибір у національному реєстрі посвідчень особи (справа «Хакі проти Равалпінді», № 43/2009). У червні 2017 р. перший паспорт з маркером «Х» для трансгендера / третьої статі була видана Національною базою даних та реєстраційним органом.

Для прикладу, Данія запровадила маркер Х поряд з реформою гендерного визнання у 2014 році, Мальта – у вересні 2017-го.

Утім є негативна практика реалізації гендерної політики у державах з прогресивною нормативною ідеологією. У Великобританії особа, яка ідентифікується як «не гендерна», боролася за паспорт з позначкою Х протягом 20 років Звернення цієї особи проти відмови уряду у видачі такого паспорта закінчилося у Верховному Суді, де визнали, що невидача паспортів з маркерами Х порушує право на приватне життя. Однак Суд визнав це порушення пропорційним, оскільки воно слугує законній меті забезпечення адміністративно узгодженої системи визнання статі та підтримки безпеки [262].

Ранні рішення ЄСПЛ також практично обстоюють позицію уряду загалом, що стосується можливості зміни документів. У справі «Rees проти Сполученого Королівства» від 17 жовтня 1986 р., де заявник скаржився на неможливість зміни документів, вказано, що Європейський суд з прав людини визнав, що порушень ст. 8 не було. Заявник вимагав модифікації системи ведення реєстру народжень, що мало б важливі адміністративні наслідки та накладало нові податки на решту населення. Крім того, Суд

надавав важливості тому, що Об'єднане Королівство несло витрати на медичне лікування заявника. Однак Суд усвідомлював «серйозність проблем, які стосуються транссексуалів та їхніх страждань» і рекомендував «підтримувати потребу у відповідних заходах перегляду, враховуючи, зокрема, науковий та суспільний розвиток» (§ 47 рішення).

Проте ідеологія змінилася. Новий підхід репрезентовано у справі «І. проти Сполученого Королівства», де аналогічну відмову визнано порушенням ст. 8 та ст. 12 Європейської конвенції з прав людини. Як наслідок, Британія запровадила систему, за якою транссексуалісти могли подавати заяву про визнання статі, яка була підставою для юридичної зміни документів. Суд визнав важливим, щоб маркери Х були доступні за індивідуальним рішенням, без необхідності виконувати обмежувальні вимоги. Вони також не повинні призначатися насильно.

Право на визначення статі «Х» опосередковано пов'язано зі принципом верховенства права та цінністю кожної особи у правовій державі. Трансгендери, які не мають юридичного права на визнання чи то шляхом внесення в документи статі «Х», чи шляхом можливості юридичного визнання зміни статі підштовхуються державою до здійснення медичного втручання у свій організм задля фактичної зміни статі. Тож держава не забезпечує комплексу гарантій, які приводять до визнання належної гендерної ідентичності особи.

Виникає ще одне питання – визначення статевої належності дитини. Немовлята, діти та підлітки, народжені з органами інтерсексу, часто піддаються медичним втручанням для «нормалізації» статевих ознак, які базуються не на доказах, а на клінічних почуттях, переконаннях та вузьких соціальних нормах. Однак є сумніви, чи ці втручання (операції) є адекватними. Проведене дослідження показало, що рання хірургічна операція з формування геніталій інтерсексуальних дітей, що супроводжується соціалізацією в межах призначеної статі, призводить до кращого або «типового» дитинства. Однак протягом решти життя такій особі доведеться

вживати гормони, а то й зважуватися на повторну операцію. Негативом опісля таких оперативних втручань також є відсутність статевої функції і травматизм.

Щоправда, трапляються випадки, і їх описано в літературі, коли помилково визначають стать, відповідно в майбутньому діти знову мають проблеми з гендерною ідентифікацією. Чи не найвідомішим є приклад канадця Девіда Реймера, який народився хлопчиком (у нього не було інтерсексуального стану), але батьки вирішили обрати дівочу стать, тож у хірургічний спосіб вони й досягли цього. Відтак Девіда батьки виховали як дівчинку на ім'я Бренда, розвиваючи типові для жінки гендерні характеристики та ролі. Та попри всі старання батьків, дитина ідентифікувала себе як хлопця. Тому в 14 років батьки за рекомендацією психіатра розкрили йому правду. Девід розпочав складний процес зворотного перетворення, проте, не отримавши повного гендерного ідентифікування, покінчив життя самогубством у 38 років.

Єдиний медичний дослід комплексного характеру у цій сфері проводили дитячі урологи США. Так, через з'ясування гендера їм вдалося встановити сексуальну належність 16 новонароджених, які мали симптоми клоакальної екстрофії: 14 з них присвоєно жіночу стать шляхом кореляції методом оперативного втручання. Однак згодом 6 із цих 14 визначили свою стать як чоловічу, 5 – продовжували ідентифікувати жінками, а ще 3 не визначилися. Тобто ментальність обраної жіночої статі зберігалася менш ніж у 50% [300].

Ефективним засобом подолання дискримінації дитини за гендерною ознакою є державне забезпечення вибору статі при досягненні повноліття. Прогресивною є політика Сполучених штатів Америки та деяких країн Європи, що тимчасово дозволяють не визначати конкретню стать. Після звіту Німецької ради з етики у 2012-му у листопаді 2013 року німецький закон встановив варіант третьої статі у свідоцтві про народження новонароджених дітей. Батьки можуть вибрати «невизначений», якщо дитина покаже і

чоловічі, і жіночі характеристики, залишаючи поля для й та жіночої статі порожніми [241].

В останні роки відбувається зміна ідеології щодо розширення права дітей на майбутнє самовизначення, зокрема через наявність порушення прав людини, які зазнали інтерсексуальні люди, такі як операції на статевих органах та інші позаконсенсійні методи лікування. Іноземні дослідники вказують, зокрема, що активісти вимагають проведення низки заходів, таких як припинення позадоговірних хірургічних методів лікування, депатологізація в діагностичних класифікаціях, створення категорії «третьої статі», але тільки якщо вона відкрита для всіх осіб, скасування цивільного реєстру статі, припинення практики стигматизації та відшкодування ятрогенних ушкоджень [240].

Щоправда, така позитивна політика не у всіх державах. За міжнародними оцінками, близько 80 країн мають закони, на які поширюється дія криміналізації нетипової гендерної ідентичності [266].

Отже, для належної реалізації права людини на гендерну ідентичність варто оновити правову політику в таких аспектах: забезпечити створення юридичних можливостей вносити зміни до актів цивільного стану без обов'язкової медичної процедури зі зміни статі та визнати в офіційних документах можливість обирати третю стать «Х» для осіб, які не можуть себе ідентифікувати або перебувають на стадії переходу до бажаної статі.

Попри чималу міжнародну нормативну базу, котра стосується подолання дискримінації загалом, зокрема і щодо осіб з трансгендерністю, на практиці рівні досі є багато проблем, які призводять до порушення прав і свобод громадян з порушенням гендерної ідентичності. Зокрема, це проблема дискримінації.

Щодо самого поняття «дискримінація», то в ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» наведено таке його нормативне тлумачення: це «ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань,

статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [142]. Отож тільки стать як природний об'єктивний критерій зазначено в законі. Однак, як ми доводили вже раніше, стать і гендер мають різну природу походження, тому не варто ототожнювати ці поняття. Відповідно передусім вважаємо за потрібне внести до переліку ознак дискримінації також «гендер». Законодавство має мати уніфіковану форму, тому важливо уніфікувати загальнодержавний стандарт ознак дискримінації у всіх нормативних актах, зокрема в Конституції, з обов'язковим внесенням ознаки гендера не як іншого критерію, а основного, що зазначений в переліку.

Проблема має різногалузевий характер. Адміністративне право України значно відстає від гуманізованих норм демократичних держав у сфері протидії дискримінації. У Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) немає статті, яка вказувала б на відповідальність за дискримінацію. І хоча ст. 15 ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» встановлює, що особи, винні в порушенні вимог законодавства про запобігання та протидію дискримінації, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність, чітка відповідальність за порушення законодавства визначена лише ст. 161 Кримінального кодексу України. Так, ця стаття передбачає відповідальність за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Фактично це положення «унеможлиблює встановлення цивільної

та адміністративної відповідальності за порушення законодавства про запобігання та протидію дискримінації» [159].

Отож, відсутність в КУпАП норми про відповідальність за дискримінацію призводить до прогалин законодавства, незахищеності осіб, неієвості всієї системи органів державної влади у сфері протидії дискримінації, оскільки наявність відповідальності є вагомим інструментом механізму забезпечення прав і свобод громадян.

Спроби подолати цю проблему були на законопроектному рівні. Зокрема, у Проекті Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу) [159] пропонувалося внести до КУпАП нову статтю, яка за порушення законодавства про запобігання та протидію дискримінації передбачає накладення штрафів, проте вказаний проект так і залишився без розгляду на стадії другого читання (уже третій рік).

Зазначимо, що такої ж позиції дотримуються й іноземні експерти. Так, за результатами оціночної місії Європейської комісії щодо виконання Плану дій з візової лібералізації (тривала в Україні у період з 24 по 30 вересня 2015 року) Україні надана рекомендація щодо встановлення за порушення законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації адміністративної відповідальності замість кримінальної.

Зі свого боку, ми вважаємо за потрібне виокремити в КУпАП ст. 188⁵⁸ «Порушення законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації» і викласти її в такій редакції «Вчинення дій, що призводить до прямої або непрямої дискримінації, тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення дій, що призводять до утиску за ознаками дискримінації, підбурювання до дискримінації, пособництво у дискримінації – тягне за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Сфера гендерної ідентичності ставить перед транзитивним суспільством нові виклики, серед яких правове забезпечення прав людини, їх розвиток на основі принципів недискримінації, рівності та соціальної толерантності. І саме брак толерантності є на сьогодні вагомим проблемою соціальної та правової реальності в Україні, вирішувати яку потрібно негайно.

Безперечно, вирішенню проблем у сфері гендерної ідентичності сприятиме прийняття спеціального законодавчого акта, який охоплював би насамперед такі аспекти: визначення кола та встановлення принципів діяльності суб'єктів, які боротимуться з дискримінацією у сфері гендерної ідентичності; розуміння порушення гендерної ідентичності як особливого стану людини, а не психічного захворювання; комплекс заходів адміністративного, процесуального та іншого характеру задля недопущення незворотних фізичних змін у дітей за допомогою медичних процедур, спрямованих на примусове формування гендерної ідентичності; оновлення всієї системи статевої та гендерної ідентифікації особи з додатковою можливістю вибору «третьої статі»; упорядкування відносин у сфері батьківства/материнства шляхом визначення, що стать людини, яка набула іншого гендера, не впливає на статус особи як батька чи матері дитини; визнання автоматичного переходу від шлюбу до цивільного партнерства в разі згоди кожної зі сторін подружжя (за умови легалізації останнього в Україні); визначення принципів збереження трансформації принципів управління у сфері соціального та пенсійного забезпечення осіб, що набули іншого гендера, шляхом визнання права на пенсію, пільги, дотації та інші виплати відповідно до загальних умов, що визначені для представників тієї статі, яку набула особа; проведення комплексу заходів, щоб підвищувати рівень інформованості населення про трансгендерність, що має подолати проблеми нетерпимості до трансгендерних людей; розробка професійних стандартів соціального обслуговування трансгендерного населення; розробка єдиного стандарту зміни документів для трансгендерів; удосконалення державної політики щодо соціальної підтримки сімей трансгендерів.

3.2 Правове регулювання корекції статі як чинник правової політики у сфері гендерної ідентичності

Всесвітня професійна асоціація з охорони здоров'я трансгендерів просуває найвищі стандарти охорони здоров'я для людей через формулювання Стандартів опіки для здоров'я транссексуальних, трансгендерних та гендерних невідповідних людей. Загальна мета організації – надавати клінічні рекомендації медичним працівникам щодо надання допомоги транссексуалам, трансгендерам та гендерно невідповідним людям, рекомендації містять безпечні й ефективні шляхи досягнення міцного особистого комфорту зі своєю гендерною суттю, щоб максимально покращити загальне здоров'я, психологічне самопочуття та самореалізацію. Також Всесвітня професійна асоціація з охорони здоров'я трансгендерів розробляє принципи для державної політики у цій сфері, а саме: виявляти повагу до пацієнтів з неконформними статевими ідентичностями (не брати до уваги патологію відмінності статевої ідентичності або гендерну самовираженість); надавати допомогу (або направляти до обізнаних колег), що підтверджує статеві ідентичності пацієнтів і знижує дистрес від статевої дисфорії, у разі наявності; здобувати знання про медичні потреби транссексуалів, трансгендерів та гендерно неконформних індивідуумів, враховуючи вигоди і ризики від можливостей лікування статевої дисфорії; поєднувати терапевтичний підхід з особливими потребами пацієнтів, особливо з їхніми цілями щодо гендерного самовираження і потреби у звільненні від статевої дисфорії; полегшувати доступ до відповідної допомоги; отримувати інформовану згоду пацієнтів до початку лікування; пропонувати безперервність лікування та бути готовим підтримувати і виступати на захист пацієнтів в їхніх сім'ях та спільнотах (школах, місцях роботи тощо) [293].

Трансгендерність призводить до порушення гендерної ідентичності, тому потребує можливості реалізації медичних та процедурних способів зміни статі. Відповідно до Стандартів медичної допомоги транссексуалам,

трансгендерам і гендерно неконформним індивідуумам можливі такі варіанти лікування: «зміни в гендерному самовираженні і ролі (що може охоплювати епізодичне або постійне життя в іншій гендерній ролі, яка відповідає статевій ідентичності людини); гормональна терапія для фемінізації або маскулінізації тіла; хірургічна корекція з метою зміни первинних і/або вторинних статевих ознак; психотерапія задля дослідження статевої ідентичності, ролі і самовираження; робота з негативним впливом статевої дисфорії і стигми на психічне здоров'я; полегшення внутрішньої трансфобії; збільшення соціальної підтримки та взаємодопомоги; поліпшення образу тіла або розвитку стресостійкості» [192, с. 16].

Зауважимо, що спостереження іноземних дослідників (фахівців у царині психіатрії в Медичному центрі Джона Хопкінса) за особами, які вирішили змінити стать, доводить крайню необхідність оперативного втручання лише в окремих строго перевірених випадках. Так, тамтешній психіатр та психоаналітик Джон Меєр розробив засоби для спостереження за дорослими, які проходили операції зі зміни статі у центрі Хопкінса, щоб побачити, наскільки хірургія їм допомогла. У підсумку виявили, що більшість пацієнтів через кілька років після операції були задоволені тим, що вони зробили, і тільки деякі пошкодували про це. Проте у всіх інших сенсах ці люди мало змінилися у своєму психологічному стані. У них були такі самі проблеми з налагодженням стосунків з іншими, власними емоціями та на роботі, як і раніше. Сподівання, що після операції вони зразу ж вийдуть зі своїх емоційних труднощів, щоб процвітати психологічно, не здійснилося. Щобільше, ті, хто не мав хірургічного втручання, показували значне поліпшення (статистично) під час подальшої діяльності. А от між показниками добробуту двох груп значної відмінності не було (в обох випадках був на низькому рівні). Тож, як можна зробити висновок за результатами наведеного вище дослідження, «операція зі зміни статі не дає ніякої об'єктивної переваги в плані соціальної реабілітації» [278].

Додамо, що девіантну поведінку осіб після зміни статі проаналізували фахівці зі Швейцарії (Каролінський і Гетеборзький університети). Післяопераційні транссексуальні особи мали приблизно утричі вищий ризик психіатричної госпіталізації, ніж у контрольних групах після коригування на попереднє психіатричне лікування. Удвічі зросла злочинна поведінка, особливо у сфері вживання та поширення наркотичних засобів, серед них у 4,9 разу побільшало спроб самогубства [247]. Також науковці довели, що медичні процедури щодо корекції статі без оперативного втручання успішні у 80% пацієнтів, 78% повідомили про поліпшення при психологічних симптомах, і 80% повідомили про поліпшення якості життя [271].

Окрім виключно медичного втручання з боку органів охорони здоров'я, має бути забезпечена психологічна адаптація та реабілітація трангендерної особи, аби вона досягнула оптимальної ідентифікації в поведінці та внутрішньому стані, для врівноваження гендерної ідентичності. У рішенні ЄСПЛ «Sheffield та Horsham проти Сполученого Королівства» вказано, що «транссексуалізм продовжує породжувати складні наукові, правові, моральні та соціальні питання, щодо яких не існує загальноприйнятого підходу серед Договірних Держав» (§ 58 рішення), проте суд наполіг на «посиленні суспільного сприйняття явища та підвищеного визнання проблеми, з якими стикаються післяопераційні транссексуали» [290].

Питання трангендерності повною мірою не врегульовано в еталонах міжнародного права, тому державні органи влади на своїй території провадять окрему політику у цій сфері.

У Національній службі охорони здоров'я Німеччини є клініки гендерної ідентичності, які можуть допомогти транссексуальним людям під час переходу. Зараз вони дотримуються міжнародно прийнятих Стандартів догляду та оновлюють національні стандарти в міру отримання нової наукової інформації.

У Чилі за останні декілька років ситуація значно покращилася під впливом громадських організацій. Органи охорони здоров'я впровадили новий механізм управління у сфері трангендерності, внаслідок чого доступ

до операцій та гормональних препаратів значно поліпшився. Важливим заходом є збільшення кількості лікарень, які розглядають це питання, щобільше, навіть один лікар на лікарню працює безпосередньо над доступом до гормональної терапії та операцій [284].

У деяких державах на законодавчому рівні виникають проблеми врівноваження гендерної ідентичності. Скажімо, у Новій Зеландії система охорони здоров'я та страхова медицина, за твердженням фахівців, забезпечують хіба непослідовний, обмежений доступ для ознайомлення з гендерними питаннями. Існує деякий доступ до фахівців з гормонів, вищого фінансування хірургії та консультування і водночас майже немає доступу до фінансування видалення волосся тощо. Це означає, що більшість людей бере на себе фінансування значної кількості витрат, пов'язаних з їхньою статтю, підтверджуючи потреби в охороні здоров'я, враховуючи консультаційну підтримку [239].

Основний медичний принцип корекції гендерної ідентичності – система раннього втручання. Фахівці Центру психічного здоров'я і наркоманії в Торонто протягом 30 років працювали з дітьми, які мали відчуття власної гендерної невідповідності (воно помітне вже з дворічного віку), пропонуючи психосоціальні методи лікування, щоб допомогти їм прийняти гендер, відповідний їхній біологічній статі – наприклад: розмови, терапія, ігри з одностатевими однолітками, консультації батьків тощо. У підсумку розлад ідентичності зберігся тільки у 3 з 25 дівчат, яких вони лікували [265]. Отож належне психологічне, освітнє, медичне втручання в процес гендерної ідентифікації призводить до кореляції гендера відповідно до статі. Активізація фахового супроводу вказаних проблем на первинному рівні медичних закладів є особливо вагомою, тому розробка комплексного Медичного протоколу для фахівців є первинним завданням органів управління у сфері охорони здоров'я.

Право на зміну статі мусить мати чітке, зрозуміле правове регулювання, однак застерігаємо від правового «облегшення» у використанні

цього права. Як ми вже наголошували раніше, процедура зміни статі, з уваги на її необоротність, не повинна бути спрощеною, має проводитися тільки за медичними показаннями після ретельного обстеження особи. Водночас важливо пам'ятати, що зміна статі виражається у зміні не тільки фізичних даних, а й внутрішньої свідомості, світогляду, зміні соціальної ролі в суспільстві, сім'ї. Заразом змінюється і ставлення суспільства до особистості. До речі, за результатами проведеного нами опитування 78 % вважають за необхідне надавати право людини на зміну (корекцію) статі у разі проблем з гендерною ідентичністю (Додаток В.4). Однак 46% опитаних вказали, що не змогли б вільно спілкуватися з такими особами (Додаток В.5).

14 лютого 2019 р. Європейський Парламент прийняв знакову Резолюцію щодо прав людей з інтерсексуалізмом [276]. Зокрема, вона встановлює чіткий стандарт у межах Європейського Союзу щодо захисту фізичної цілісності та прав людей, що мають невизначену або нестандартну гендерну ідентичність. Резолюція доповнює попередню Резолюцію інтерсексу 2017 року «Заохочення прав людини та усунення дискримінації між людьми з інтерсексуалізмом», схвалену Парламентською асамблеєю Ради Європи. У цьому документі Європейський Парламент «рішуче засуджує нормалізуючу терапію статі та хірургічних втручань» та закликає держави-члени прийняти законодавство, яке б невідкладно захищало тілесну недоторканність людей з інтерсексуальною поведінкою. Він також підтверджує, що такі люди зазнають численних видів насильства та дискримінації в Європейському Союзі і просить Європейські комісії та держави-члени запропонувати законодавство для розв'язання цих проблем. Інші питання, до яких звертається Резолюція, враховують потребу в адекватному консультуванні та підтримці людей з інтерсексу та їхніх сімей, заходи щодо припинення стигматизації та патологізації, з якими стикаються люди з інтерсексу, та збільшення фінансування організацій громадянського суспільства під керівництвом інтерсексуальних людей.

В Україні діє вікове обмеження на вибір можливості медичного втручання зі 16 років, з 14 років тільки за згодою батьків чи законних представників. Суб'єкти законодавчої ініціативи пропонують підвищити вік згоди, тобто самостійно укладати та виконувати правочини, що пов'язані з наданням послуг з медичного обслуговування із 14 років (Законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав підлітків у сфері охорони здоров'я) [160]. Вважаємо таку ініціативу передчасною для українського суспільства. Насамперед потрібно активізувати освітньо-інформаційну роботу щодо медичної культури, толерантності, рівності, гідності та інших пов'язаних із цим інтенцій.

Щодо України це питання має дуальний характер. З одного боку, можна стверджувати, що на рівні Міністерства охорони здоров'я зроблено певні дії, що символізують розширення прав у сфері гендерної ідентичності. Зокрема, у грудні 2016 р. втратив чинність Наказ МОЗ України від 3 лютого 2011 р. № 60 «Про удосконалення надання медичної допомоги особам, які потребують зміни (корекції) статевої належності» [155], де були вимоги не перебування у шлюбі та відсутність дітей. Натомість прийнято прогресивний Наказ МОЗ «Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення» [139]. Тобто така позиція загалом узгоджується з європейською доктриною конституціоналізму у світлі забезпечення права особи на зміну статі.

Однак існують інші перепони. Україна належить до країн, які вимагають первинного медичного втручання для зміни юридичної статі. Згідно зі ст. 51 Закону «Про основи законодавства про охорону здоров'я» [115] встановлено, що на прохання пацієнта, відповідно до медико-біологічних і соціально-психологічних показань, які встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, йому може бути проведено

шляхом медичного втручання в закладах охорони здоров'я зміну (корекцію) його статевої належності. Особі, якій було здійснено зміну статевої належності, видається медичне свідоцтво, на підставі якого надалі вирішується питання про відповідні зміни в її правовому статусі.

Однак проблема полягає в неузгодженості правового регулювання та відсутності аксіологічних чинників у ньому. Тобто в сучасній Україні правове регулювання втрачає свою ефективність «не стільки через низьку якість правових норм та наявність численних прогалин у правовому регулюванні, скільки через те, що право поступово втрачає такий важливий вимір, як “внутрішній вплив” на людину. Такий внутрішній вплив має переважно духовний характер, коли право переживається і сприймається людиною не стільки нормативно, скільки аксіологічно та онтологічно, як незаперечна цінність індивідуального і суспільного буття людини» [70, с. 25].

Удосконалення правової політики має відбуватися в таких сферах:

- у законотворчій діяльності – потрібно створити комплексний правовий акт у сфері гендерної ідентичності, у якому було б визначено: сутність транссексуалізму та його новітнє недискримінаційне розуміння; загальні особливості щодо можливості гормональної терапії та оперативного втручання; участь органів і служб у справах дітей у вирішенні питання щодо трансгендерного лікування; особливості правового регулювання корекції статі неповнолітніх; соціалізацію трансгендерних осіб після зміни (корекції) статі. А також було б приведено вимоги у відповідність до Міжнародних стандартів, зокрема це стосується зменшення вимоги проживання як представник бажаної статі з 2 років до 12 місяців;

- у підзаконній правотворчості – має бути розроблений та затверджений МОЗ Національний медичний стандарт лікування трансгендерності людини, де б поетапно було чітко визначено медичні особливості, процедури, показання та протипоказання для корекції чи зміни статевої належності (ендокринологічна терапія, хірургічне втручання та його обсяги тощо) та подальших довічних медичних процедур для таких осіб;

- у правозастосовній діяльності – важливими є Методичні вказівки для органів державної влади, які потребують комплексної розробки Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства юстиції України, зацікавлених громадських організацій, щодо порядку зміни (корекції) статі осіб, де було б роз'яснено правове становище особи, що перебуває на етапі зміни статі або вже змінила стать, та особливості допомоги в подальшій соціалізації особи відповідно до обраного гендера.

3.3 Удосконалення політики гендерної ідентичності в публічно-владній сфері

Людиноцентристська гендерно-орієнтована державна політика покликана реформувати систему державної влади та управління в аспекті забезпечення належних міжнародних демократичних стандартів та сприяти євроінтеграційним реформам в нашій державі. Гендерна методологічна робота органів публічної влади загалом, особливо виконавчої влади, забезпечує належне вирішення питання гендерної ідентифікації не тільки в окремій гілці влади, а позитивно впливає на все суспільство. Як слушно зазначає О. Анупрієнко, «незважаючи на те, що гендерні дослідження набувають у світі дедалі більшого значення, в Україні вони залишаються ще досить маргінальним сегментом науки “державне управління”. Проблема домінування патріархальних відносин у владних структурах, існування стійких гендерних стереотипів, відповідно до яких суспільні ролі жінок і чоловіків залежать від “природного” розподілу, де чоловіки панують і керують, а жінки підкоряються, стійко закріпилися в суспільстві і заважають становленню гендерної паритетності» [9, с. 291]. Загалом з такою позицією погоджуються урядовці, вказуючи, що «більшість ухвалених на рівні областей стратегій та програм – гендерно сліпі» [64], останнє поняття застосовується до актів чи дій органів влади, які формуються без урахування різних потреб жінок і чоловіків (різних груп жінок та чоловіків), що

призводить до такого небажаного наслідку, як посилення наявної нерівності між жінками та чоловіками.

Гендерна чутливість у всіх сферах народного господарства та в сфері управлінської діяльності забезпечує соціальну справедливість, рівність та паритетність відносин у суспільстві, а також підвищує ефективність державно-владних та управлінських відносин, сприяє забезпеченню прав і свобод особи, особливо захисту соціально вразливої категорії суспільства, здатна подолати утиски особистих прав та законних інтересів різних груп суб'єктів права.

Сучасна правова природа державної влади вимагає проведення належної гендерної політики. Впродовж останнього десятиліття в суспільстві відбуваються структурні перетворення, які сприяють розвитку вітчизняних гендерних досліджень. Загалом маємо зазначити, що кількість жінок у сфері державного управління є не достатньою. Станом на 2018 рік показники такі: щодо представництва в органах місцевого самоврядування: обласні ради – 15%, міські ради – 18%, голови ОТГ – 16%, голови селищних рад – 19,3%, голови міст обласного значення – 9,6%, голови міст районного значення – 9,6% [30]. Тож така ситуація вимагає активної гендерної політики на рівні держави.

Щодо визначення поняття «державна гендерна політика», то наведемо одне з трактувань, які надібуємо в науковій літературі: це «дії органів державної влади з вирішення проблем забезпечення гендерної рівності в суспільстві, а саме: 1) забезпечення однакового суспільного статусу жінок і чоловіків; 2) забезпечення однакових умов реалізації прав людини для жінок і чоловіків; 3) забезпечення однакової можливості використання соціальних і економічних ресурсів для жінок і чоловіків; 4) забезпечення однакових можливостей для жінок і чоловіків робити свій внесок у національний, політичний, соціальний, економічний і культурний розвиток; 5) забезпечення рівного права для жінок і чоловіків мати однакову користь від результатів їх діяльності» [39, с. 223].

Однак більш ґрунтовним вважаємо таке визначення: гендерна політика в системі державного управління – це складова державної гендерної

політики, що орієнтована на реалізацію гендерної паритетності як принципу рівноцінного представництва жінок і чоловіків у будь-яких владних структурах на національному, регіональному та місцевому рівнях відповідно до сучасних вимог управлінського процесу.

Складниками системи гендерно-орієнтованого підходу діяльності органів державного управління, на нашу думку, є:

1. *Норми права, що відповідають міжнародним стандартам.* Міжнародне товариство прав людини вже понад пів століття розглядає проблему гендерної ідентичності, і з її прийняттям структурою ООН з гендерних питань «радикальну ідею руху перетворено на стратегію державного управління» [282, р. 55, 68–69].

Проаналізуємо досвід України у цій сфері. Так, 2017 року уряд України представив Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» [105], яка визначає базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР). У доповіді представлено результати адаптації визначених міжнародною спільнотою 17 глобальних ЦСР, які є орієнтиром розвитку всіх жителів на Землі, з урахуванням специфіки національного розвитку. Що важливо в контексті теми нашого дослідження, ціль № 5 вказує на вимогу гендерної рівності, що охоплює спрямовану політику щодо використання всіх форм дискримінації за гендерною ознакою.

Також Україна приєдналася до Пекінської декларації та Пекінської платформи дій, що прийняті на 4-й Світовій конференції жінок (1995), де основним завданням є «домагатися досягнення цілей рівності, розвитку і миру для всіх жінок в усьому світі в інтересах усього людства» [122]. Згідно з Пекінською платформою дій основним завданням національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок є: формування законодавства щодо питань гендерної рівності і контроль за його виконанням; забезпечення ефективного функціонування інституцій, відповідальних за реалізацію гендерної політики в державі; забезпечення розробки соціальних програм, проектів і планів дій щодо питань гендерної

рівності; проведення досліджень і навчання щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Додамо, що Україна ратифікувала й інші ключові договори у царині гендерної рівності, зокрема Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [81] та її Факультативний протокол, що визначає: «дискримінація жінок порушує принцип рівноправності та поваги людської гідності, перешкоджає участі жінок нарівні з чоловіками в політичному, соціальному, економічному та культурному житті своєї країни, заважає зростанню добробуту суспільства і сім'ї та ще більше перешкоджає повному розкриттю можливостей жінок на благо своїх країн та людства».

Не можна не згадати й те, що 2014 року Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом та Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. У ст. 6 Угоди вказано, що «Сторони співпрацюють з метою забезпечення того, щоб їхня внутрішня політика ґрунтувалася на спільних для Сторін принципах, зокрема таких, як стабільність і дієвість демократичних інституцій, верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод» [206]. Одним з аспектів такої співпраці є досягнення належного гендерного середовища, без дискримінації з акцентом на повному забезпеченні прав осіб, зокрема й гендерної ідентичності.

Для утвердження в суспільстві гендерної рівності уряд взяв на себе певні зобов'язання: вдосконалити інституціональний механізм забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, утворити Національний гендерний ресурсний центр і розширити мережу гендерних ресурсних центрів у регіонах; забезпечити введення гендерної складової до Національної стратегії розвитку, державної, регіональних та галузевих програм соціально-економічного розвитку тощо. У рамках міжнародної співпраці українська делегація брала участь у 63-й сесії Комісії ООН зі становища жінок, де обговорювали, зокрема, можливість залучення міжнародної експертної та фінансової допомоги для розв'язання проблем гендерної рівності, також було

визначено пріоритети подальшої співпраці з ООН та її країнами-членами на урядовому, парламентському і громадському рівні [158].

Отож можна констатувати, що в загальному Україна як держава приєдналася до більшості міжнародних стандартів, що стосуються сфери гендерної ідентичності, та взяла на себе зобов'язання імплементувати більшість положень у систему національного законодавства.

2. Стратегічні гендерні потреби. Ідеться про потреби, спрямовані на усунення залежності жінок від чоловіків у суспільстві і пов'язані з розширенням можливостей жінок. Вони залежать від конкретних соціальних, економічних і політичних умов. Зазвичай ці інтереси стосуються проблем рівності, скажімо, рівний доступ жінок до можливостей працевлаштування і професійної підготовки, рівна плата за працю рівної цінності, право на володіння землею й іншим нерухомим майном, захист від сексуальних домагань на робочому місці і від домашнього насильства, а також свобода вибору в питаннях народження дітей. Вирішення цих проблем веде до поступового досягнення гендерної рівності. Україна долучилася до більшості європейських стандартів у сфері гендерної ідентичності, тому органи державної виконавчої влади мають:

- впроваджувати гендерну тематику в загальнодержавні та регіональні плани, стратегії, концепції, програми;
- гармонізувати нормативні приписи відповідно до вимог щодо гендерної рівності;
- поширювати організаційно-правові, інституційні механізми забезпечення права людини на гендерну ідентичність та їх фінансування;
- впроваджувати представничі гендерні квоти в органах влади всіх рівнів;
- забезпечувати належний рівень бюджетних асигнувань на гендерні плани і програми;
- розробляти та активізувати превентивні заходи для убезпечення від дискримінації за гендерною ознакою;

- розробляти заходи щодо невідкладного реагування на порушення прав людини за ознакою гендера, зокрема, як вказано в законодавчій нормі, «форми дискримінації з боку державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, юридичних осіб публічного та приватного права, а також фізичних осіб забороняються» [142].

3. *Діяльність органів публічного управління всіх рівнів*, які у своїй діяльності зобов'язані забезпечити належні принципи гендерної політики і на рівні безпосередньої роботи органа влади, і в співпраці з нижчими органами, виконуючи контрольно-наглядові функції відповідно до визначеної субординації.

Потрібно визнати поверхове акцентування на проблемі комплексного гендерного підходу. Аналіз та удосконалення норм галузевого характеру відбуваються точково – розглядаються питання оплати праці жінок в органах державної влади, просування їх по службі та нерівність їх у керівному складі за різними галузями господарства, гендерно нерівні вимоги при прийнятті на роботу на держслужбу, забезпечення належного місця праці для жінок з дітьми, проблеми відпустки по догляду за дитиною та нерівномірність її надання для чоловіків і жінок тощо. Зрозуміло, що будь-які удосконалення цих аспектів ми оцінюємо позитивно. Однак такий точковий поверховий підхід не вирішить проблеми. Потрібен комплекс програм та стратегій щодо забезпечення гендерної ідентичності на рівні державно-управлінської діяльності.

Механізм реалізації гендерної політики на рівні державного управління передбачає діяльність органів державної влади, міжнародних, неурядових, науково-дослідних організацій, які перебувають у тісній взаємодії, мають координаційний орган і спільно спрямовують свою діяльність на вирішення завдань щодо розробки, заохочення, реалізації, виконання, контролю, оцінки ефективності, законодавчого, науково-інформаційного, кадрового, фінансового забезпечення конкретного напрямку такої політики.

Важливим є також практичний досвід, якого у сфері державного управління в Україні бракує. Про це, зокрема, зазначають М. Скорик і Н. Педченко. На їхню думку, наразі українські управлінці мають мало досвіду впровадження гендерних проектів та програм. Донині «це було прерогативою переважно міжнародних розвиткових організацій, які розробляли, планували та здійснювали таку діяльність. Зокрема, в Україні це напрям роботи агенцій ООН, UNDP, UN WOMAN, UNPFA, ILO та деяких інших. Європейський Союз та МБП започаткували в Україні проект “Рівність жінок і чоловіків у світі праці”, Програму рівних можливостей та прав жінок в Україні ЄС-ПРООН, а також представництва окремих країн, особливо зацікавлених в Україні та її демократичному розвитку – USAID (USA), SIDA (Sweden), CIDA (Canada) та деяких інших» [186].

З огляду на це, вважаємо, розвиток повинен відбуватися в таких напрямках:

- Впровадження системи гендерного інтегрування, під яким розуміють оцінку впливів на жінок і чоловіків будь-яких запланованих дій, разом із законодавством, політикою чи програмами в усіх сферах на всіх рівнях. Політика інтегрування переважно відбувається в ті галузі, які зазвичай донедавна вважалися виключно чоловічими. Прикладом позитивної політики на принципах гендерного інтегрування можуть слугувати зміни до Закону України «Про військовий обов’язок і військову службу», зокрема вказівка на те, що «жінки виконують військовий обов’язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов’язку в запасі та дотримання правил військового обліку» [138]. Це стратегія, за якої інтереси й досвід і жінок, і чоловіків є інтегральним виміром проектування, впровадження, моніторингу й оцінки політики і програм в усіх політичних,

економічних і соціальних сферах, аби жінки й чоловіки на рівних користалися плодами і політики, і програм.

- Розробка методичних рекомендацій для діяльності органів виконавчої влади у сфері економіки та фінансів, соціальної політики, праці та зайнятості, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, природокористування, правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, запобігання і протидії корупції, розв'язання інших завдань внутрішньої і зовнішньої політики, цивільного захисту, національної безпеки та обороноздатності тощо, у яких було б висвітлено особливості гендерних підходів у кожній з них.

- Удосконалення проблем у сфері державної служби, зокрема щодо забезпечення рівних можливостей чоловіків та жінок. Основним сегментом державного управління виступає державна служба, тому рівень забезпечення прав і свобод громадян залежить від ефективності функціонування державної служби, успішності діяльності виконавчої влади. Основний закон України вимагає встановлення рівних прав чоловіків і жінок та відсутності привілеїв чи обмежень за ознакою статі. ЗУ «Про державну службу» не виокремлює принципу гендерної рівності, однак в загальному вимагає забезпечення рівного доступу до державної служби (ст. 7) [140], ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» встановлює вимоги щодо забезпечення рівних прав жінок і чоловіків у сфері державної служби та в органах місцевого самоврядування (ст. 16) [141].

Щоправда, практика демонструє деякі прогалини в цій сфері. Так, за даними Української служби статистики, нині безробіття більш характерне для жінок. Станом на вересень 2021 року зареєстровано 946,7 тис. безробітних жінок працездатного віку проти 764,8 тис. чоловіків [56]. Надалі є гострою проблема щодо рівності оплати праці. Так, в середньому по економіці у 2-му кварталі 2021 року заробітна плата жінок становила 78,7% від зарплати чоловіків [180]. Для порівняння, у Великобританії, за

результатами Державного моніторингу рівності статей, що опублікований у 2019-му, чоловіки заробляють на 17,9% більше, ніж жінки [253].

Незначною в Україні є й кількість жінок серед керівного складу. Це пов'язано з низкою чинників, серед яких: стереотипи номенклатурного характеру в аспекті просування жінок; подвійна їхня праця (державна служба і сімейно-побутові зобов'язання), відсутність належної дитячої дошкільної політики, що спричиняє потребу перебування жінок у тривалих декретних відпустках тощо. Наше опитування серед жінок-держслужбовців продемонструвало низький рівень їхніх кар'єрних амбіцій. Так, 63% вказали, що буде краще, якщо їхнім керівником буде чоловік. Створення в багатьох країнах світу різноманітних структур щодо рівності статей з гендерними повноваженнями засвідчує перебудову системи управління у світовому просторі в напрямку впровадження гендерного компонента в усі управлінські сфери. Він дедалі більше стає складником діяльності урядів. І про це свідчить не тільки організаційний механізм гендерної діяльності, а й розширення його компетенції.

- Підвищення рівня обізнаності, поінформованості та фаховості державних службовців у питаннях гендерної ідентичності, зокрема через впровадження спеціального курсу при підвищенні кваліфікації, систематичні конференції, круглі столи, лекції, дискусії щодо гендерного підходу в державному управлінні з питань розробки, реалізації та моніторингу гендерної політики, гендерної статистики, гендерного бюджетування, гендерної обізнаності та чутливості тощо. Проблема реально існує нині, так за результатами нашого опитування 52% фахівців вказали, що навчання чи інші спеціалізовані заходи щодо питання гендерної рівності в їх органах не проводилися (Додаток Б.3). Вказане має багато функціональних напрямів – підвищення толерантності державних службовців, посилення довіри до органів державного управління, підвищення рівня фаховості державних службовців, покращення рівня захисту прав і свобод громадян.

4. *Права, свободи та законні інтереси громадян України, іноземців, осіб без громадянства, особливо тих суб'єктів, що належать до гендерно та соціально чутливих категорій, які відчують певну упередженість за дискримінаційними ознаками, зокрема на підставі гендера та статі, або ж пов'язаного з ними кола осіб, зокрема жінок, дітей, молоді, осіб з певним гендерним дискомфортом.*

Вказане вимагає вибору національного підходу до забезпечення управлінської діяльності. Світові лобісти проблем гендера в загальному виокремили два стратегічні комплексні підходи. Перший з них – WID визначається такими положеннями – сприйняття соціально вразливих гендерних груп та фокусування уваги на їхньому статусі, впровадження програм, що окремо розвивають можливості жінок. Другий підхід – GAD не ставить в основу певну групу, а ґрунтується на впливі соціальних, побутових, організаційних, політичних та інших процесів на всі гендерні типи, як на чоловіків, так і жінок, принцип рівності можливостей чоловіків і жінок та фокусування на сильних сторонах кожної групи. Описані підходи мають на меті подолати проблему гендерної дискримінації загалом, проте пропонують різні способи її досягнення. Завдання нашої держави полягає в тому, щоб здійснити первинний аналіз вказаних підходів, міжнародного позитивного досвіду та визначити оптимальний для України спосіб забезпечення гендерної ідентичності в різних сферах, зокрема й у сфері державного управління.

5. *Гендерно-орієнтована система права в державі, що ґрунтується на принципах демократії.* Останню науковці визначають як систему «волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях, що законодавчо закріплені й реально забезпечені в усвідомленні політико-правових принципів, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів і потреб» [44, с. 14].

Концепція паритетної демократії полягає в запровадженні принципу паритетності у відсотковому еквіваленті – «половину на половину» у всіх сферах людського життя, особливо в управлінських відносинах, і затверджено її Департаментом прав людини Ради Європи. Проте ментальні національні особливості вказують на далеку перспективу такої демократії. Як зазначає І. Грабовська, серед дослідників «нині існує переконання, що паритетна демократія насправді може існувати лише як певна модерна соціальна утопія на рівні соціальних теорій (тобто соціальних теорій, що мають невелику ймовірність втілення в життя). Прибічники такої думки стверджують, що суспільства з реально еквівалентними гендерними стосунками в історії культури ніколи не існувало. Отже, і будь-яку програму щодо встановлення рівності статей вони розглядають як безумовно утопічну» [36, с. 22].

Українське постколоніальне суспільство, що перебуває у стані не надто динамічної і сповненої протиріч трансформації, демонструє низку специфічних умов, які заважають становленню паритетного суспільства. Це, зокрема: - відсутність бажання органів держави до утвердження паритетності у владних відносинах; - відсутність гендерної толерантності в масовій свідомості; - поширення патріархальних і патріархатних стереотипів у суспільній свідомості і їх активний вплив на формування владних і суспільних відносин між громадянами країни; - орієнтація на традиційні форми взаємовідносини у фінансовій сфері, де домінує поділ на жіночі і чоловічі професії, заняття, форми економічної діяльності; - притаманна постколоніальним суспільствам орієнтація на відновлене автентичне доколоніальне минуле, що своєю чергою формує орієнтовані на героїчну минувшину домінантні націєтворчі міфи, які не передбачають рівності й рівноправності між жінками і чоловіками; - прагнення сильної влади, невід'ємної від урізання демократичних свобод, зокрема й у гендерному плані, що відсуває проблеми паритетності на маргінес суспільного розвитку; - громадська протидія становленню гендерно паритетного суспільства як

форма посилення конкуренції між статями в соціальному просторі сучасної України.

6. *Гендерне бюджетування.* Створення належної гендерної політики неможливе без впровадження фінансово-витратних способів та методів. Наприклад, у бюджеті Швеції на 2020 рік заплановано 290 млн шведських крон (трохи більше ніж 30 млн дол. США) для реалізації політики гендерної рівності. Тому первинно саме бюджетна сфера істотно впливає на управлінські гендерні відносини. В аспекті децентралізації влади бюджетні відносини набувають додаткової актуалізації. По суті, гендерно-орієнтоване бюджетування – це інструмент, спрямований «на інтеграцію гендерної складової в бюджетний процес. Його слід розглядати як впливовий елемент управлінської діяльності, пов'язаний із розробкою бюджетів різних рівнів, що надає важливу інформацію фахівцям, які приймають рішення щодо розподілу бюджетних коштів» [66, с. 4].

7. *Впровадження гендерних принципів у бюджетний процес* відбувається через використання стратегічного чинника – гендерного бюджету. Суть його зводиться до аналізу бюджетів будь-якого рівня, будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування з позиції гендерних витрат, аби забезпечити всі необхідні перспективні плани у вказаній сфері, а також модифікація доходів та витрат на основі принципу гендерної рівності.

8. Для *ефективності гендерності бюджетної сфери* використовують такі показники: аналіз рівня впливу фінансових потоків на чоловіків та жінок, а також їх кореляція для захисту соціальної і сімейної сфери; визначення державного впливу на гендерну сферу ззовні та можливість коректування його на галузевому й місцевому рівні; коректування бюджету з представниками громадянського суспільства та громадськими організаціями різного спрямування, зокрема з тими, що стоять на захисті жіноцтва, материнства, дитинства тощо; отримання спеціальних коштів на спеціальні методи та засоби досягнення гендерної рівності;

внесення гендерних індикаторів в інвестиційні портрети територіальних громад. Для зваженого гендерного державного бюджету необхідна комплексна робота на рівні законодавчих органів, Кабінету Міністрів, міністерств, відомств, органів місцевої влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства.

9. *Гендерно-орієнтовані способи та методи публічного управління.*

У вказаному особливу роль відіграють превентивні заходи, оскільки демократична держава першочергово орієнтована на забезпечення таких умов, щоб не допустити порушення прав і свобод особи. Безумовно, поновлення порушеного права – також важлива діяльність, проте попередження – це основа управлінської діяльності на державному і місцевому рівні. Тому ухвалення рішень уже на стадії нормопроекування та узгодження всіх приписів і норм, що видаються органами державної влади та управління з вимогами гендерної політики, є досить важливим кроком для оновлення та демократизації державної влади. В ООН поняття «гендерний підхід» визначають як «...процес оцінки будь-якого планового підходу, у тому числі законодавства, стратегій і програм у всіх сферах і на всіх рівнях, з точки зору його впливу на жінок і чоловіків. Дійсна стратегія ґрунтується на тому, щоб інтереси і досвід жінок, так само як і чоловіків, стали невід’ємним критерієм під час розробки загальної концепції, здійснення моніторингу й оцінки загальних напрямів діяльності і програм у всіх політичних і суспільних сферах для того, щоб і жінки, і чоловіки могли одержувати рівну вигоду, а нерівність ніколи б не вкорінювалася» [26].

Для рекомендацій щодо предметного удосконалення правової політики у сфері управління варто проаналізувати, які нормативні акти предметно регулюють цю сферу. Ми вже неодноразово згадували законодавчі акти загальної дії у сфері щодо рівності чоловіків і жінок та подолання проблем дискримінації. Зараз же зосередимо увагу на окремій сфері – сфері управління. Отож, ще 2005 року було прийнято (він діє донині) Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих

органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [136], який регулює проблему саме правового регулювання гендерних процесів у сфері управління. Методом аналізу можна дійти до висновку, що практично всі вимоги до посадових осіб міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, на яких покладено виконання обов'язків щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, що містяться в цьому документі, є актуальні донині, зокрема це: забезпечення надання жінкам і чоловікам рівних прав та можливостей у відповідній сфері діяльності; сприяння створенню рівних умов для поєднання жінками і чоловіками професійних і сімейних обов'язків, зокрема шляхом розвитку соціальних послуг; здійснення заходів, спрямованих на формування гендерної культури населення, провадження відповідної інформаційно-пропагандистської діяльності; забезпечення додержання законодавства щодо рівності прав та можливостей жінок і чоловіків; організації систематичного навчання посадових осіб центральних і місцевих органів виконавчої влади із зазначених питань тощо. Наявність тих же проблем упродовж практично 15 років з моменту прийняття розглядуваного Указу свідчить передусім про недовість положень гендерної політики у сфері управління.

Проблема є комплексною, але першочергово стосується декларативності правових норм, що зумовлені недостатньою увагою до цієї проблеми в окремих галузях управління. Так, відповіддю на виконання урядового Указу став Наказ Міністерства палива та енергетики України від 19 серпня 2005 року № 422 «Про вдосконалення роботи щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [137] та Наказ Державного комітету України по водному господарству від 8 серпня 2005 року № 231 «Про покладання виконання обов'язків щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [153]. Вражає підхід органів влади – абсолютне, дослівне калькування положень центрального органу влади. Підзаконні акти галузевого спрямування мали б, на нашу думку,

висвітлювати положення загальної дії з сублімацією на конкретні правовідносини, особливості діяльності галузі.

Інші акти галузевого спрямування характеризуються загальністю нормативних вимог, які можуть бути характерні для законодавчого акта, проте є неприйнятні для актів нижчої юридичної сили. Наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 26 листопада 2018 року № 751 «Про затвердження Комплексної програми впровадження гендерних підходів у діяльність Держкомтелерадіо на 2019–2020 роки» [143] в загальному відображає оновлені методологічні підходи, зокрема, у ньому визначено основні завдання програми: зробити гендерний підхід наскрізним, інтегрувавши гендерні аспекти на всіх етапах розробки та реалізації пріоритетних завдань Держкомтелерадіо, моніторингу та оцінки його діяльності, врахувавши наявну міжнародну практику та національні напрацювання; враховувати гендерні потреби при формуванні цілей, стратегій, планів дій, програм Держкомтелерадіо; підвищити рівень знань працівників/ць Держкомтелерадіо з гендерної рівності для удосконалення своєї роботи. Однак у Комплексній програмі не наведено чітких шляхів, як можна досягнути такого результату, тобто не вказано ні способів, ні методів, які слід використовувати, ні конкретних критеріїв, рівнів чи квот тощо.

Загалом наявні галузеві акти не викликають схвалення, адже вони не мають суттєвого впливу на правове регулювання та на правовідносини у сфері гендерної ідентичності. Ще більшою проблемою у сфері управління в деяких галузях є взагалі відсутність нормативних актів.

Тож актуальним є впровадження гендерної політики в управлінський процес. Розглянемо можливі способи такого впровадження.

По-перше, це гендерне квотування. Як наголошується у Звіті ООН про людський розвиток, квоти є передусім тимчасовим виправним заходом, а не «заміною для підвищення обізнаності, підвищення політичної освіти, мобілізації громадян та усунення процедурних перешкод для жінок, які висуваються та вибираються» [299, р. 70].

Справді, квоти не вирішують однозначно проблеми, проте як превентивний засіб продемонстрували свою дієвість.

Так, Австрія з 2011 року зобов'язала не тільки органи влади, але й організації приватного сектору, які мають частину державного фінансування, підвищити відсоток жінок у наглядових радах компаній, що мають щонайменше 50%. Результат вражає – практично на 15% збільшився паритет жінок у керівництві. Наприкінці 2018 року він зріс до 35% [252].

За допомогою квотування у Великобританії частка жінок в управлінні за 10 років на національному рівні зросла з 38,7% до 41,9%, хоча 2006 року ця частка становила лише 15,8%.

Зауважмо, що рівень квот різниться залежно від особливостей кожної країни. У країнах Євросоюзу ця вимога співвідноситься 50/50, в Аргентині – 30/70, у Бразилії – 20/80 [23, с. 258].

Результати нашого опитування вказують, що 70% публічних службовців вважають гендерне квотування дієвим правовим засобом досягнення принципу рівності (Додаток Б.2)

По-друге, це гендерна експертиза нормативних актів, що передбачає аналіз відповідності як чинного, так і особливо важливого проекту нормативно-правового акта на предмет відповідності гендерним міжнародних та національним стандартам, а його результати входять до структури програмного планування.

Відповідно до Постанови КМУ «Питання проведення гендерно-правової експертизи» [123] гендерно-правову експертизу здійснює розробник нормативно-правового акта та Міністерство юстиції: «гендерно-правова експертиза нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади, нормативно-правові акти яких підлягають державній реєстрації, здійснюється під час такої реєстрації структурними підрозділами апарату та територіальних органів Мін'юсту, відповідальними за проведення державної реєстрації нормативно-правових актів». Такі нововведення ми оцінюємо позитивно, проте вважаємо, що варто активізувати роботу органів

публічної влади, аби вони більше уваги звертали на гендерні питання при розробці нормативно-правових актів.

По-третє, інституційні способи. Позитивним вважаємо досвід європейських країн, у яких наявний спеціальний орган виконавчої влади, що займається гендерними питаннями, проблемами жінок і рівності. Наприклад, в Австрії з 2007 року функціонує Міністерство у справах жінок, у Великобританії діє Міністерство рівності, яке має ширшу сферу дії й охоплює всі аспекти гендерної та сексуальної ідентичності. А от у Швеції ще з 1954 року діє Міністр у справах гендерної рівності. У Франції діє Вища рада рівності між жінками і чоловіками [292].

А втім, наявність інституційного органу ще не гарантує вирішення всіх проблем, пов'язаних з гендером. Так, наприклад, у сусідній до України Польщі не існує відповідної окремої адміністративної структури, відповідальними за політику рівності є уряд/центральна адміністрація [281].

По-четверте, залучення фахівців з гендерних питань до органів публічного управління. Потреба впровадження таких інституційних методів у публічне управління не викликає жодних сумнівів. Видається, що саме така інституція найефективніше може впливати на гендерну політику. В Україні уже введено (і цей процес триває) посади радників з гендерних питань у підрозділах сектору безпеки та оборони, створюються окремі сектори і відділи з гендерного інтегрування (як, наприклад, в МВС та Національній гвардії). Проте, на нашу думку, зараз все-таки потрібне коригування в трьох напрямках:

- 1) фахівець з гендерних питань повинен мати належний рівень методичної підготовки. Для цього необхідні спеціальні заходи на рівні публічної служби, щоб не тільки підвищити загальний рівень службовців у сфері гендерної толерантності, а підвищити фаховість експертів у цих питаннях. Важливо, щоб освіта була системною. Адже на рівні окремих заходів підвищити знання можливо тільки фрагментарно. Важливими є цілісні навчальні дисципліни в програмах підготовки магістрів з державного

управління та інших суміжних професій, як-от «Гендерна політика у публічному управлінні» або «Гендерна експертиза (аналіз)» тощо;

2) фахівець з гендерних питань є підлеглим суб'єктом, тому на практиці не завжди схильний протидіяти порушенням, які здійснює керівник органу публічного управління, який, окрім того, є безпосередньо керівником фахівця з гендерних питань;

3) гендерний фахівець здійснює вказані функції додатково, поряд з іншими функціональними та посадовими обов'язками, що знов-таки свідчить про другорядність вказаної проблематики.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі дослідження ми прийшли до таких висновків:

1. Транссексуалізм слід вважати проявом порушення гендерної ідентичності, вродженою необоротна аномалія особистості, суть якої полягає в полярній розбіжності і грубій альтернативній розбіжності біологічної і соціальної статі з тими, що формуються у статі психологічно. Наразі не існує єдиного правового підходу до питання правового регулювання статусу осіб з порушеною гендерною ідентичністю. Щоправда, до них застосовують загальний підхід недискримінації за будь-якою ознакою.

Міжнародне правове регулювання питання статусу трансгендерних осіб відображає загальні гуманні стандарти та визнає на власну індивідуальність визнане міжнародною спільнотою як природне право кожної людини (Загальна декларація прав людини, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2010) «Про заходи з боротьби проти дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності», Резолюції ПАРЄ 1728 (2010) «Дискримінація за сексуальною орієнтацією та статевою ознакою», Джок'якартські принципи застосування міжнародно-правових норм до питань сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності тощо). Попри чималу міжнародну нормативну базу та

незважаючи на те, що багато держав, визнають право трансгендерів на недискримінацію, фактичне ставлення до них в різних країнах неоднакове. Основною субстанційною патерною ставлення зовнішнього середовища до трансгендерів є ментальні національні особливості, релігійно-моральні норми та культурні традиції. Дуже важливим є й загальнодержавний підхід, який висвітлений у правовій політиці держави.

2. Загальнонаукові дослідження та авторський аналіз призводить до констатації, що на практикологічному рівні досі є багато проблем, які призводять до порушення прав і свобод громадян з порушенням гендерної ідентичності. Зокрема, це проблема дискримінації. В антидискримінаційному законодавстві України тільки стать як природний об'єктивний критерій визначений в ознаках дискримінації, проте, стать і гендер мають різну природу походження, тому не варто ототожнювати ці поняття. Тому вважаємо за потрібне внести до переліку ознак дискримінації також «гендер». Законодавство має мати уніфіковану форму, тому важливо уніфікувати загальнодержавний стандарт ознак дискримінації у всіх нормативних актах, зокрема в Конституції, з обов'язковим внесенням ознаки гендера не як іншого критерію, а основного, що зазначений в переліку.

3. Виокремлено найпоширеніші дискримінаційні дії з якими стикаються особи з порушенням гендерної ідентичності: визнання трансгендерності психічним захворюванням особи; бозбавлення права дитини самостійно визначати свою ідентичність (разі колізії щодо можливої статі дитини батьки чи особи, що їх заміняють, ще в ранньому віці вирішують, якої статі в подальшому буде дитина, що призводить до частих помилок, тому реальним дієвим механізмом забезпечення права дитини на вибір гендера є надання їй можливості самостійно у зрілому віці обирати стать); відсутність правових гарантій для визнання гендерної ідентичності шляхом можливості зміни юридичного статусу без хірургічного втручання чи примусової попередньої стерелізації; легітимізація виключно подвійного

статтєвого визначника, що унеможливилює обрання нейтрального гендерного маркера.

4. Відсутність в КУпАП норми про відповідальність за дискримінацію призводить до колізії вимог законодавства, незахищеності осіб, недієвості всієї системи органів державної влади у сфері протидії хдискримінації, оскільки наявність відповідальності є вагомим інструментом механізму забезпечення прав і свобод громадян. Доводимо за необхідне виокремити в КУпАП ст. 188⁵⁸ «Порушення законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації» і викласти її в такій редакції:

«Вчинення дій, що призводить до прямої або непрямой дискримінації, тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення дій, що призводять до утиску за ознаками дискримінації, підбурювання до дискримінації, пособництво у дискримінації – тягне за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

5. Доведено, що вирішенню проблем у сфері гендерної ідентичності сприятиме прийняття спеціального законодавчого акта, який охоплював би насамперед такі аспекти: визначення кола та встановлення принципів діяльності суб'єктів, які боротимуться з дискримінацією у сфері гендерної ідентичності; розуміння порушення гендерної ідентичності як особливого стану людини, а не психічного захворювання; комплекс заходів адміністративного, процесуального та іншого характеру задля недопущення незворотних фізичних змін у дітей за допомогою медичних процедур, спрямованих на примусове формування гендерної ідентичності; оновлення всієї системи статевої та гендерної ідентифікації особи з додатковою можливістю вибору «третьої статі»; упорядкування відносин у сфері батьківства/материнства шляхом визначення, що стать людини, яка набула іншого гендера, не впливає на статус особи як батька чи матері дитини; визнання автоматичного переходу від шлюбу до цивільного партнерства в

разі згоди кожної зі сторін подружжя (за умови легалізації останнього в Україні); визначення принципів збереження трансформації принципів управління у сфері соціального та пенсійного забезпечення осіб, що набули іншого гендера, шляхом визнання права на пенсію, пільги, дотації та інші виплати відповідно до загальних умов, що визначені для представників тієї статі, яку набула особа; проведення комплексу заходів, щоб підвищувати рівень інформованості населення про трансгендерність, що має подолати проблеми нетерпимості до трансгендерних людей; розробка професійних стандартів соціального обслуговування трансгендерного населення; розробка єдиного стандарту зміни документів для трансгендерів; удосконалення державної політики щодо соціальної підтримки сімей трансгендерів.

6. Трансгендерність призводить до порушення гендерної ідентичності, тому потребує можливості реалізації медичних та процедурних способів зміни статі. Питання трансгендерності повною мірою не врегульовано в еталонах міжнародного права, органи публічної влади на своїй території провадять окрему політику у цій сфері. Доведено, що право на корекцію статі мусить мати чітке, зрозуміле правове регулювання, однак застережено від правового «облегшення» у використанні цього права, з уваги на її необоротність, не повинна бути спрощеною, має проводитися тільки за медичними показаннями після ретельного обстеження особи.

7. Заборона права на зміну статі вимагає належних управлінських відносин, оскільки вказана правова перепона сприймається сучасним суспільством як дискримінаційний чинник. Аналіз рішень ЄСПЛ, які стосуються проблем трансгендерності доводить, що тривале невжиття державною владою ефективних заходів з приводу юридичного визнання транссексуалів, які змінили стать хірургічним шляхом, є порушенням ст. 8 Конвенції з прав людини тому вони повинні мати доступ до лікування гормонами, хірургічного втручання або інших медичних заходів, в тому числі забезпечували можливість пройти хірургічне втручання, що веде до

повної зміни статі. Обґрунтовано, що право на зміну статі охоплює не тільки оперативне фізичне втручання, а й низку інших медичних заходів, які впливають на візуальне сприйняття біологічної статі.

8. Відсутність комплексного правового регулювання на законодавчому рівні саме нормативного закріплення управлінських дій в системі охорони здоров'я призводить до неможливості реалізації прав особи на гендерну ідентичність. Відсутність законодавчо закріпленого поняття «зміна статі», норми клінічного керівництва, що дозволяють лікарям самостійно визначати способи і тактику лікування пацієнтів залежно від діагнозу та індивідуальних показників, сукупно можуть призвести до необґрунтованого поширення різних варіантів «лікування» пацієнтів, що, по суті, суперечить офіційному розумінню транссексуалізму як стійкого відчуття власної належності до протилежної статі.

11. Запропоновано удосконалення правового регулювання в таких сферах:

- у законотворчій діяльності – потрібно створити комплексний правовий акт у сфері гендерної ідентичності, у якому було б визначено: сутність транссексуалізму та його новітнє недискримінаційне розуміння; загальні особливості щодо можливості гормональної терапії та оперативного втручання; участь органів і служб у справах дітей у вирішенні питання щодо трансгендерного лікування; особливості правового регулювання корекції статі неповнолітніх; соціалізацію трансгендерних осіб після зміни (корекції) статі. А також було б приведено вимоги у відповідність до Міжнародних стандартів, зокрема це стосується зменшення вимоги проживання як представник бажаної статі з 2 років до 12 місяців;

- у підзаконній правотворчості – має бути розроблений та затверджений МОЗ Національний медичний стандарт лікування трансгендерності людини, де б поетапно було чітко визначено медичні особливості, процедури, показання та протипоказання для корекції чи зміни статевої належності (ендокринологічна терапія, хірургічне втручання та

його обсяги тощо) та подальших довічних медичних процедур для таких осіб;

- у правозастосовній діяльності – важливими є Методичні вказівки для органів публічної влади, які потребують комплексної розробки Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства юстиції України, зацікавлених громадських організацій, щодо порядку зміни (корекції) статі осіб, де було б роз'яснено правове становище особи, що перебуває на етапі зміни статі або вже змінила стать, та особливості допомоги в подальшій соціалізації особи відповідно до обраного гендера.

12. Гендерна чутливість у сфері управлінської діяльності забезпечує соціальну справедливість, рівність та паритетність відносин у суспільстві, а також підвищує ефективність державно-владних та управлінських відносин, сприяє забезпеченню прав і свобод особи, особливо захисту соціально вразливої категорії суспільства, здатна подолати утиски особистих прав та законних інтересів різних груп суб'єктів права.

13. Виокремлено складники системи гендерно-орієнтованого підходу діяльності органів державного управління: норми права, що відповідають міжнародним стандартам (констатовано, що в загальному Україна приєдналася до більшості міжнародних стандартів, що стосуються сфери гендерної ідентичності, та взяла на себе зобов'язання імплементувати більшість положень у систему національного законодавства); стратегічні гендерні потреби (впроваджувати гендерну тематику в загальнодержавні та регіональні плани, стратегії, концепції, програми; гармонізувати нормативні приписи відповідно до вимог щодо гендерної рівності; поширювати організаційно-правові, інституційні механізми забезпечення права людини на гендерну ідентичність та їх фінансування; впроваджувати представничі гендерні квоти в органах влади всіх рівнів; забезпечувати належний рівень бюджетних асигнувань на гендерні плани і програми; розробляти та активізувати превентивні

заходи для убезпечення від дискримінації за гендерною ознакою; розробляти заходи щодо невідкладного реагування на порушення прав людини за ознакою гендера); діяльність органів публічного управління всіх рівнів (вказано на потребу комплексу програм та стратегій щодо забезпечення гендерної ідентичності на рівні державно-управлінської діяльності); права, свободи та законні інтереси громадян України, іноземців, осіб без громадянства, особливо тих суб'єктів, що належать до гендерно та соціально чутливих категорій, які відчують певну упередженість за дискримінаційними ознаками, зокрема на підставі гендера та статі, або ж пов'язаного з ними кола осіб, зокрема жінок, дітей, молоді, осіб з певним гендерним дискомфортом; гендерно-орієнтована система права в державі, що ґрунтується на принципах демократії; впровадження гендерних принципів у бюджетний процес; гендерно-орієнтовані способи та методи публічного управління.

14. Доведено, що розвиток гендерної політики у сфері публічного управління повинен відбуватися в таких напрямках: впровадження системи гендерного інтегрування, під яким розуміють оцінку впливів на жінок і чоловіків будь-яких запланованих дій, разом із законодавством, політикою чи програмами в усіх сферах на всіх рівнях; розробка методичних рекомендацій для діяльності органів виконавчої влади, у яких було б висвітлено особливості гендерних підходів у кожній з них; удосконалення проблем у сфері державної служби, зокрема щодо забезпечення рівних можливостей чоловіків та жінок; підвищення рівня обізнаності, поінформованості та фаховості державних службовців у питаннях гендерної ідентичності. Доведено, що загалом наявні галузеві акти не викликають схвалення, адже вони не мають суттєвого впливу на правове регулювання та на правовідносини у сфері гендерної ідентичності. Ще більшою проблемою у сфері управління в деяких галузях є взагалі відсутність нормативних актів.

15. Запропоновані можливі способи такого впровадження гендерної політики в управлінський процес в Україні: гендерне квотування, як дієвий

превентивний засіб (доведено на досвіді Австрії, Великобританії, Аргентини, Бразилії); гендерна експертиза нормативних актів, що передбачає аналіз відповідності як чинного, так і особливо важливого проекту нормативно-правового акта на предмет відповідності гендерним міжнародним та національним стандартам, а його результати входять до структури програмного планування; інституційні способи (запровадження спеціального органу виконавчої влади, що займається гендерними питаннями, проблемами жінок і рівності); залучення фахівців з гендерних питань до органів публічного управління (при цьому вагомий належний рівень методичної підготовки, відсутність безпосередньої підлеглості та другорядності виконуваних функцій).

ВИСНОВКИ

У дисертації комплексно досліджено правову політику у сфері гендерної ідентичності через аналіз теоретико-правових аспектів правової політики, функціонування механізму та повноважень суб'єктів у цій сфері, розкриття проблем гендерної дискримінації, правового регулювання корекції статі та гендерної політики у сфері публічно-владній сфері, а також сформулювати пропозиції й рекомендації щодо вдосконалення норм чинного законодавства.

Основні результати дослідження, найбільш значущі його положення та пропозиції можна викласти в таких висновках.

1. Методологію дослідження правової політики у сфері гендерної ідентичності репрезентовано як комплекс використовуваних підходів та взаємодію трьох рівнів методологування. Виокремлено такі підходи: гуманістичний, що визначає індивідуальний ціннісний критерій методології дослідження, який проявляється через ідеологію людиноцентризму; комплементарний, що дозволяє використовувати потенціал різних галузей знань, провокуючи в такий спосіб розвиток соціальної, публічної та правової реальності; підхід зваженого поєднання національних та міжнародних державотворчих і правотворчих засад. Доведено, що оптимальне поєднання методів можливе за такої системи: філософські методи (діалектичний, метафізичний, синергетичний); загальнонаукові (аналіз і синтез, аналогія, абстрагування та системний); спеціально-наукові (формально-юридичний, історико-юридичний, порівняльно-правовий, юридико-статистичний, міжсекторального партнерства, поєднання приватних і загальних інтересів).

Джерельну базу дослідження згруповано у три групи: 1) наукові праці за різними напрямками юридичного та іншого суміжного наукового спрямування, що торкаються питань гендерної рівності, гендерного тяжіння, гендерного аналізу; 2) напрацювання у сфері подолання дискримінації за статевою орієнтацією та гендерною ідентичністю; 3) дослідження щодо ролі

ідентичності особи в соціальній та правовій реальності, зазвичай це праці юридичного і філософського спрямування.

2. Запропоновано авторське визначення права на гендерну ідентичність як природного права людини, котре ґрунтується на постулаті пріоритету людської гідності, що полягає у можливості індивідуального врегулювання співвідношення між статтю та гендером шляхом вирішення, до якої статі себе зараховувати, можливості поводитися як представник вибраної статі і, за потреби, здійснювати медичні та юридичні дії для врівноваження обраної самоідентичності.

Доведено, що сфера гендерної ідентичності є широкою ніж забезпечення умов рівності чоловіків та жінок. Позиціоновано, що правова політика у сфері гендерної ідентичності – це системні, концептуальні тактико-правові засади впливу публічної влади на правову реальність з метою забезпечення природного права людини на гендерну ідентичність та упорядкування відносин рівності чоловічої і жіночої статі, гендерної соціалізації, правового статусу трансгендерних осіб, протидії дискримінації за ознакою гендеру і статі та формування ефективного державного механізму правового регулювання у цій сфері.

3. Правове регулювання у сфері гендерної ідентичності позиціоновано як процес упорядкування суспільних відносин у цій сфері, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток.

Виокремлено засадничі принципи правової політики у сфері гендерної ідентичності: принцип рівності статей; визнання відмінності між статтю і гендером; індивідуальний вибір гендерної ідентичності, що ґрунтується на цінності людської гідності та автономії людини; принцип виваженої гендерної соціалізації (шляхом прийняття на державному рівні комплексу педагогічних, медичних, правових, соціальних та культурних заходів, які сприяли б «вихованню» в молодшого покоління поваги до вибору гендера іншого, полігендерності суспільства, толерантного ставлення до

представника іншої статі, рівності статей тощо); наявність юридичного механізму реалізації права на гендерну ідентичність.

4. Механізм правого регулювання гендерної ідентичності позиціоновано як сукупність усіх правових засобів, організованих послідовно задля досягнення таких суспільних відносин, коли кожна людина може оптимально прийнятно для себе формувати і виражати свою гендерну ідентичність.

Виокремлено стадії механізму правого регулювання гендерної ідентичності: правова регламентація суспільних відносин у сфері забезпечення гендерної ідентичності, що полягає у створенні цілого комплексу правових норм, які вміщені у формах джерел права задля створення правил поведінки в державі; виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; реалізація правових норм, що полягає у втіленні в життя правових приписів.

Використовуючи метод порівняння й аналізу, виокремлено два основні підходи, що існують у доктрині права щодо складових елементів механізму правого регулювання: вузькоструктурний та розширений. Відтак подано авторський підхід до структури правового механізму правого регулювання у сфері гендерної ідентичності, що охоплює такі аспекти: 1) правові норми виступають центральними елементами, оскільки метою норм у сфері гендерної ідентичності є закріплення схеми обов'язкової, забороненої чи дозволеної поведінки суб'єктів права, унормування суспільних відносин відповідно до принципів правової держави, охорона відносин гендерного характеру так, щоб збалансувати інтерес окремих суб'єктів права та норми суспільної моралі, державні інтереси; 2) відносини у сфері гендерної ідентичності, що можуть мати регулятивний та правоохоронний характер, їх умовно поділено на два типи: відносини, які вже піддані унормуванню, тобто ті, які визначені в чинних джерелах права, та відносини, які не унормовані, проте об'єктивно потребують такого регулювання (норми гендерної нейтральності, подолання дискримінації суб'єктів з нетрадиційною гендерною

визначеністю, подальша соціалізація осіб, що змінили гендер, освіта у сфері толерантності в гендерних питаннях тощо); 3) акти тлумачення норм права виступають наслідком інтелектуальної діяльності певного суб'єкта тлумачення, спрямовані на розуміння сутності, змісту норми права; 4) акти реалізації права виступають засобом переведення суб'єктивних прав у фактичну правомірну поведінку людей, на підставі цих актів здійснюється казуальне правове регулювання суспільних відносин, суб'єкти наділяються правами або на них покладаються обов'язки у сфері гендерної ідентичності.

5. Суб'єкти правового регулювання у сфері гендерної ідентичності є учасниками правових відносин, які вирішують завдання і здійснюють функції публічної влади, координують розпорядницькі та контрольні-наглядові повноваження в галузі публічного управління, розглядають справи про правопорушення, що вчинюються фізичними і юридичними особами в гендерній та пов'язаній з нею сферах.

Запропоновано таку структуру суб'єктів правового регулювання у сфері гендерної ідентичності: суб'єкти законодавчої влади і тісно пов'язані з нею органи, які загалом формують державну політику в гендерній сфері; суб'єкти виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, Урядовий уповноважений з питань гендерної політики, Міністерство юстиції України, Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони); органи місцевого самоврядування; суб'єкти судової влади; суб'єкти громадського управління.

6. Транссексуалізм потрактовано як прояв порушення гендерної ідентичності, вроджену необоротну аномалію особистості, суть якої полягає в полярній розбіжності і грубій альтернативній відмінності біологічної і соціальної статі з тими, що формуються у людини психологічно. Виокремлено прояви дискримінаційної політики щодо осіб з порушенням гендерної ідентичності: визнання трансгендерності психічним захворюванням особи; бозбавлення права дитини самостійно визначати свою ідентичність (разі колізії щодо можливої статі дитини батьки чи особи, що їх

заміняють, ще в ранньому віці вирішують, якої статі в подальшому буде дитина, що призводить до частих помилок, тому реальним дієвим механізмом забезпечення права дитини на вибір гендера є надання їй можливості самостійно у зрілому віці обирати стать); відсутність правових гарантій для визнання гендерної ідентичності шляхом можливості зміни юридичного статусу без хірургічного втручання чи примусової попередньої стерелізації; легітимізація виключно подвійного статтєвого визначника, що унеможлиблює обрання нейтрального гендерного маркера.

В антидискримінаційному законодавстві України тільки стать як природний об'єктивний критерій визначено в ознаках дискримінації, тому запропоновано внести до переліку ознак дискримінації також «гендер». Законодавство, наголошено в дисертації, має мати уніфіковану форму, тому важливо стандартизувати ознаки дискримінації у всіх нормативних актах, зокрема в Конституції, з обов'язковим внесенням ознаки гендера не як іншого критерію, а як основного, що зазначений в переліку.

Зазначено, що відсутність в КУпАП норми про відповідальність за дискримінацію призводить до колізії вимог законодавства, незахищеності осіб, недієвості всієї системи органів державної влади у сфері протидії дискримінації. Адже наявність відповідальності є вагомим інструментом механізму забезпечення прав і свобод громадян. Відтак доведено необхідність виокремити в КУпАП ст. 188⁵⁸ «Порушення законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації». А також обґрунтовано, що вирішенню проблем у сфері гендерної ідентичності сприятиме прийняття спеціального законодавчого акта. Тож в дисертації навіть виокремлено його структуру та комплекс проблем, які він повинен врегульовувати.

7. Зауважено, що трансгендерність призводить до порушення гендерної ідентичності, тому потребує можливості реалізації медичних та процедурних способів зміни статі. Питання трансгендерності повною мірою не врегульовано в еталонах міжнародного права, органи публічної влади на своїй території провадять окрему політику у цій сфері. Доведено, що право

на зміну статі мусить мати чітке, зрозуміле правове регулювання, однак застережено від правового «облегшення» у використанні цього права, з огляду на необоротність таких змін. Тому, наголошено, така процедура не повинна бути спрощеною, а має проводитися тільки за медичними показаннями після ретельного обстеження особи.

Запропоновано удосконалити правове регулювання в таких сферах: 1) у законотворчій діяльності – потрібно створити комплексний правовий акт у сфері гендерної ідентичності, у якому було б визначено: сутність транссексуалізму та його новітнє недискримінаційне розуміння; загальні особливості щодо можливості гормональної терапії та оперативного втручання; участь органів і служби у справах дітей у вирішенні питання щодо трансгендерного лікування; особливості правового регулювання корекції статі неповнолітніх; соціалізацію трансгендерних осіб після зміни (корекції) статі. А також було б приведено вимоги у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема це стосується зменшення вимоги проживання як представник бажаної статі з 2 років до 12 місяців; 2) у підзаконній правотворчості – має бути розроблений та затверджений Міністерством охорони здоров'я Національний медичний стандарт лікування трансгендерності людини, де поетапно було б чітко визначено медичні особливості, процедури, показання та протипоказання для корекції чи зміни статевої належності (ендокринологічна терапія, хірургічне втручання і його обсяги тощо) та подальші довічні медичні процедури для таких осіб; 3) у правозастосовній діяльності – важливими є Методичні вказівки для органів публічної влади, які потребують комплексної розробки Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства юстиції України, зацікавлених громадських організацій, щодо порядку зміни (корекції) статі осіб.

8. Визначено, що гендерна політика в системі державного управління орієнтована на реалізацію гендерної паритетності як принципу рівноцінного представництва жінок і чоловіків у владних структурах на

національному, регіональному та місцевому рівнях відповідно до сучасних вимог управлінського процесу.

Виокремлено складники системи гендерно-орієнтованого підходу в діяльності органів публічної влади: норми права, що відповідають міжнародним стандартам; стратегічні гендерні потреби; діяльність органів публічного управління всіх рівнів; права, свободи та законні інтереси громадян України, іноземців, осіб без громадянства, особливо тих суб'єктів, що належать до гендерно та соціально чутливих категорій; гендерно-орієнтована система права в державі, що ґрунтується на принципах демократії; впровадження гендерних принципів у бюджетний процес; гендерно-орієнтовані способи та методи публічного управління.

Доведено, що розвиток гендерної політики у публічно-владній сфері повинен відбуватися в таких напрямках: впровадження системи гендерного інтегрування, під яким розуміють оцінку впливів на жінок і чоловіків будь-яких запланованих дій, разом із законодавством, політикою чи програмами в усіх сферах на всіх рівнях; розробка методичних рекомендацій щодо діяльності органів виконавчої влади; підвищення рівня обізнаності, поінформованості та фаховості державних службовців у питаннях гендерної ідентичності.

Запропоновано можливі способи впровадження гендерної політики в управлінський процес в Україні: гендерне квотування, як дієвий превентивний засіб (доведено на досвіді Австрії, Великобританії, Аргентини, Бразилії); гендерна експертиза нормативних актів, що передбачає аналіз відповідності як чинного, так і особливо важливого проекту нормативно-правового акта на предмет відповідності гендерним міжнародним та національним стандартам, а його результати входять до структури програмного планування; інституційні способи (запровадження спеціального органу виконавчої влади, що займається гендерними питаннями, проблемами рівності); залучення фахівців з гендерних питань до органів публічного управління (при цьому важливим є належний рівень методичної підготовки,

відсутність безпосередньої підлеглості та усунення другорядності виконуваних функцій).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України: основні поняття: навч. посіб. / за заг. ред. І. П. Голосніченка. Київ: ГАН, 2005. 232 с.
2. Акбаш К. С., Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. Теоретико-прикладні основи гендерних досліджень: навч. посіб. Кропивницький: В. Ф. Лисенко, 2019. 336 с.
3. Аксельрод Р. Б., Донченко К. А. Трансформація поняття "публічна політика" у сучасних умовах *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2020. Вип. 87. С. 276-284.
4. Аксьонова В. І. Криза соціокультурної ідентичності особистості як наслідок соціокультурної дезінтеграції суспільства: соціально-філософський аналіз. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. Вип. 55. С. 179–183.
5. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва: Юрид. л-ра, 1966. 186 с.
6. Алексеева А. В. Соціально-комунікативна компетентність як чинник професійної успішності особистості: гендерний аспект *Психологічні перспективи*. 2020. Вип. 35. С. 8-23.
7. Альзамора Р. О. Тендерная идеология: опасности и цели. *Лексикон. Дискуссионные темы и неоднозначные термины в сфере семьи, жизни и этики*. Москва: Изд-во Францисканцев, 2009. С. 113–128.
8. Андрійко О. Ф., Банчук О. А. Форми і методи адміністративного контролю в умовах децентралізації виконавчої влади. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 277–289.
9. Анупрієнко О. Л. Гендерні особливості іміджу керівника в державному управлінні. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 290–295.
10. Бисага Ю. М., Белов Д. М. Конституційно-правове регулювання реформ у державі: питання теорії та практики Конституційно-правові академічні студії. 2015. Вип. 1. С. 44-54

11. Бевзенко В. М. Особливості правового статусу суб'єктів владних повноважень в адміністративному процесі. *Вісник господарського судочинства*. 2007. № 4. С. 99–105.
12. Белов Д. М., Жежіхова М. Правовий простір держави: конституційно-правові засади *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2017. Вип. 44(1). С. 31-33.
13. Бисага Ю. М., Белов Д. М. Конституційно-правове регулювання реформ у державі: питання теорії та практики *Конституційно-правові академічні студії*. 2015. Вип. 1. С. 44-54.
14. Бондаренко К. В. До питання про форми й методи державного управління. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 4 (1). С. 111–118.
15. Бортник Н. П., Парпан У. М., Малець М. Р. Міграційна політика та міграційно-правова політика: порівняльний аналіз. *Європейські перспективи*. 2019. № 4. С. 60-66.
16. Бреус С. М. Міжнародно-правові стандарти і зарубіжний досвід у сфері гендерної ідентичності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 3. С. 83–87.
17. Булеца С. Б. Проблеми реалізації прав неповнолітніх і трансгендерних дітей при отриманні медичної допомоги *Медичне право*. 2020. № 1. С. 17-28.
18. Булеца С. Б. Заборовський В. В. , Стойка А. В. Деякі проблемні питання правового захисту прав людини четвертого покоління *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2019. Вип. 55(1). С. 10-14.
19. В Мінсоцполітики відбулось засідання Експертної ради з питань запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі. *Офіц. веб-портал Міністерства соціальної політики України*. 2019. 3 черв. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/17191.html> (дата звернення: 04.07.2021).

20. В Україні більшість органів виконавчої влади вже має гендерних уповноважених чи радників – Катерина Левченко. *ZMINA*. 2018. 28 серп. URL: https://zmina.info/news/80_centralnih_organiv_vikonavchoji_vladi_majiut_vidpovidalnogo_z_pitan_jendernoji_rivnosti/ (дата звернення: 12.07.2021).
21. Вавілова Н. В. Реалізація гендерної політики у Збройних Силах України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2016. № 1. С. 140-143.
22. Валігура К. Механізм правового регулювання: методологічний аспект. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 2/1. С. 17–22.
23. Васильченко О. П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина та його ціннісні виміри в конституційному праві України: монографія. Київ, 2014. 476 с.
24. Воронцов Д. В. Современные подходы к определению понятия «гендер» в социальной психологии. *Вестник ОГУ*. 2002. № 8. С. 97–101.
25. Впровадження гендерних підходів в діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій : навч.-метод. посіб. / уклад.: Л. М. Артеменко. Чернігів, 2008. 54 с.
26. Впровадження гендерних підходів у діяльність органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: практикум / за заг. ред. І. В. Розпутенка; Н. В. Грицяк, О. І. Кулачек, Т. Е. Василевська [та ін.]. Київ: К.І.С., 2003. 100 с.
27. Галуцько В. В., Олефір В. І., Гридасов Ю. В., Іванишук А. А., Короед С. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. Т. 1: Загальне адміністративне право. Херсон: ХМД, 2013. 396 с.
28. Гаращук В. М. Проблема тлумачення окремих норм антикорупційного законодавства України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 33. С. 125–136.

29. Гендерна політика в системі публічного управління України / М. Канавець (кер. авт. кол.), Ю. Лихач, А. Кукуля та ін.; за заг. ред. К. Ващенко. Київ: Центр адаптації держ. служби до стандартів ЄС, 2018. 125 с.
30. Геннадій Зубко презентував 7 кроків до гендерної рівності в громадах. *Урядовий портал*. 2018. 18 трав. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/gennadij-zubko-prezentuvav-7-kroktiv-do-gendernoyi-rivnosti-v-gromadah> (дата звернення: 21.08.2021).
31. Гербут В.С. Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність: сутнісний зміст та гарантії захисту: дисер. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2018. 269 с.
32. Герц А. А. Права людини, сексуальна орієнтація та гендерна рівність: навч. посіб. Вид. 2, переробл. та допов. Харків: Лисенко І. Б., 2019. 323 с.
33. Гончарова Ю.А. Роль та місце принципу гендерної рівності в сучасному міжнародному праві. Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спец. 12.00.11 – міжнародне право. К. 2017. 200 с.
34. Гончарук С. Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. Київ: НАВС, 2000. 240 с.
35. Горностай П. П. Личность и роль: ролевой подход в социальной психологии личности. Киев: Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.
36. Грабовська І. Перспективи суспільства гендерної рівності в Україні: утопії, реалії, тенденції, перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 14. С. 21–23.
37. Грицай І. Державна гендерна політика: досвід України та країн-членів ЄС *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Vol. 3, Iss. 6. С. 176-182.
38. Грицай І. О. Державна гендерна політика: генезис поняття та співвідношення із суміжними термінами. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 4. С. 89-97.

39. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2004. 384 с.
40. Громовчук М.В. Реалізація та захист соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень: релігійний та правовий аспект. Дис. на здоб. Наук. ступ. докт. юрид. наук зі спец. 12.00.02. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2021.
41. Грищук О. В. Автономія людини та людська гідність: філософсько-правові особливості взаємозв'язку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юридична.* 2013. Вип. 1. С. 447–455.
42. Гудим Л. Я. Правова ідентичність: філософсько-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Хмельн. ун-т управл. та права ім. Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2019. 18 с.
43. Гусак І. В. Особливості реалізації кадрової політики на місцевому рівні в Україні *Державне будівництво.* 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2019_1_9 (дата звернення: 24.08.2021).
44. Гендерна політика в системі державного управління: підручник / за заг. ред. М. М. Білинської. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 132 с.
45. Данильян О. Г. Механізм захисту прав людини в сучасному суспільстві: теоретико-правовий дискурс. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2013. № 4. С. 48–55.
46. Дацюк В. В. Системний підхід як методологічна основа дослідження публічної політики у сфері протидії стигмі та дискримінації ВІЛ-інфікованих/хворих на СНІД *Актуальні проблеми державного управління.* 2019. № 1. С. 212-219.

47. Дашковська О. Інтерпретаційні акти органів судової влади (на прикладі актів конституційного судочинства). *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 26–34.
48. Денисова А. В. Діалектика й системний підхід як основа методології дослідження проблеми адміністративного нагляду органів виконавчої влади України. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 108–113.
49. Долаючи перешкоди: становище ЛГБТ в Україні у 2018 році / уклад.: Андрій Кравчук, Олександр Зінченко; Правозахисний ЛГБТ Центр «Наш світ». Київ: Центр «Наш світ», 2019. 63 с.
50. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій : порівняльно-правове дослідження. Дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид.наук Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 35 с.
51. Жаровська І. М., Парута О. Людина у правовій реальності: проблема правової ідентичності: монографія. Львів; Дрогобич: Посвіт, 2018. 140 с.
52. Заброда Д. Г. Поняття державної антикорупційної політики. *Право і Безпека*. 2012. № 2. С. 98–105.
53. Загальна декларація прав людини: міжнар. док. від 10.12.1948 / ООН. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 09.08.2021).
54. Загальна декларація про геном людини та права людини: міжнародний документ ООН від 11.11.1997 / ООН. База даних «Законодавство України» / ВР України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_575 (дата звернення: 11.08.2021).
55. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 423 с.
56. Зайнятість та безробіття населення в II кварталі 2021 року. Додаток. Робоча сила за статтю та місцем проживання в II кварталі 2021 року.

Державна служба статистики України: вебсайт.. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/img/ua/title.gif> (дата звернення: 30.09.2021).

57. Зайончковський Ю. В., Фірсова Л. В. Глобальний політичний простір: постмодерністський погляд *Сучасне суспільство*. 2020. Вип. 1. С. 83-93.
58. Замечание общего порядка № 20 «Недискриминация экономических, социальных и культурных прав (пункт 2 статьи 2 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах)», E/C.12/GC/20, 2 июля 2009 г. / Комитет по экономическим, социальным и культурным правам. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rescgencom20.html> (дата звернення: 10.08.2021).
59. Запорожець І. Г. Адміністративно-правові засади управління у сфері охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. 201 с.
60. Зінчук В. Досвід Швеції. «Ми – різні. Ми – рівні»: гендерна дискримінація в Швеції. *Благодійний фонд Богдана Гаврилишина: сайт*. URL: http://bhfoundation.com.ua/news.html?news_id=1016 (дата звернення: 13.07.2021).
61. Зубенко А. В. Акти тлумачення норм права у світлі концепцій праворозуміння. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Сер. 18: Економіка і право. 2011. Вип. 16. С. 63–69.
62. Зубрицька О. Я. Права людини у публічних правовідносинах: теоретико-методологічний аспект. *Наше право*. 2015. № 5. С. 43–48.
63. Іванків І. Ідентичність у соціально-психологічних проєкціях. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2014. Вип. 19 (1). С. 47–54.
64. Іванна Климпуш-Цинцадзе: Більшість ухвалених на рівні областей стратегій та програм – гендерно сліпі. *Урядовий портал*. 2018. 16 листоп. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ivanna-klimpush-cincadze-bilshist-uhvalenih-na-rivni-oblastej-strategij-ta-program-genderno-slipi> (дата звернення: 12.07.2021).

65. Івченко О. Г. Людина в структурі громадянського суспільства: філософія ідентичності / Нац. педаг. ун-т ім. М. П. Драгоманова. 2-ге вид. Київ: Знання України, 2013. 379 с.
66. Ієрусалимов В., Юрчишин Я. Пропозиції до політики щодо забезпечення гендерної рівності у Верховній Раді України / Лабораторія законодавчих ініціатив. 2017. 20 с. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Propozicii_Politiki_Gendernoi_Rivnosti.pdf (дата звернення: 23.08.2021).
67. «Інсайт» виграв судовий процес про зміну по-батькові. *Інсайт*. URL: <https://www.insight-ukraine.org/uk/news/article/21/insight-vyrgav-sudoviy-proces-pro-zminu-po-batkovii> (дата звернення: 14.07.2021).
68. Інформація про роботу над Держпрограмою забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 р. URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=150C94A3B9EFE9B4724705E DC9A09F72?art_id=147383&cat_id=121315 (дата звернення: 20.08.2021).
69. Інформація про стан виконання завдань і заходів Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року за 2018 рік. *Офіц. веб-портал Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Zhinki-mir-bezpeka.html> (дата звернення: 20.08.2021).
70. Іщенко І. Проблеми співвідношення понять «правове регулювання» і «правовий вплив» у сучасній теорії права. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 21–27.
71. Калуга В. Ф. Ідентичність та самоідентичність в соціальному бутті людини: від конфлікту до єднання: монографія. Ніжин: М. М. Лисенко, 2014. 411 с.

72. Калюжний Р. А. Праворозуміння та його вплив на трансформацію суспільних відносин в умовах глобалізації. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 2. С. 46–54.
73. Камінська Н. В., Свешнікова М. М. Діяльність міжнародних організацій у сфері забезпечення гендерної рівності *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 102-109.
74. Ківалов С. В. Традиції та новації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 13. С. 8–11.
75. Кількість зареєстрованих безробітних за статтю та місцем проживання у 2019 році. *Державна служба статистики України: вебсайт*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.08.2021).
76. Классификация психических расстройств по МКБ-10. *Офици. сайт ФГБНУ «Научный центр психического здоровья»*. URL: <http://www.psychiatry.ru/lib/1/book/14/chapter/1> (дата звернення: 12.08.2021).
77. Ковальчук В. Людиноцентризм як гуманістично орієнтований підхід до формування нової людини. *Обрії*. 2014. № 1. С. 32–34.
78. Козакевич А. С. Синергетична парадигма управління людським капіталом. *Modern economics*. 2019. № 14. С. 92–96.
79. Коломієць Т. В. Подолання гендерної асиметрії як механізм регулювання соціальних конфліктів українського суспільства *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 3. С. 74-79.
80. Комаров С. А. *Общая теория государства и права: учебник*. 7-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 512 с.
81. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 18.12.1979 (в ред. від 06.10.1999). *База даних*

«Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 19.07.2021).

82. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (в ред. від 01.01.2020). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 14.08.2021).
83. Короткий оксфордський політичний словник / за ред. І. Макліна, А. Макмілана; пер. з англ. Київ: Основи, 2005. 789 с.
84. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.
85. Кравчук М. В., Матола В. М. Правова політика в сучасній Україні: сутність, особливості формування та реалізації *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1. С. 29-35.
86. Кравчук О. О. Акти реалізації прав і обов'язків у сфері управління державною власністю. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 2. С. 102–108.
87. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. / Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2008. 20 с.
88. Ксьондзик К. В. Становлення договірних та інституційних засад міжнародно-правового захисту соматичних та репродуктивних прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київ. нац. ун.-т імені Т. Шевченка. Київ, 2018. 18 с.
89. Кузьмін Е. Е. Щодо уточнення поняття та сутності термінів «правове регулювання» та «правова регламентація» в дослідженнях збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. «Право»*. 2016. Вип. 41 (2). С. 216–219.

90. Кукуруз О. В. Взаємодія політики і права в Республіці Польща: емпірична модель *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2020. Вип. 87. С. 203-211.
91. Лазур Я. В. Специфіка адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері публічного управління: засоби, форми, методи *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 5(3). С. 11-14.
92. Лазур Я. В. Правові норми як елемент адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у сфері державного управління. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 17. С. 266–278.
93. Левченко К. Б. Гендерне тяжіння. Харків: Фоліо, 2019. 188 с.
94. Левченко К. Б. Формування національної стратегії у сфері прав людини: методологічні та концептуальні підходи. *Європейські перспективи*. 2014. № 10. С. 10–16.
95. Левченко К. Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 428 с.
96. Лола В. В. Локальна ідентичність та "соціальне включення" в умовах децентралізації влади в Україні *Аспекти публічного управління*. 2020. Т. 8, № 1. С. 129-137.
97. Малько А. В. Правовая политика: дискуссионные аспекты понимания *Правоведение*. 2012. № 2 (301). С. 52–63.
98. Медвідь О.О. Виконавча влада як суб'єкт формування та реалізації правової політики у сфері гендерної ідентичності *Право UA*. 2020. №2. С. 19-25
99. Медвідь О.О. Основні принципи правової політики у сфері гендерної ідентичності *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 78. С. 125-132.
100. Меляков А. В., Машкіна О. І. Інститут омбудсмена в системі державного управління соціальним і гуманітарним розвитком. *Вісник Національного*

університету цивільного захисту України. Сер.: Державне управління. 2018. Вип. 2. С. 214–223.

101. Мирошнеченко А. В. Гендерна соціалізація як процес формування гендерної ідентичності особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Психологія.* 2011. № 985, вип. 48. С. 103–106.
102. Митрофанов О. Роль та місце міжсекторного партнерства в забезпеченні соціальних прав людини: теоретико-методологічний аспект. *Публічне адміністрування: теорія та практика.* 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2015_2_4 (дата звернення: 11.07.2021).
103. Музичук О. М., Нікуліна А. Г. Компетенція органів досудового розслідування Національної поліції України. *Форум права.* 2017. № 5. С. 259–264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 29.07.2021).
104. Муляр В. І. Ідентичність людського індивіда в епоху постмодерну *Гілея: науковий вісник.* 2020. Вип. 156. С. 219-225
105. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 176 с.
106. Нижник Н. Р., Кармаліта М. В. Доктрина поділу влади та її втілення у нормах українського права. *Альманах права.* 2016. Вип. 7. С. 52–56.
107. Нижник Н. Р., Мащков О. А. Системний підхід в організації державного управління: навч. посіб. Київ: УАДУ, 1998. 160 с.
108. Новицька В. П. Гендерна соціалізація: соціологічні концепції та практики: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01 / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2010. 16 с.
109. Общая теория государства и права. Академический курс: в 3 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2007. Т. 3: Государство, право, общество. 712 с.

110. Оганісян М. С., Ковтун Ю. Є. Концепт "оптимізація" в політико-управлінському дискурсі *Теорія та практика державного управління*. 2019. Вип. 3. С. 44-53.
111. Оніщенко Н. М. Змістовно-функціональні характеристики права (витоки, постулати, принципи, функції). *Правова держава: щоріч. наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ, 2010. Вип. 21. С. 53–58.
112. Оніщенко Н. М., Львова О. Л. Гендерна рівність: крок до розвитку чи моральна криза сучасного суспільства? *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 3–11.
113. Онлайн-засідання Експертної ради з питань запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі 23 вересня 2020 URL: <http://www.center.gov.ua/> (дата звернення: 24.08.2021).
114. Основи гендерного аналізу: програма тематичного семінару для державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування / уклад. О. Рудік. Київ: К.І.С., 2013. 10 с.
115. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ (в ред. від 24.07.2020). *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 21.08.2021).
116. Павловська-Кравчук В. Поняття та сутність правового менталітету: методологія дослідження. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 257–265.
117. Палешник С. Інтерпретаційні акти в судовій практиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 261–268.
118. Парламентські слухання 16.10.2013 на тему «Забезпечення рівних прав жінок і чоловіків. Проблеми і механізми їх вирішення» / ВР України. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/sk17/5session/par_sl/sl1610113.htm (дата звернення: 13.07.2021).

119. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: Юрид. думка, 2008. 336 с.
120. Паспорт відкритих даних (Інформація про народних депутатів України (IX скликання, поточне)). *Портал відкритих даних / ВР України*. URL: <https://data.rada.gov.ua/open/data/mps-skl9> (дата звернення: 12.08.2021).
121. Пастух І. Д. Проблеми правового регулювання повідомлення про конфлікт інтересів та його врегулювання в діяльності центральних органів виконавчої влади, що спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. Вип. 30 (1). С. 82–85.
122. Пекінська декларація: міжнар. док. від 15.09.1995. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507 (дата звернення: 12.08.2021).
123. Питання проведення гендерно-правової експертизи: Постанова КМУ від 28.11.2018 № 997. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-2018-%D0%BF> (дата звернення: 11.07.2021).
124. Підписання меморандуму про взаєморозуміння між структурою організації ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок та Міністерством юстиції України. Київ. 21 березня 2018 року. *Офіц. веб-портал Міністерства юстиції України*. 2018. 21 берез. URL: <https://minjust.gov.ua/galleries/pidpisannya-memorandumu-pro-vzaemorozuminnya-mij-ctrukuroyu-organizatsii-oon-z-pitan-%D2%91endernoi-rivnosti-ta-rozshirennya-prav-i-mojlivostey-jinok-ta-ministerstvom-yustitsii-ukraini-kiiv-21-bereznya-2018-roku> (дата звернення: 11.07.2020).
125. План заходів Міністерства внутрішніх справ України Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року. *Офіц. веб-портал Міністерства*

внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/upload/file/-mia_plan_zahod_v_1325.pdf (дата звернення: 02.07.2021).

126. Погорелова А. І. Громадянська правова культура і політика: стратегічний вимір взаємовплив в українських реаліях *Держава і право. Серія : Політичні науки*. 2016. Вип. 74. С. 60-68.
127. Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 30.03.2010 у справі № 2-а-6351/09/0470. *Єдиний державний реєстр судових справ*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9908552> (дата звернення: 24.07.2021).
128. Постанова Львівського окружного адміністративного суду від 09.06.2015 у справі № 813/2538/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44809591> (дата звернення: 24.07.2021).
129. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 19.01.2015 у справі № 826/16044/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42383297> (дата звернення: 24.07.2021).
130. Постановление ЕСПЛ по делу «L. v Литва» (Жалоба № 27527/03) от 11.08.2007 (пп. 59 і 74). URL: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/ECtHR-2008-L-v-Lithuania-Russian.pdf> (дата звернення: 23.07.2021).
131. Постановление ЕСПЛ по делу «Ван Кукк против Германии» (Жалоба № 35968/97) от 12.06.2003 (пп. 47, 73 і 82). URL: <http://base.garant.ru/55093881/> (дата звернення: 23.08.2021).
132. Потапчук Т. В. Ідентичність: основні підходи до визначення сутності поняття. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 3. С. 14–21.
133. Права людини в Україні – 2015. Доповідь правозахисних організацій / за заг. ред. А. П. Буценка, О. А. Мартиненка; Укр. Гельсін. спілка з прав людини. Київ, 2016. 260 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp->

content/uploads/2016/02zvit-Prava-ludyny-2015-1.pdf (дата звернення: 20.07.2021).

134. Прагнемо до гендерної рівності у сфері охорони здоров'я. *Офіц. веб-портал Міністерства охорони здоров'я України*. 2017. 25 трав. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/pragnemo-do-gendernoi-rivnosti-u-sferi-ohoroni-zdorovja> (дата звернення: 23.08.20210).
135. Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клециной. Санкт-Петербург, 2003. 469 с.
136. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Указ Президента України від 26.07.2005. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005> (дата звернення: 26.08.2021).
137. Про вдосконалення роботи щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Наказ Міністерства палива та енергетики України від 19.08.2005 № 422. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0422558-05> (дата звернення: 26.08.2021).
138. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях: Закон України від 06.09.2018 № 2523-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19> (дата звернення: 27.08.2021).
139. Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 05.10.2016 № 1041. *База даних «Законодавство України»* / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16#Text> (дата звернення: 31.08.2021).

140. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII (в ред. від 26.09.2021). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 27.09.2021).
141. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV (в ред. від 07.01.2018). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 03.09.2021).
142. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI (в ред. від 30.05.2014). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення: 04.09.2021).
143. Про затвердження Комплексної програми впровадження гендерних підходів у діяльність Держкомтелерадіо на 2019-2020 роки: Наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 26.11.2018 № 751. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0751603-18> (дата звернення: 04.09.2021).
144. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: Розпорядження КМУ від 28.10.2020 р. № 1544-р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.09.2021).
145. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2023 року: Розпорядження КМУ від 23 червня 2021 р. № 756-р *База даних «Законодавство України»* / ВР України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2021).

146. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова КМУ від 28.10.2015 № 878 (в ред. від 29.05.2021) *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#n10> (дата звернення: 05.09.2021).
147. Про затвердження положення про Міністерство оборони України: Постанова КМУ від 26.11.2014 № 671 (в ред. від 16.06.2020). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF> (дата звернення: 16.07.2021).
148. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: Постанова КМУ від 25.03.2015 № 267. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF> (дата звернення: 16.07.2021).
149. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова КМУ від 28.10.2015 № 877. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#n9> (дата звернення: 16.07.2021).
150. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання: Наказ Міністерства юстиції України від 12.01.2011 № 96/5. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0055-11> (дата звернення: 16.07.2021).
151. Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5 *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00> (дата звернення: 21.08.2021).

152. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII (в ред. від 15.04.2021). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення: 26.07.2021).
153. Про покладання виконання обов'язків щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Наказ Державного комітету України по водному господарству від 08.08.2005 № 231. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0231574-05> (дата звернення: 25.07.2021).
154. Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Запобігання та протидія дискримінації жінок з вразливих соціальних груп»: проект постанови ВР України від 17.12.2018. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DH79C00A.html (дата звернення: 24.07.2021).
155. Про удосконалення надання медичної допомоги особам, які потребують зміни (корекції) статевої належності: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.02.2011 № 60. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0239-11#Text> (втратив чинність) (дата звернення: 30.07.2021).
156. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР (в ред. від 16.07.2021). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 24.08.2021).
157. Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики: Постанова КМУ від 07.06.2017 № 390. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-2017-%D0%BF> (дата звернення: 24.08.2021).
158. Про участь делегації Уряду України у 63-й сесії Комісії ООН зі становища жінок: Розпорядження КМУ від 20.02.2019 № 121-р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2019-%D1%80> (дата звернення: 24.08.2021).

159. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу) № 3501 від 20.11.2015. *Офіц. портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57162 (дата звернення: 25.08.2021).
160. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав підлітків у сфері охорони здоров'я: проект 2684 від 27.12.2019. *Офіц. вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67795 (дата звернення: 31.08.2021).
161. Проект Постанови про Програму діяльності Кабінету Міністрів України № 2186 від 29.09.2019. *Офіц. веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66959 (дата звернення: 20.08.2021).
162. Рассолов М. М., Малахов В. П., Иванов А. А. Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2011. 447 с.
163. Резолюція ПАРЄ 1728 (2010) «Дискримінація за сексуальною орієнтацією та статевою ознакою». *Офіц. портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1086_rez_1728.htm (дата звернення: 20.08.2021).
164. Рекомендація ПАРЄ № 1915 (2010) «Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності». *Офіц. портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1087_rec_1915.htm (дата звернення: 24.08.2021).

165. Рекомендація CM/Rec(2010)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про заходи з боротьби проти дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності». *Медичне право*. 2014. № 1. С. 66–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/medpr_2014_1_12 (дата звернення: 25.08.2021).
166. Резніков В. В. Пріоритетні напрями формування та реалізації державної політики у сфері європейської інтеграції України в сучасних умовах *Державне будівництво*. 2019. № 2 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2019_2_19 (дата звернення: 25.08.2021).
167. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17> (дата звернення: 25.08.2021).
168. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу І Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18> (дата звернення: 23.08.2021).
169. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу

VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18> (дата звернення: 23.08.2021).

170. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12> (дата звернення: 23.08.2021).
171. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-07/sp:wide:max25> (дата звернення: 24.08.2021).
172. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12?lang=ru> (дата звернення: 25.08.2021).

173. Романова Н. В. Еволюція доктринальних джерел з питань гендерної рівності *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 73-80.
174. Ромашков Р. А. Теория государства и права: конспект лекций. Санкт-Петербург: Сентябрь, 2004. 184 с.
175. Руданецька О. С. Правова політика народовладдя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2016. Вип. 1. С. 3-11.
176. Руднева О. М. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.). С. 6–26.
177. Свящук А. Л. Правовий захист ЛГБТ-спільноти: навч. посіб. Харків: Лисенко І. Б., 2018. 210 с.
178. Селіванов В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні. *Право України*. 2006. № 4. С. 21–28.
179. Сергєєнкова О. Професійна ідентичність в практиці професійної підготовки особистості. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2012. № 18. С. 82–86.
180. Середньомісячна заробітна плата за статтю та видами економічної діяльності за квартал у 2021 році. *Державна служба статистики України: вебсайт*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 22.08.2021).
181. Середньомісячна заробітна плата за статтю та видами економічної діяльності за квартал у 2020 році. *Державна служба статистики України: вебсайт*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 24.07.2021).

182. Ситуация трансгендеров в Украине: отчет по исследованию. Киев, 2010. 60 с. URL: http://ecom.ngo/wp-content/uploads/2016/03/TRP_report.pdf (дата звернення: 22.07.2021).
183. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
184. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
185. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 3-тє вид. Київ: Алерта, 2012. 524 с.
186. Скорик М. М., Педченко Н. С. Від «WID» до «GAD»: міжнародний досвід упровадження гендерних питань в управлінні та його критика. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Сер.: Державне управління.* 2016. № 3. С. 99–107.
187. Словник гендерних термінів / уклад.: З. В. Шевченко. Черкаси: Чабаненко Ю., 2016. 336 с.
188. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 8. 1977. 927 с.
189. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 4. 1973.
190. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 9. 1978.
191. Собакарь А. О. Сутність та значення законності в умовах формування правової української держави. *Науковий вісник Сіверщини. Сер.: Право.* 2017. № 2. С. 103–112.
192. Стандарты медицинской помощи транссексуалам, трансгендерам и гендерно неконформным индивидуумам / Э. Коулман, Р. Адлер, У. Боктинг, М. Ботцер, Дж. Браун, П. Коэн-Кеттенис [и др.]; Всемирная Профессиональная Ассоциация по здоровью транссексуалов. 7-ая версия. 2013. 143 с. URL: https://www.wpath.org/media/cms/Documents/-SOC%20v7/SOC%20V7_Russian.pdf (дата звернення: 14.07.2021).

193. Старилов Ю. Н. Курс общего административного права: в 3 т. Москва: НОРМА–ИНФРА М, 2002. Т. 1: История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты. 728 с.
194. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту). Київ: КНТ, 2008. С. 442–443.
195. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 624 с.
196. Струс Л. Б. Гендерна ідентичність: самоідентифікація vs громадська думка. *Materials of the XV International scientific and practical Conference Proceedings of academic science – 2019. August 30 – September 7, 2019.* Sheffield: Science and education LTD, 2019. P. 47–50.
197. Струс Л. Б. Гендерна ідентичність в Україні: проблеми дискримінації у сфері біоюриспруденції. *Публічне право.* 2018. С. 42–47.
198. Суббот А. І., Дем'янчук Ю. В. Інституційно-функціональний зміст механізму забезпечення режиму законності та правопорядку посадових осіб з урахуванням зарубіжного досвіду. *Альманах міжнародного права.* 2016. Вип. 13. С. 4–13.
199. Метод правовой науки: основные элементы структуры. Москва: Юрид. лит., 1980. 176 с.
200. Тарахонич Т. І. Правова політика як фактор впливу на процес правового регулювання *Альманах права.* 2016. Вип. 7. С. 241-245
201. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. Москва: Юрист, 1997. 672 с.
202. Теория государства и права: учебник / под ред. В. К. Бабаева. Москва: Юристъ, 2003. 592 с.
203. Тернавська В. М. Принципи сучасної правової політики України. *Правова держава.* 2018. № 34. С. 51–56.
204. Товпеко Я. К. Реалізація конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин: порівняльно-правове дослідження:

- автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Знання України, 2017. 20 с.
205. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: навч. посіб. Харків: Лисенко І. Б., 2019. 202 с.
206. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнар. док. від 27.06.2014 (в ред. від 30.11.2015). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 13.08.2021).
207. Українська асоціація представниць правоохоронних органів. *Офіц. веб-портал Міністерства внутрішніх справ України*. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/21380_Ukrainska_asociaciya_predstavnic_pravoo_horonnih_organiv_Poodinci_mi_silni_razom_mi_mogutni.htm (дата звернення: 21.08.2021).
208. Фалалєєва Л. Г. Повага до прав людини як складова формування європейської ідентичності та Конституція України *Правова держава*. 2020. Вип. 3. С. 415-426
209. Фалькіна Т. Ю. Формы реализации права и механизм их осуществления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Урал. юрид. ин-т МВД РФ. Екатеринбург, 2007.
210. Фролов Ю. М. Суб'єкти адміністративного права: сутність та підстави класифікації. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 549–557.
211. Фулей Т.І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с.
212. Харитоновна О. І. Адміністративно-правові відносини: проблеми трансформації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 256–262.

213. Ходаківський М. Д. Правова політика: правознавчий та політологічний підходи *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2020. Вип. 87. С. 295-307.
214. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учеб. пособие для высш. учеб. завед. Москва, 1995. 377 с.
215. Черданцев А. Ф. Теория государства и права. Москва: Юрайт, 1999. 430 с.
216. Черняхівська В. В. Шляхи вдосконалення гендерної політики в системі державного управління *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2018. Вип. 1. С. 47-52
217. Чистоклетов Л. Г. Комплексний, системний і синергетичний підходи до дослідження проблематики вдосконалення адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юридична*. 2015. Вип. 4. С. 208–220.
218. Чукуров А. Ю. Номо Lego: человекконструктор (к постановке проблемы). *Общество. Среда. Развитие*. 2016. № 2. С. 72–76.
219. Шаблон медичного свідоцтва про зміну (корекцію) статевої належності. / Ліга «Закон». Правовий портал URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TF026157.html (дата звернення: 14.08.2021).
220. Шабуров А. С. Толкование норм права. *Теория государства и права* / С. С. Алексеев, С. И. Архипов, В. М. Корельский и др.; под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. М.: Норма, 2004. 283 с.
221. Шалиганова А. С. Щодо правової природи та змісту права на гендерну ідентичність. *Право і Безпека*. 2011. № 3. С. 274-279.
222. Шамрай В. Глобалізація як об'єкт розвитку та трансформації правової дійсності. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5, Iss. 3. С. 107–111.

223. Шевченко Е. О. Визначення поняття адміністративно-правових відносин з урахуванням пріоритетного значення та ролі в них суб'єкта адміністративного права (на прикладі адміністративного суду). *Форум права*. 2011. № 1. С. 1116–1122.
224. Шевчук Р. Ще раз про діалектичний метод у правознавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 216–219.
225. Шестопалова Л. М. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Прецедент, 2006. 197 с.
226. Шкурат В. І. Методологічні підходи до аналізу особливостей державного управління в умовах глобалізації. *Державне управління*. 2006. № 1. С. 14–22.
227. Шундигов К. В. Механізм правового регулювання. Саратов: Саратов. гос. акад. права, 2001. 102 с.
228. Щербанюк О. В. Судово-правова політика України: питання теорії та практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 19. С. 21-26.
229. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2017 рік. *Офіц. сайт Уповноваженого Верховної Ради з прав людини*. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/-presentations/&page=3> (дата звернення: 24.08.2021).
230. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2018 рік. URL: <http://www.univ.kiev.ua/content/-upload/2019/-697223196.pdf> (дата звернення: 24.08.2021).
231. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/shhorichna-dopovid-upovnovazhenogo-verhovnoyi-rady-ukrayiny-z-prav-lyudyny/>(дата звернення: 24.08.2021).

232. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва: Изд. группа «Прогресс», 1996. 344 с.
233. Ярмачі Х. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2006. 438с.
234. 16 жовтня 2013 року у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання на тему: «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків. Проблеми та дієвий шлях їх вирішення» / Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. *Офіц. веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://portal.rada.gov.ua/fsview/83893.html> (дата звернення: 24.08.2021).
235. Answers to Your Questions About Transgender People, Gender Identity and Gender Expression (pamphlet). *American Psychological Association: website*. URL: <http://www.apa.org/topics/lgbt/transgender.pdf> (viewed on 29.08.2020).
236. Baker L. R. *Persons and Bodies: A Constitution View*. Cambridge: Cambridge University Press. 2000.
237. Belot C., Jacquot S. Eurobarometer surveys: another history of European gender equality policy? *European Journal of Politics and Gender*. 2020. Vol. 3, N. 3 P. 331-347
238. Blikhar V. S., Zharovska I. M., Lychenko I. O. Socio-cultural and philosophical-legal dimensions of the gender identity problem. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2019. No. 15. P. 58–72. URL: <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/168812> (viewed on 26.08.2021).
239. Byrbe J. Gender Minorities in New Zealand. *GATE*. 2019. May, 9. URL: <https://transactivists.org/gender-minorities-new-zealand/> (viewed on 21.08.2021).
240. Castro-Peraza M. E. et al. Gender Identity: The Human Right of Depathologization. *Environ Res Public Health*. 2019. Vol. 16 (6). P. 978. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6466167/> (viewed on 21.08.2021).

241. Chapell B. Germany Offers Third Gender Option On Birth Certificates. *NPR*. 2013. 1 Nov. URL: <http://www.npr.org/blogs/thetwo-way/2013/11/01/242366812/germany-offers-third-gender-optionon-birth-certificates> (viewed on 25.08.2021).
242. Chiam Z., Duffy S., González Gil M. International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association. *Trans Legal Mapping Report 2017: Recognition before the law*. Geneva: ILGA, November 2017. https://ilga.org/downloads/ILGA_Trans_Legal_Mapping_Report_2017_ENG.pdf (viewed on 22.08.2021).
243. Coleman E. Et al. Standards of Care for the Health of Transsexual, Transgender, and Gender-Nonconforming People, Version 7. *International Journal of Transgenderism*. 2011. Vol. 165. P. 199.
244. Davy Z., Sørli A., Schwend A. S. Democratising diagnoses? The role of the depathologisation perspective in constructing corporeal trans citizenship. *Critical Social Policy*. 2018. Vol. 38. P. 13–34.
245. Definitions Related to Sexual Orientation and Gender Identity. Anti-Defamation League. 2017. URL: <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/definitions-related-to-sexual-orientation-and-gender-identity.pdf> (viewed on 22.08.2021).
246. Demos V., Segal M.T. ed. *Gender Panic, Gender Policy Advances in Gender Research*. 2017. Vol. 24. Emerald Publishing Limited, pp. I-xix.
247. Dhejne C. et al. Long-term follow-up of transsexual persons undergoing sex reassignment surgery: cohort study in Sweden. *PLOS ONE*. 2011. Vol. 6, no. 2. URL: <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0016885> (viewed on 25.08.2021).
248. Eliminating Discrimination Against Children and Parents Based on Sexual Orientation and/or Gender *Identity Unicef Current*. 2014. Nov. Iss. 9. P. 1–6.
249. EU LGBT survey European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey Results at a glance. FRA – EUROPEAN UNION AGENCY FOR

FUNDAMENTAL RIGHTS Vienna – Austria Publications Office of the European Union, 2013.

250. FRA European Union Agency for Fundamental Rights. *Being Trans in the European Union: Comparative Analysis of EU LGBT Survey Data*. FRA European Union Agency for Fundamental Rights. Vienna, Austria: 2014. 129 p.
251. Garlicki L. *Polskie prawo konstytucyjne: Zarys wykładu*, Wolters Kluwer. 2015.
252. *Gender Equality in Austria, milestones, successes and challenges*, 2018. URL: https://www.women-families-youth.bka.gv.at/women_and_equality/Austrian-Presidency-of-the-Council-of-the-European-Union-2018.html (viewed on 25.08.2021).
253. *Gender Equality Monitor*. URL: https://assets.publishing-service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/814080/GEO_GEEE_Strategy_Gender_Equality_Monitor_tagged.pdf (viewed on 25.08.2021).
254. *Gender Inequality Index. Human Development Reports. 2020*. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index-gii> (viewed on 29.08.2021).
255. *Gender Recognition Act 2004*. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/7/pdfs/ukpga_20040007_en.pdf (viewed on 26.08.2021).
256. *Global Gender Gap Report 2018 /Ukraine/*. URL: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2018/data-explorer/#economy=UKR> (viewed on 26.08.2021).
257. *Global Gender Gap Report 2020. World Economic Forum*. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf (viewed on 29.08.2021).
258. *Grant v. the United Kingdom (Application no. 32570/03): ECHR 23 May 2006. European Court of Human Rights: website*. URL:

[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-75454%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-75454%22]})

(viewed on 26.08.2021).

259. Grossman A., D'Augelli A., McDermott E., Roen K., Scourfield J. Avoiding shame: Young LGBT people, homophobia and selfdestructive behaviours. *Culture, Health & Sexuality*. 2008. Vol. 10 (8). P. 815–829.
260. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949. URL: <http://www.documentarchiv.de/brd/1949/grundgesetz.html> (viewed on 26.08.2021).
261. Haub C. A first for census taking: The third sex. Behind the numbers. *The Population Reference Bureau blog on population, health, and the environment*. 2011. URL: <http://prbblog.org/index.php/2011/01/21/india-census-third-sex/> (viewed on 26.08.2021).
262. Holzer L. ILGA-Europe. Non-binary gender registration models in Europe Report on third gender marker or no gender marker options Lena Holzer For ILGA-Europe September 2018. URL: https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/non-binary_gender_registration_models_in_europe_0.pdf (viewed on 31.08.2021).
263. Human Rights and Gender Identity / Commissioner for Human Rights of the Council of Europe. Strasbourg, 29 July 2009. URL: <https://rm.coe.int/16806da753> (viewed on 26.07.2021).
264. IACHR, Report on Violence against Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Persons in the Americas. 12 Nov. 2015. URL: https://www.oas.org/en/iachr/media_center/preleases/2015/143.asp (viewed on 31.08.2021).
265. Kenneth J. Zucker et al. A Developmental, Biopsychosocial Model for the Treatment of Children with Gender Identity Disorder. *Journal of Homosexuality*. 2012. Vol. 59, no. 2. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/00918369.2012.653309> (viewed on 26.08.2021).

266. Knight K. Dividing by three: Nepal recognizes a third gender. *World Policy Blog*. 2012. URL: <http://www.worldpolicy.org/blog/2012/02/01/dividing-three-nepal-recognizes-thirdgender> (viewed on 26.08.2021).
267. Knight K. India's Transgender Rights Law Isn't Worth Celebrating. 5 Dec. 2019. URL: <https://www.hrw.org/news/2019/12/05/indias-transgender-rights-law-isnt-worth-celebrating> (viewed on 11.08.2020).
268. Krizsan A., Roggeband C. Towards a Conceptual Framework for Struggles over Democracy in Backsliding States: Gender Equality Policy in Central Eastern Europe *Politics and Governance* 2018. Vol 6, No 3.P. 90-100.
269. Maccoby E. *The Two Sexes: growin up apart, coming together*. Cambridge: Harvard Univ. Press, 1998. 384 p.
270. Minto R., Lut M., Bustelo M. Policy evaluation and gender mainstreaming in the European Union: the perfect (mis)match? *European Journal of Politics and Gender*. 2020. Vol. 3. N 2. P. 277-294
271. Mohammad Hassan Murad et al. Hormonal therapy and sex reassignment: a systematic review and meta-analysis of quality of life and psychosocial outcomes. *Clinical Endocrinology*. 2010. Vol. 72. P. 214–231. URL: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2265.2009.03625.x> (viewed on 26.07.2021).
272. Navarro-Pérez P., Ortiz-Gómez T., Gil-García E. La producción científica biomédica sobre transexualidad en España: Análisis bibliométrico y de contenido (1973–2011). *Gaceta Sanitaria*. 2015. Vol. 29. P. 145–151.
273. Noraini Mohd Nor et al. *Sexual Identity-Effeminacy Among University Students*. Kuala Lumpur: IIUM Research Centre, 2005. P. 8–9.
274. Olson Eric T. Personal Identity, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/identity-personal/>.(viewed on 27.08.2021).
275. P.V. v Spain: ECHR 30 Nov 2010 № 35159/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (viewed on 27.08.2021).

276. Parliament European European Parliament Resolution on the Rights of Intersex People. 2018. URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2019-0101_EN.html (viewed on 30.08.2021).
277. Pascall G., Lewis J. Emerging Gender Regimes and Policies for Gender Equality in a Wider Europe. *Journal of Social Policy*. 2020. Vol, 33 Is. 3.P. 373–394.
278. Paul R. McHugh. Surgical Sex. *First Things*. 2004. November. URL: <http://www.firstthings.com/article/2004/11/surgical-sex> (viewed on 27.07.2021).
279. Plomien A. EU Social and Gender Policy beyond Brexit: Towards the European Pillar of Social Rights *Social Policy and Society*. 2018. Vol. 17, Iss. 2. P. 281-296.
280. Policy: Equal Access and Gender Identity: Ensuring Equal Access in Accordance with an Individual's Gender Identity in the Los Angeles Continuum of Care. Policy & Planning Department. URL: <https://www.lahsa.org/news?article=246-equal-access-and-gender-identity-policy-available-for-public-comment> (viewed on 27.08.2021).
281. Polityka równouprawnienia w Polsce – aktualizacja. Analiza / Prawa kobiet i równouprawnienie; Dyrekcja Generalna ds. Polityki Wewnętrznej Unii Europejskiej; Departament Tematyczny C: Prawa Obywatelskie i Sprawy Konstytucyjne. 2015. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/-IDAN/2015/510023/IPOL_IDA\(2015\)510023_PL.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/-IDAN/2015/510023/IPOL_IDA(2015)510023_PL.pdf) (viewed on 25.07.2021).
282. Prugl E., Lustgarten A. Mainstreaming Gender in International Organizations. *Women and Gender Equity in Development Theory and Practice: Institutions, Resources, and Mobilization* / eds. Jane Jaquette and Gale Summerfield. Durham, NC: Duke University Press, 2006. No 55.
283. Reed B., Rhodes S., Schofield P., Wylie K. Gender variance. *UK: Prevalence, incidence, growth and geographic distribution*. Retrieved June 8, 2011. URL:

<http://www.gires.org.uk/assets/Medpro-Assets/GenderVarianceUK-report.pdf> (viewed on 25.07.2021).

284. Riguelme M. Trans in Chile – Michel Riquelme, OTD. *GATE*. 2019. April, 11. URL: <https://transactivists.org/trans-in-chile/> (viewed on 24.07.2021).
285. Rothman E. F., Sullivan Mairead, Keyes Susan, Boehmer Ulrike. Parents' Supportive Reactions to Sexual Orientation Disclosure Associated With Better Health: Results From a Population-Based Survey of LGB Adults. *Massachusetts Journal of Homosexuality*. 2012. 15 Feb. Vol. 59, no. 2. P. 186–200.
286. Rowe A.M. Gender and innovation policy in Canada and Sweden *International Journal of Gender and Entrepreneurship*. 2018. Vol. 10. No. 4. P. 344-360.
287. Rubin G. The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex. *Toward an Anthropology of Women* / ed. Rayna R. Reiter. New York; London: Monthly Review Press, 1975. № 179.
288. Samelius L., Wågberg E. Sexual Orientation and Gender Identity Issues in Development A Study of Policy and Administration. 2005. Jan. URL: https://www.researchgate.net/publication/237273940_Sexual_Orientation_and_Gender_Identity_Issues_in_Development_A_Study_of_Swedish_policy_and_administration_of_Lesbian_Gay_Bisexual_and_Transgender_issues_in_international_development_cooperation (viewed on 23.07.2021).
289. Severini F., Felici F., Ferracuti N., Pretaroli R., Socci C. Gender policy and female employment: a CGE model for Italy *Economic Systems Research*. 2019. Vol. 31, Is. 1. P. 92-113
290. Sheffield and Horsham v. the United Kingdom: ECHR 30 July 1998. *European Court of Human Rights: website*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/-eng?i=001-58212> (viewed on 23.07.2021).
291. Smyth Ch. Better help urged for children with signs of gender dysphoria. *The Times (London)*. 2013. Oct 25. URL: <http://www.thetimes.co.uk/-tto/health/news/article3903783.ece> (viewed on 26.07.2021).

292. Stratégie internationale de la France pour l'égalité entre les femmes et les hommes (2018-2022). Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères: site web. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/droits-de-l-homme/droits-des-femmes/article/strategie-internationale-de-la-france-pour-l-egalite-entre-les-femmes-et-les> (viewed on 26.07.2021).
293. The World Professional Association for Transgender Health. Standards of Care, version 7. URL: <https://www.wpath.org/publications/soc> (viewed on 21.07.2021).
294. The Yogyakarta Principles plus 10 (YP+10) Additional Principles and State Obligations on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation, Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics to Complement the Yogyakarta Principles. 2017. 10 Nov. URL: <https://yogyakartaprinciples.org/> (viewed on 21.07.2021)
295. Third gender' gets stat recognition. *Bdnews24*. 2013. 11 Nov. URL: <http://bdnews24.com/bangladesh/2013/11/11/third-gender-gets-state-recognition> (viewed on 19.07.2021).
296. Trans Rights Europe Map & Index. *TGEU*. 2018. 14 May. URL: <https://tgeu.org/trans-rights-map-2018/> (viewed on 19.07.2021).
297. Transgender Eurostudy by Prof Stephen Whittle OBE, Dr Lewis Turner, Ryan Combs, Stephanie Rhodes, published by ILGA Europe in April 2008, with the support of the European Commission, p. 55, 58.
298. Tweede Kamer der Staten-Generaal, 'Modernisering Gemeentelijke Basisadministratie Persoonsgegevens (GBA), Brief van de Minister van Veiligheid En Justitie En de Minister van Onderwijs, Cultuur En Wetenschap' Vergaderjaar. 2016–2017. № 99. URL: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-27859-99.html> (viewed on 30.07.2021).
299. United Nations Development Programme / Human Development Report. New York: Oxford University Press, 2002.

300. William G. Reiner, John P. Gearhart. Discordant Sexual Identity in Some Genetic Males with Cloacal Exstrophy Assigned to Female Sex at Birth. *New England Journal of Medicine*. 2004. Jan. Vol. 350. P. 333–341. URL: <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa022236> (viewed on 24.07.2021).
301. World Health Organisation CD-11 for Mortality and Morbidity Statistics. 2018. URL: <https://icd.who.int/browse11/lm/en#/http%3A%2F%2Fid.who.int%2Ficd%2Fentity%2F577470983> (viewed on 30.07.2021).
302. X, Y and Z v The United Kingdom (Application no. 21830/93): ECHR 22 Apr 1997. *European Court of Human Rights: website*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58032%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58032%22]}) (viewed on 21.07.2021).
303. Yogyakarta Principles – principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity / International Commission of Jurists. 2007. 38 c. URL: http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.pdf (viewed on 21.08.2021).
304. Zucker K. J., Bradley S. J., OwenAnderson A., Kibblewhite S. J., Cantor J. M. Is gender identity disorder in adolescents coming out of the closet? *Journal of Sex & Marital Therapy*. 2008. № 34 (4). P. 287–290.

ДОДАТКИ

Додаток А

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження

1. Медвідь О.О. Основні принципи правової політики у сфері гендерної ідентичності. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 78. С. 125-132.
2. Медвідь О.О. Виконавча влада як суб'єкт формування та реалізації правової політики у сфері гендерної ідентичності. *Право.UA*. 2020. №2. С. 19-25.
3. Медвідь О.О. Ідентичність як комплексна правова категорія. *Наше право*. 2020. №4. С.16-20.
4. Medvid O. Constitutional interpretation of legal norms and law implementation activities in the field of gender identity. *Visegrad journal on human rights*. 2021. №2. P. 225-230.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати

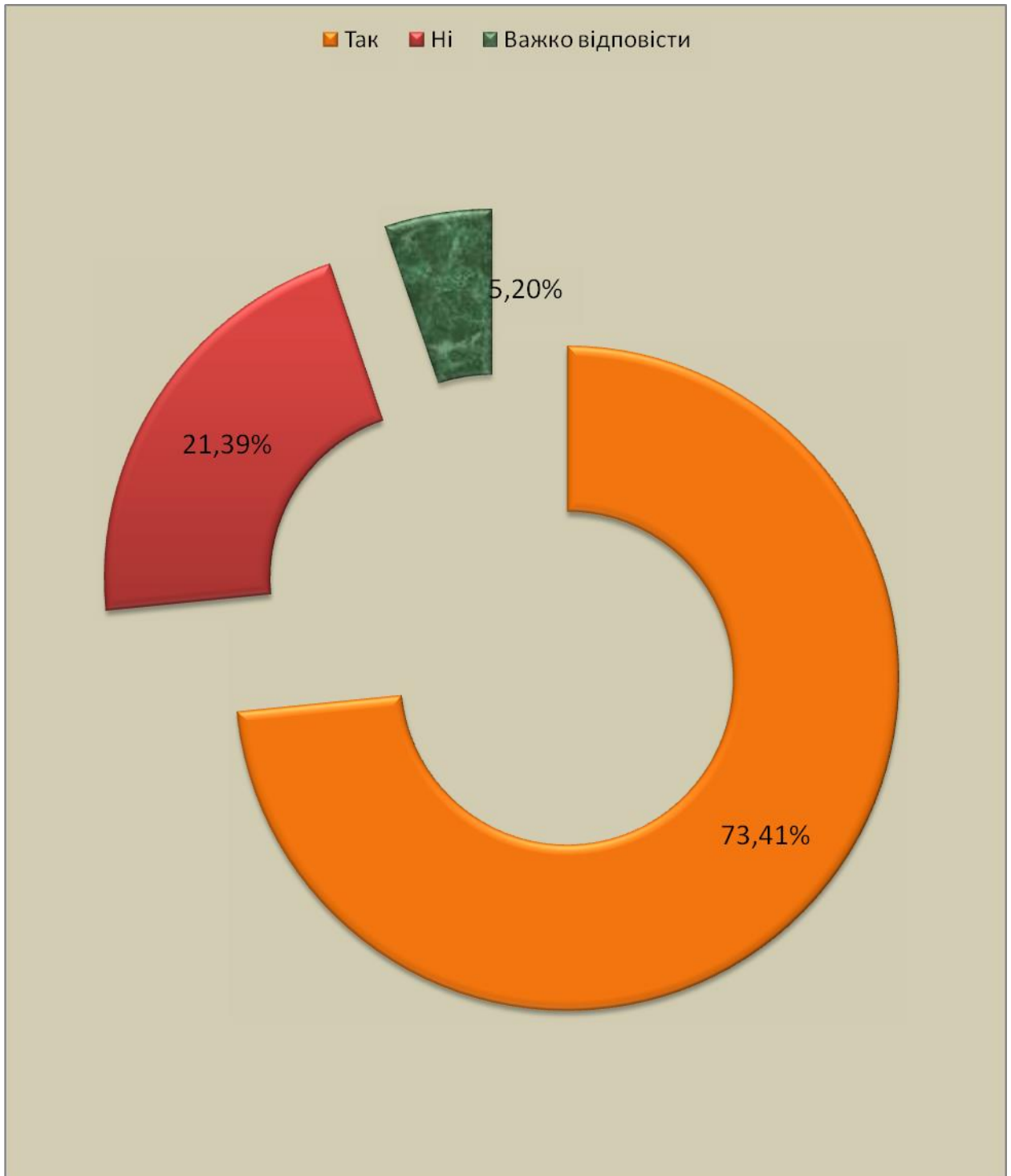
5. Медвідь О.О. Правові відносини у сфері гендерної ідентичності: на прикладі міжнародного досвіду. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: міжнар. наук.-прак. інтернет-конф. (07 лютого 2019 року)*. Вип. 9.
6. Медвідь О.О. Гендерна ідентичність: методологічні питання. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: міжнар. наук.-прак. інтернет-конф. (15 жовтня 2019 року)*. Випуск 16.
7. Медвідь О.О. Небінарні гендерні маркери: дискусійні аспекти. *Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні: міжнародна науково-практична конференція м. Харків, 17-18 липня 2020 року*. Харків. ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 11-14.
8. Медвідь О.О. Identitas: contradictio in adjecto: матеріали за XVI міжнародна научна практична конференція, Бъдещето въпроси от света на науката - 2020, 17 - 25 декември, 2020: София. «Бял ГРАД-БГ». С. 71-73.

Додаток Б

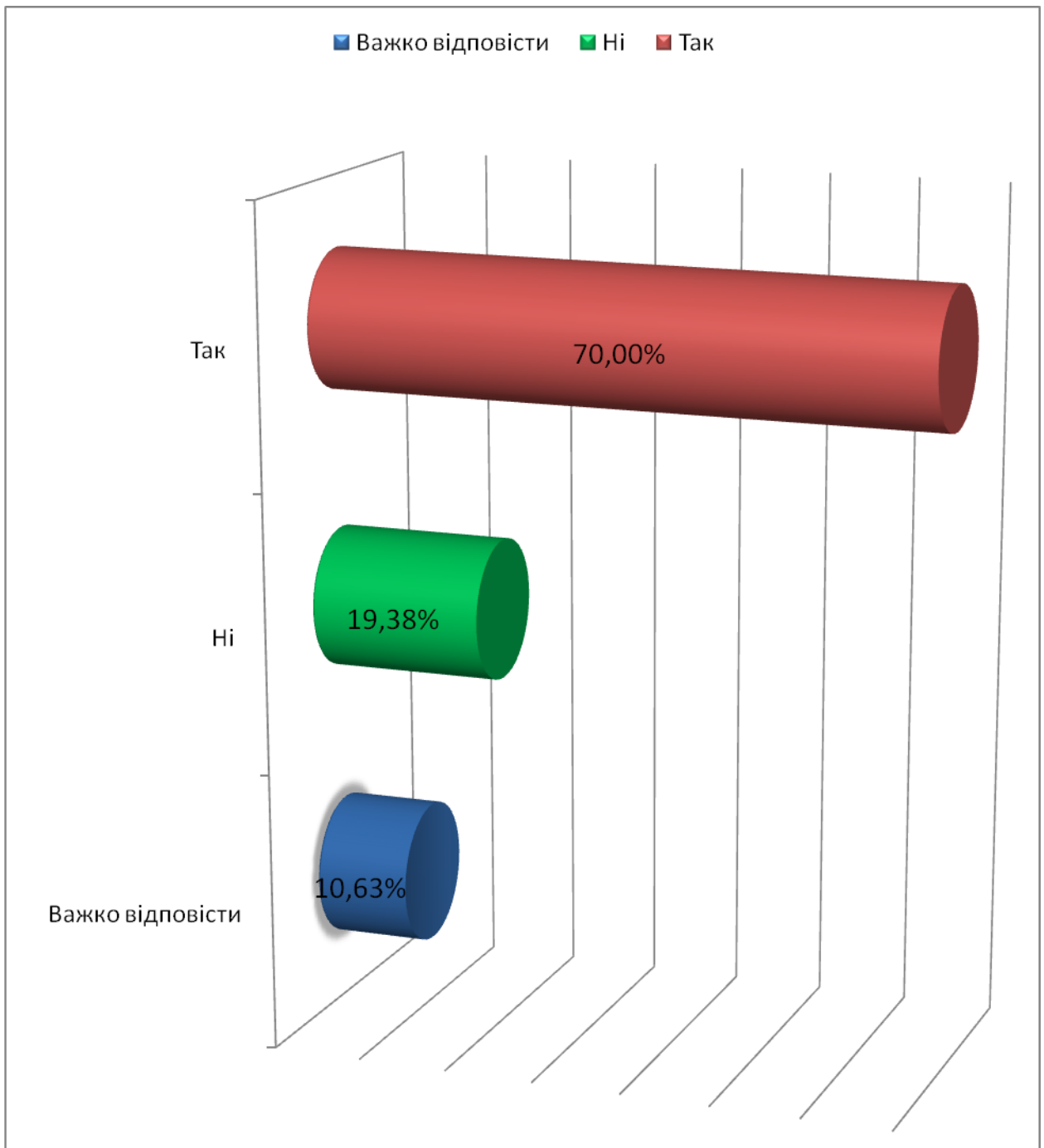
(за результатами опитування 170 осіб, які є фахівцями
або працюють у сфері публічного управління)

Додаток Б.1

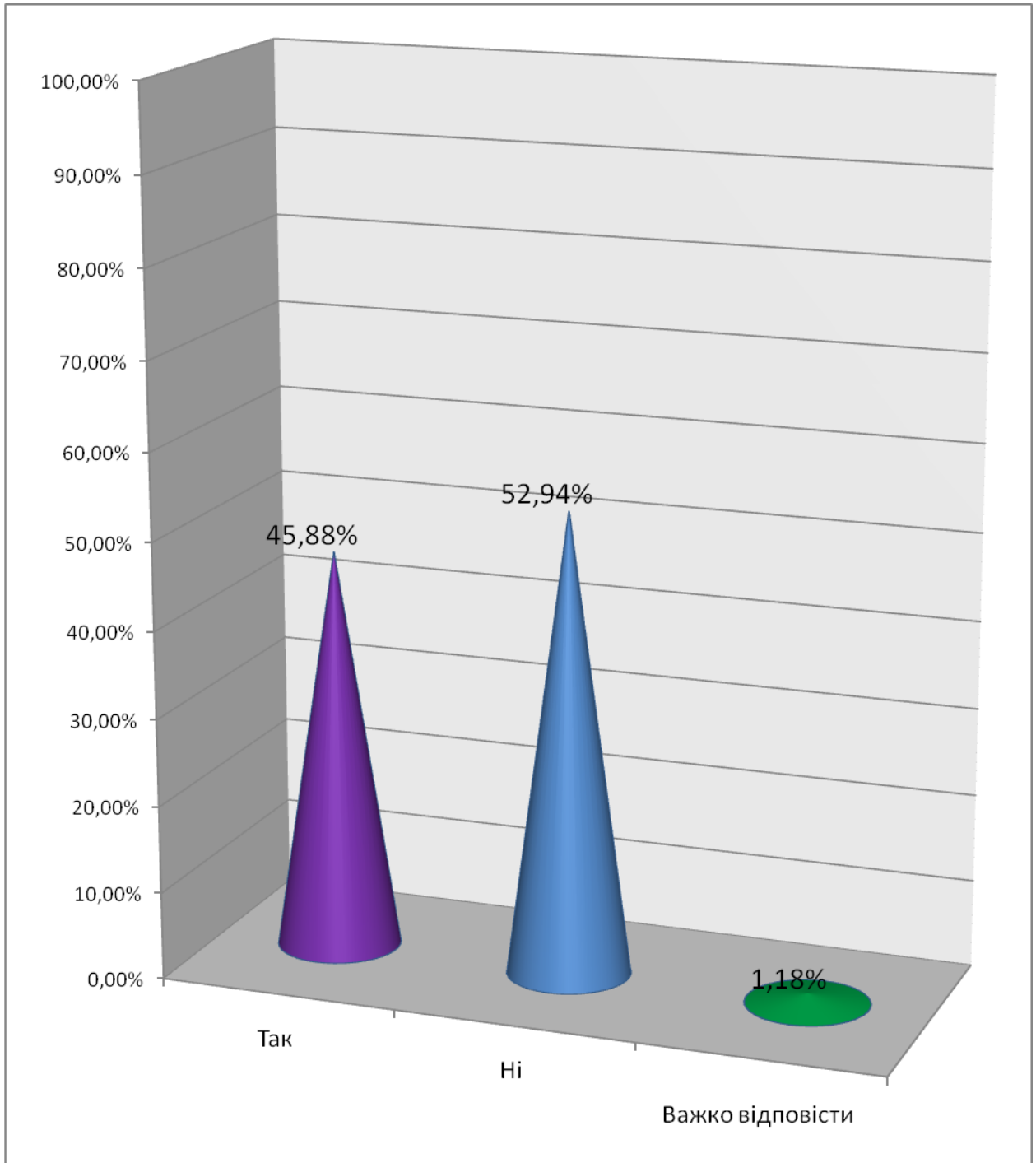
Вкажіть з власних спостережень, чи існує в Україні гендерна нерівність
у сфері публічного управління?

Чи оцінюєте Ви гендерне квотування ефективним способом боротьби з гендерною нерівністю?

Чи за останні два роки Ви проходили навчання (у будь-якому вигляді)
з проблем гендерної ідентичності?

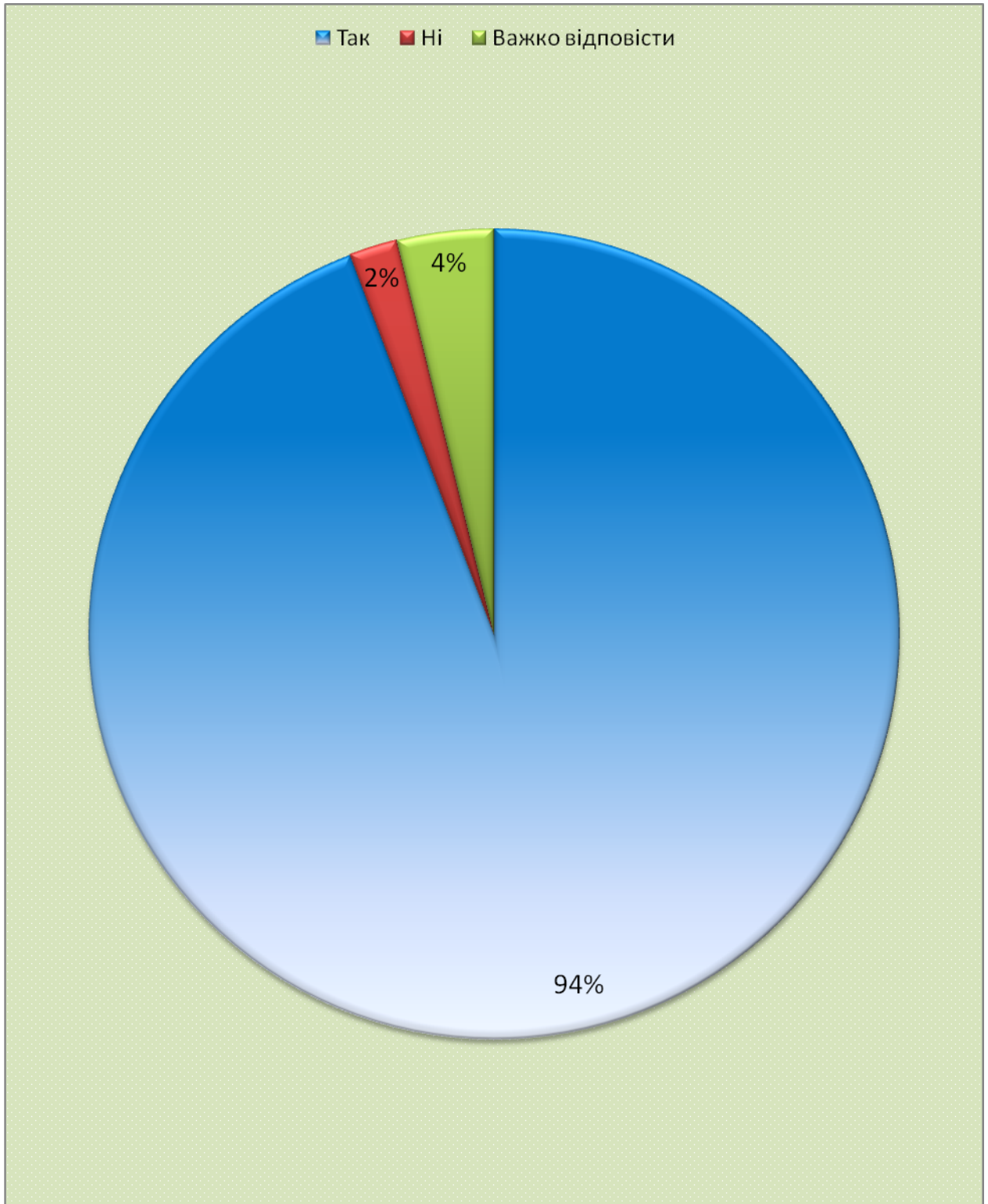

Додаток В

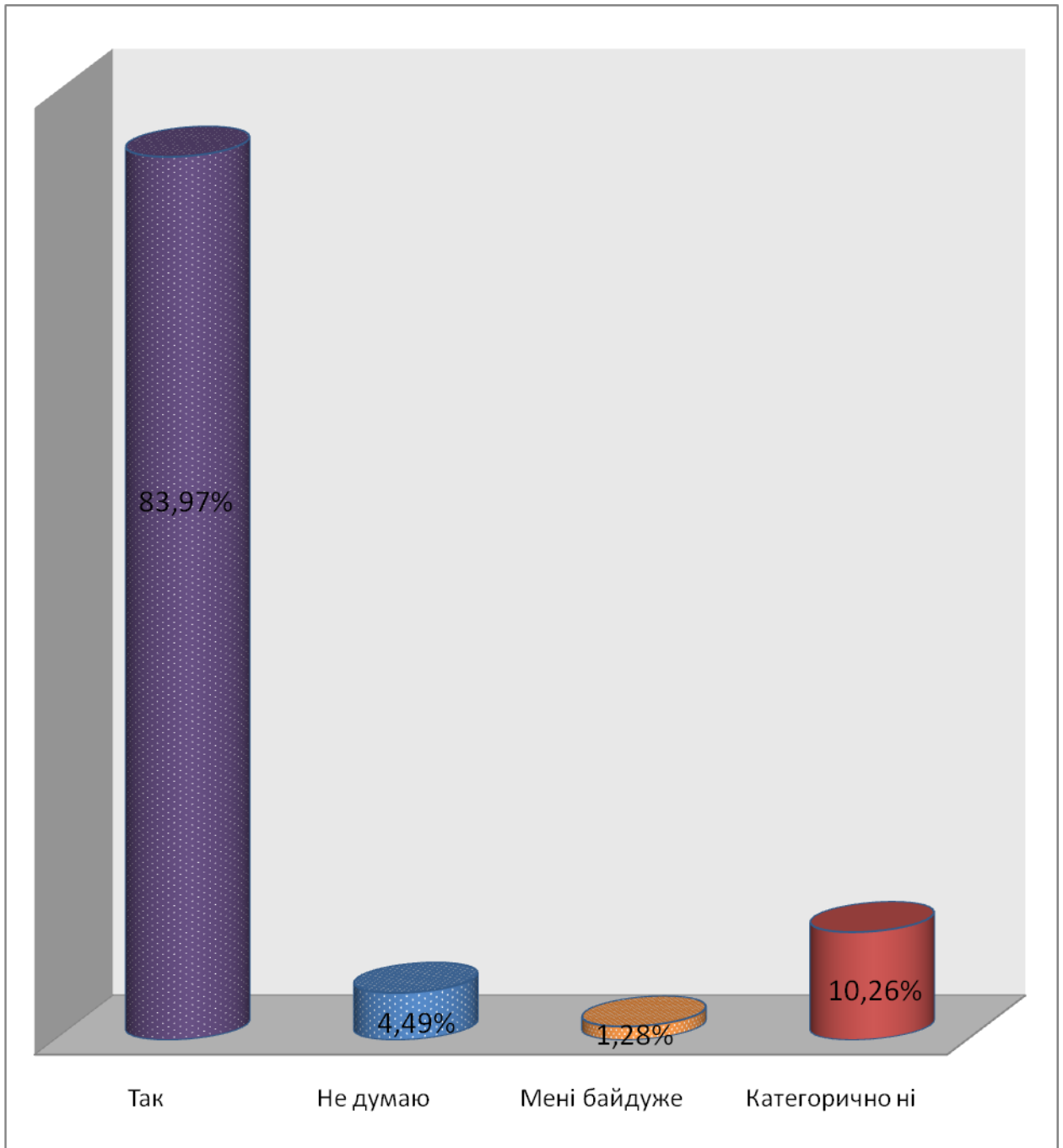
(за результатами опитування 200 громадян, обраних в довільній формі)

Додаток В.1

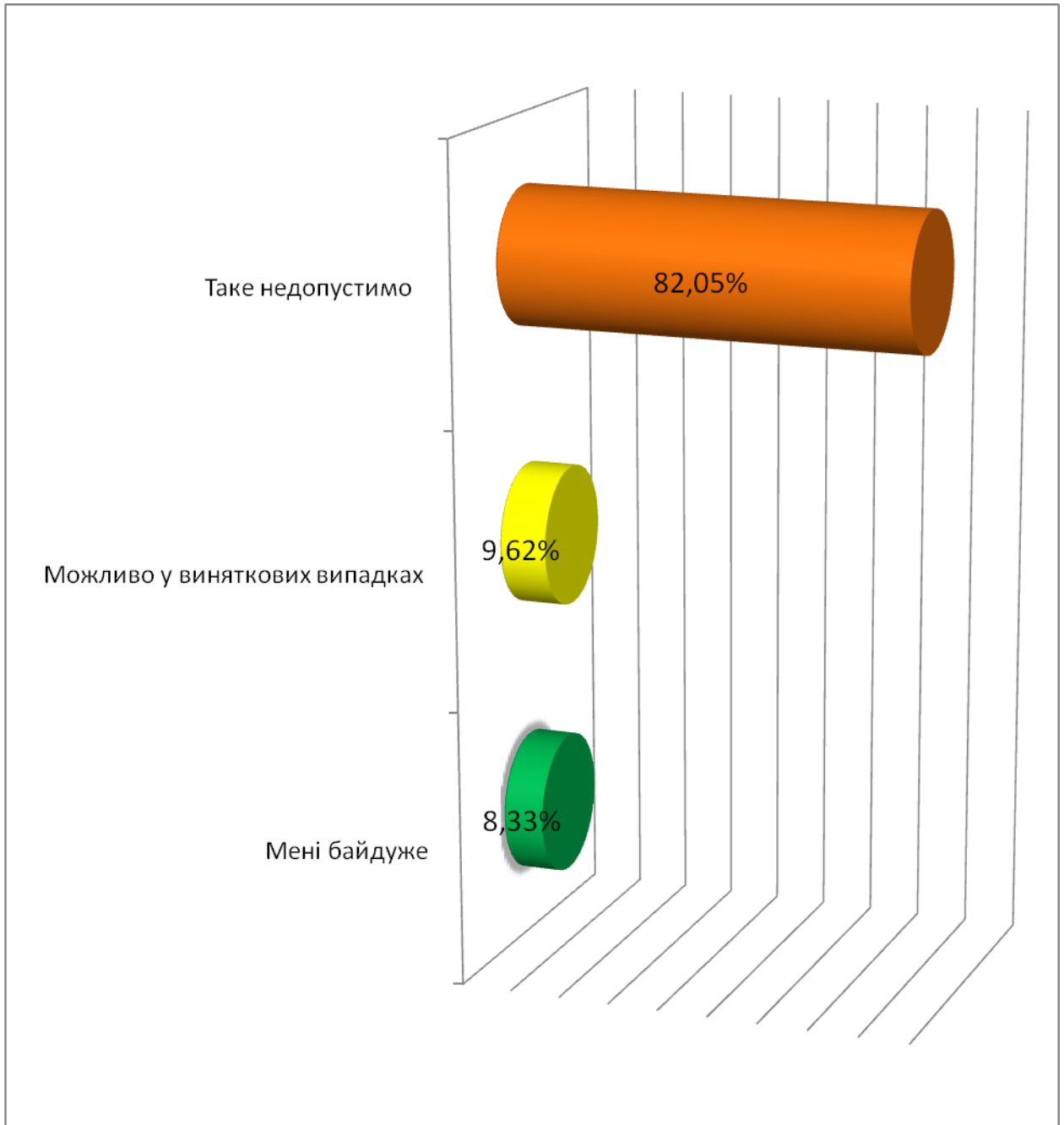
Чи знайомі Ви особисто з людьми, які мають труднощі з гендерною ідентифікацією?

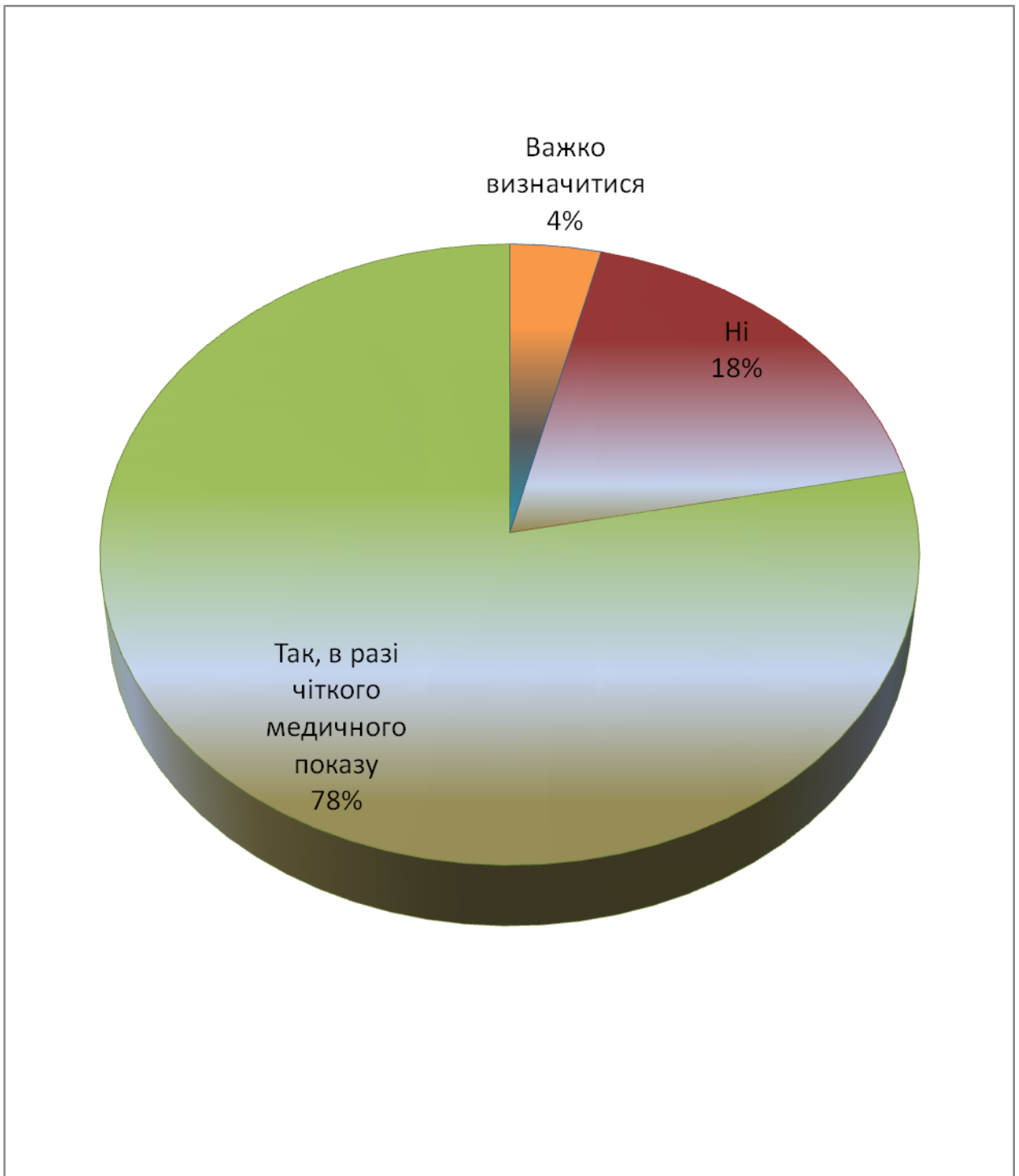
Чи уникали б Ви спілкування з особами, які мають порушену гендерну ідентичність?

Як Ви ставитеся до легалізації одностатевих шлюбів в разі, якщо одним з партнерів є трансгендерна особа, що не змінила стать?

Чи слід легалізувати право людини на корекцію статі?

Чи змогли б Ви спілкуватися з людьми, які змінили стать?

